

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Ільдусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загальної теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019.

Колодін Денис Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849.

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AАН-4546-2019.

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 25.08.2021 р. (протокол № 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.250>

Д. Є. Волкова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-2856-6984

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Метою статті визначено аналіз конституційних засад створення та функціонування релігійних організацій в Україні.

Автор починає зі звернення до положень статті 36 Конституції України, щодо яких висуває такі зауваження:

а) у них йдеться про громадян України, що справедливо стосовно політичних партій, але навряд чи вірно, коли йдеться про громадські, а також і про релігійні організації;

б) релігійні організації окремо не згадуються, що викликає запитання щодо того, чи конституційні основи їх створення та діяльності містяться в частині першій статті 36, чи ні.

Автор формулює та обґрунтовує тезу щодо необхідності уточнення назви Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року, пропонує назву «Про релігійні організації», і доводить, що структура чинного Закону не повністю відповідає потребам осіб, які опікуються питаннями створення, функціонування, припинення діяльності релігійних організацій. Запропоновано таку структуру, яка б відповідала всім стадіям «життєдіяльності» таких організацій, таким чином закладаючи засади конституційного регулювання їх створення та діяльності: Розділ I «Загальні засади»; Розділ II «Порядок утворення та реєстрації релігійних організацій»; Розділ III «Правовий статус і діяльність релігійних організацій»; Розділ IV «Членство в релігійних організаціях»; Розділ V «Кошти й інше майно релігійних організацій»; Розділ VI «Державний контроль за діяльністю релігійних організацій»; Розділ VII «Припинення діяльності релігійних організацій»; Розділ VIII «Заключні положення».

Резюмовано, що під час дослідження конституційно-правових аспектів створення та діяльності релігійних організацій усе ж таки варто враховувати не тільки конституційні положення про свободу совісті, але й положення Основного Закону про свободу асоціацій. Обґрунтування того, як саме це зробити коректно й методологічно вірно, являє собою подальші перспективи досліджень у напрямі.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, Конституція України, конституційні основи створення та діяльності релігійних організацій.

Volkova D. Ye. CONSTITUTIONAL BASEMENTS OF ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS

The purpose of the article is to analyze the constitutional principles of creation and functioning of religious organizations in Ukraine.

The author begins by referring to the provisions of Article 36 of the Constitution of Ukraine, on which he puts forward the following remarks:

a) they refer to citizens of Ukraine, which is fair to political parties, but hardly true when it comes to public organizations – as well as religious organizations;

b) religious organizations are not mentioned separately, which raises the question of whether or not the constitutional basis for their establishment and operation is contained in part one of Article 36.

The author formulates and substantiates the thesis on the need to clarify the title of the Law “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” of April 23, 1991, proposing the title “On Religious Organizations”, and argues that the structure of the current Law does not fully meet the needs of caregivers. functioning, termination of religious organizations. The following structure is proposed, which would correspond to all stages of “vital activity” of such organizations, thus laying the foundations of the constitutional regulation of their creation and activity: Section I “General principles”; Section II “Procedure for the formation and registration of religious organizations”; Section III “Legal status and activities of religious organizations”; Section VI “Membership in religious organizations”; Section V “Funds and other property of religious organizations”; Section VI “State control over the activities of religious organizations”; Section VII “Termination of Religious Organizations”; Section VII “Final Provisions”.

It is summarized that in studying the constitutional and legal aspects of the establishment and operation of religious organizations, however, it is necessary to take into account not only the constitutional provisions on freedom of conscience, but also the provisions of the Basic Law on Freedom of Association. Substantiation of how to do it correctly and methodologically correct, represent further prospects for research in this area.

Key words: religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, Constitution of Ukraine, constitutional bases of creation and activity of religious organizations.

Постановка проблеми. На сучасному етапі загострення економічної кризи й різкі зміни в державному й суспільному житті, викликані пандемією COVID-19, привертають увагу до релігії. Саме релігія, членство в релігійних організаціях виступають для багатьох людей в усьому світі як основа релаксації, рефлексії, як допомога пошуку сенсу життя та свого місця в сучасному світі. Багатовікові релігійні цінності допомагають у період радикальних змін, надихаючи й даючи опору. Саме тому всі питання, що стосуються створення та діяльності релігійних організацій, актуалізувались в останні роки, і Україна не є виключенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки питання конституційних основ створення та діяльності релігійних організацій залишається малодослідженим. Варто відзначити лише праці більш загального характеру про громадські організації в цілому, які належать автору статті (дивись, наприклад, [1–3]), а також роботи, що стосуються морально-етичних аспектів сучасного українського конституціоналізму (дивись, наприклад, [4–6]). А тому розробки в такому напрямі актуальні й своєчасні. Увагу до такого питання привертає також і те, що до профільного Закону в останні роки внесено чимало змін і доповнень.

Метою статті є аналіз конституційних засад створення та функціонування релігійних організацій в Україні.

Основний текст. Право на свободу совісті закріплено в Конституції України 1996 року в статті 35, відповідно до положень частини першої якої «Кожен має право на свободу світогляду й віросповідання. Це право містить свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [7].

У контексті досліджень релігійних організацій привертає увагу також і частина третя статті, відповідно до якої «Церква й релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [7].

Також слід зауважити, що для досліджень конституційно-правових проблем створення та діяльності релігійних організацій важливими є і положення Основного Закону України в частині свободи асоціацій, яка передбачається положеннями статті 36 Конституції України 1996 року.

Відповідно до частини першої цієї статті «Громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обме-

жень, встановлених законом в інтересах національної безпеки й громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [7].

У процитованому положенні привертає увагу кілька аспектів.

По-перше, йдеться про громадян України, що справедливо стосовно політичних партій, але навряд чи вірно, коли йдеться про громадські організації – а також і про релігійні організації.

По-друге, релігійні організації окремо не згадуються, що викликає запитання щодо того, чи конституційні основи їх створення та діяльності містяться в частині першій статті 36, чи ні.

Варто зазначити, що в Основному Законі право на свободу совісті, так само як і свободу асоціацій, знайшли своє закріплення в повній відповідності до низки документів, які містять міжнародні та європейські стандарти прав людини. Насамперед до числа таких документів традиційно вважають належними:

- Загальну декларацію прав людини 1948 року;
- Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 року;
- Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року.

У цих документах свобода асоціацій також закріплюється відокремлено від свободи совісті.

Звертаючись до інших актів національного законодавства, варто відзначити Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року, в якому не йдеться про те, що релігійні організації утворюються в межах свободи асоціацій [8].

Так само не згадується про свободу асоціацій і в Рішенні Конституційного Суду України у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній і процесій 2016 року [9].

Нарешті, у Законі «Про громадські об'єднання» стаття 2 «Сфера дії Закону» передбачає, що:

«1. Дія цього Закону поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності й припинення громадських об'єднань в Україні.

2. Дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності й припинення: <...>

2) релігійних організацій» [10].

Не можна оминати увагою і Закон «Про свободу совісті й релігійні організації» від 23 квітня 1991 року з боку його детальнішого аналізу, а тому слід повернутися до його положень.

У Законі слід звернути увагу на такі його положення.

По-перше, це сама його назва, тобто «Про свободу совісті та релігійні організації». Сама назва Закону містить посилання на таке особисте право,

як свобода совісті, а потім через «та» йде згадка про релігійні організації.

Варто підкреслити, що словосполучення «релігійні організації» «відсилає» одразу до двох конституційних суб'єктивних прав:

- прикметником «релігійні» – дійсно, до свободи совісті;
- іменником «організації» – до свободи асоціацій.

Таким чином, навряд чи ця назва в разі оновлення Закону могла б бути застосована повторно.

Слід звернути увагу на те, що ця теза формулюється в українській юридичній літературі вперше.

Практика свідчить про те, що аналогічних пропозицій на проєктному рівні не було. Так, остання спроба викласти Закон у новій редакції була офіційно констатована у 2006 році, коли Міністерство юстиції України винесло Проєкт із такою ж самою назвою, як і чинний Закон, на громадське обговорення. Зокрема, Міністерством було зазначено, що «Підготовка законопроєкту передбачена Планом заходів із виконання обов'язків і зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, Заходами щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна – ЄС, а також Цільовим планом Україна – НАТО на 2005 рік <...> Робоча група опрацювала й узагальнила досвід регулювання питань забезпечення свободи світогляду, віросповідання та діяльності релігійних організацій у країнах Європейського Союзу» [11].

Аналогічних комплексних проєктів законів поки що не вносилося, однак можна звернути увагу на ті зміни й доповнення, які «точково» вносились протягом останніх років. Зокрема, станом на 1 січня 2021 року до Закону їх було внесено 19 разів (одні зміни й доповнення вже втратили чинність), водночас:

- з 1991 року до 1999 року – 7 разів;
- з 2000 року по 2010 рік – 2 рази;
- з 2010 року по нині – 11 разів (одні зміни й доповнення втратили чинність, з урахуванням цього – 9 разів).

Більшість змін і доповнень, унесених до Закону за останній період, стосувалась як раз релігійних організацій. Так, слід насамперед відзначити Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи», прийнятий Верховною Радою України 17 січня 2019 року [12], Закон України «Про внесення змін до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову

агресію проти України та / або тимчасово окупувала частину території України» від 20 грудня 2018 року [13].

Крім цього, було прийнято такі закони:

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування» від 16 січня 2003 року;

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою» від 15 січня 2009 року;

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України» від 16 жовтня 2012 року;

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» від 23 лютого 2014 року;

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 року;

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна «особа з інвалідністю» та похідних від нього» від 2 жовтня 2018 року;

– «Про особливості користування Андріївською церквою Національного заповідника «Софія Київська»» від 18 жовтня 2018 року.

Як витікає з назв, наведених вище, усі згадані зміни й доповнення стосувались як раз релігійних організацій, а не тих питань, які мають відношення до свободи совісті, але не стосуються релігійних організацій. Це ще раз свідчить на користь сформульованої в статті тези щодо необхідності уточнення назви аналізованого профільного Закону.

Слід підкреслити інтенсифікацію внесення змін і доповнень до аналізованого Закону саме в останній період, що наочно підтверджує тезу про необхідність прийняття його в новій редакції з метою його комплексного оновлення.

Отже, враховуючи вищенаведені аргументи, варто запропонувати нову назву для Закону – «Про релігійні організації».

Така назва пропонується, виходячи зі змісту Закону. Фактично лише перший його розділ містить загальні положення про свободу совісті, – але не тільки, також і про релігійні організації.

Тож назву сформульовано й запропоновано за аналогією з назвами інших законів подібного спрямування Законів від 22 березня 2012 року «Про громадські об'єднання», від 5 квітня 2001 року

«Про політичні партії», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

По-друге, структура чинного Закону є такою, яка не повністю відповідає потребам осіб, які опікуються питаннями створення, функціонування, припинення діяльності релігійних організацій. Так, немає розділів, присвячених окремо створенню організацій та їхній державній реєстрації (у разі її необхідності), а також щодо припинення діяльності. Доцільним було б додати ці розділи до оновленого Закону.

Таким чином, слід запропонувати таку структуру Закону «Про релігійні організації», яка б відповідала всім стадіям «життєдіяльності» таких організацій, таким чином закладаючи засади конституційного регулювання їх створення та діяльності:

- Розділ I «Загальні засади»;
- Розділ II «Порядок утворення та реєстрації релігійних організацій»;
- Розділ III «Правовий статус і діяльність релігійних організацій»;
- Розділ IV «Членство в релігійних організаціях»;
- Розділ V «Кошти й інше майно релігійних організацій»;
- Розділ VI «Державний контроль за діяльністю релігійних організацій»;
- Розділ VII «Припинення діяльності релігійних організацій»;
- Розділ VIII «Заключні положення».

Висновок. Під час дослідження конституційно-правових аспектів створення та діяльності релігійних організацій усе ж таки варто врахувати не тільки конституційні положення про свободу совісті, але й положення Основного Закону про свободу асоціацій. Обґрунтування того, як саме це зробити коректно й методологічно вірно, являє собою подальші перспективи досліджень у напрямі.

Література

1. Волкова Д.Є. Конституційне законодавство про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2015. 217 с.
2. Волкова Д.Є. Міжнародні стандарти про внутрішню структуру громадських організацій. *Юридичний вісник*. 2012. № 1. С. 71–77.
3. Волкова Д.Є. Ознаки громадських організацій в Україні як підстави для виокремлення

їх організаційно-правових форм. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 37. С. 28–31.

4. Мішина Н.В. Громадянське суспільство у полісекторних моделях суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 85–92.

5. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення у системі місцевого самоврядування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Т. XXIII. С. 84–91.

6. Mishyna N. Hermeneutics in the Constitutional Law of Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28 (XXVIII). С. 104–109.

7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР : Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

9. Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16>.

10. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI / Верховна Рада України. *Офіц. вісник України*. 2012. № 30. Ст. 1097.

11. Міністерство юстиції вносить на громадське обговорення проект нової редакції Закону про свободу совісті та релігійні організації. 4 липня 2006 р. / Міністерство юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-vinosit-na-gromadske-obgovorennya-proekt-novoi-redaktsii-zakonu-pro-svobodu-sovisti-ta-religiyni-organizatsii-6402>.

12. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2673-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19>.

13. Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та / або тимчасово окупувала частину території України : Закон України від 20 грудня 2018 р. № 2662-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19>.

UDC 342.2
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.251>

I. V. Idesis
Ph.D. (Law),
Associated Professor at the Department of International and European Law
National University "Odessa Law Academy"
orcid.org/0000-0001-5658-7160

LEGISLATIVE REGULATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT OF UKRAINIAN CITIES

After the proclamation of Ukraine's independence in 1991, local self-government in Ukraine is not regulated separately for such administrative-territorial units as cities (exceptions are cities with a special status). Most authors only state this fact, but do not make constructive suggestions aimed at improving the situation.

The purpose of the article is to consider and analyze the modern laws of Ukraine, which implemented the legal regulation of local self-government in the cities of Ukraine.

The study of the laws of Ukraine regulating local self-government gave grounds to note that the peculiarities of local self-government in cities are fragmented in the Law "On Local Self-Government in Ukraine", Electoral Code and are completely absent in such important laws-sources of municipal law as Law "On Voluntary Association of Territorial Communities", "On the Status of Deputies of Local Councils". Regarding the latest act, the following directions of amendments aimed at differentiating the status of deputies of local councils of rural and urban settlements are proposed: differences in the rights and responsibilities of deputies of local councils and taking into account different quantitative composition of local councils (depending on the number of members); accordingly – more or less complex internal structure of local councils, their executive bodies.

It is noted that with the adoption on February 5, 2015 of the Law "On Voluntary Association of Territorial Communities" at the present stage of municipal reform began to follow the trend of refusing to unify local government in urban and rural areas (in connection with the introduction of the institute of elders). Proposals for amendments to Art. 7 of this Law "Preparation of decisions on voluntary association of territorial communities" and on supplementing Art. 8 "Formation of a united territorial community" paragraph 1-1 in the proposed wording.

Key words: municipal charters, territorial collective, local government, constitution, local constitution.

I. В. Ідесіс. ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

Після проголошення незалежності України в 1991 р. місцеве самоврядування в Україні саме для таких адміністративно-територіальних одиниць, як міста, не регламентується окремо (виключеннями є міста з особливим статусом). Більшість авторів тільки констатує цей факт, але не висуває конструктивних пропозицій, спрямованих на покращення ситуації.

Метою статті є розглянути й проаналізувати сучасні закони України, в яких здійснено нормативно-правову регламентацію місцевого самоврядування в містах України.

Дослідження законів України, що регламентують місцеве самоврядування, надало підстави зазначити, що особливості місцевого самоврядування в містах фрагментарно закріплені в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», Виборчому кодексі й повністю відсутні в таких важливих законах-джерелах муніципального права, як Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про статус депутатів місцевих рад». Щодо останнього акту, запропоновано такі напрями внесення змін, спрямованих на диференціацію статусу депутатів місцевих рад сільських і міських населених пунктів: наявність відмінностей у правах та обов'язках депутатів місцевих рад і врахування різного кількісного складу місцевих рад (залежить від кількості членів територіальних громад) і, відповідно, більш або менш складної внутрішньої структури місцевих рад, їхніх виконавчих органів.

Зазначено, що з прийняттям 5 лютого 2015 р. Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» на сучасному етапі муніципальної реформи почала простежуватись тенденція щодо відмови від уніфікації місцевого самоврядування в міських і сільських населених пунктах (у зв'язку з введенням інституту старост). Сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до ст. 7 Закону «Підготовка рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад» і щодо доповнення ст. 8 «Утворення об'єднаної територіальної громади» пунктом 1-1 у запропонованій редакції.

Ключові слова: статут територіальної громади, територіальна громада, місцеве самоврядування, конституція, місцева конституція.

Introduction. After the proclamation of Ukraine's independence in 1991, local self-government in Ukraine is not regulated separately for such administrative-territorial units as cities (exceptions are cities with a special status). Most authors only state this fact, but do not make constructive suggestions aimed at improving the situation (for example, see [1; 2]).

The research of the relevant issues, thus, can be characterized as low: such well-known doctors of law, professors-researchers of municipal law issues, as professors Baimuratov, Batanov,

Lyubchenko, Mishyna, Orzikh, Frytsky, others, did not pay separate works of monographic character to the issue of separation of local self-government in cities from local self-government in rural settlements. Accordingly, an important scientific task is to formulate such proposals, and for this it is necessary to have an idea of the modern legal regulation of local self-government in the cities of Ukraine, which exists at the national level.

The purpose of the article is to consider and analyze the modern laws of Ukraine, which

implemented the legal regulation of local self-government in the cities of Ukraine.

Research results. In Ukraine, as of January 1, 2021, there were 2 cities with special status, 460 other cities and 39 552 rural settlements [3]. It should be noted that the peculiarities of the implementation of local self-government by 460 territorial communities should be taken into account at the national level.

The Constitution of Ukraine stipulates that local self-government is the right of a territorial community – villagers or voluntary association of residents of several villages, settlements and cities – to independently decide local issues within the Constitution and laws of Ukraine [4].

The Constitution focuses on local government in cities twice:

- in Part 2 of Art. 140, which stipulates that the peculiarities of local self-government in the cities of Kyiv and Sevastopol are determined by separate laws of Ukraine;

- in Part 5 of Art. 140, according to which the issue of organization of district management in cities belongs to the competence of city councils.

In all other cases, local self-government in cities is considered together with local self-government of villages and settlements.

According to the Basic Law, local self-government in villages, settlements and cities is carried out by the territorial community in the manner prescribed by law, both directly and through local governments: village, town, city councils and their executive bodies [4].

The Constitution provides for the election for 5 years by residents of villages, settlements and cities of local councils, as well as the village, settlement, city mayor, who heads the executive body of the council and chairs its meetings.

Finally, Art. 146 of the Basic Law establishes that other issues of organization of local self-government, formation, activity and responsibility of local self-government bodies are determined by law.

Examining the constitutional regulation of local self-government, associated professor Nazarko notes that “in modern constitutions, including in Ukraine, the institution of urban self-government has not found proper regulation” [5, p. 276]. It should be noted that it is unlikely that city self-government needs its regulation at the constitutional level. First, the ineffectiveness of such an approach is evidenced by the practice of foreign countries, which was pointed out by the author of the quotation. Secondly, the constitution is the basic law, which regulates only the basic social relations. And the concretization of constitutional norms is possible and necessary in the current legislation.

Ukraine is no exception to this rule – the provisions of the Constitution of Ukraine on local self-

government are specified in current legislation. The need for a concise analysis of local self-government of urban territorial communities in this study is due to significant changes in municipal legislation that occurred during 2020. In particular, in February the Law of Ukraine “On Voluntary Association of Territorial Communities” was adopted, during 2020 the Law “On Local Self-Government in Ukraine” was amended 9 times.

Constitutional norms on the organization of local self-government in cities are established by the Law of Ukraine of May 21, 1997 “On Local Self-Government in Ukraine”.

It should be noted that in this Law, as well as in the Constitution of Ukraine, only a few norms apply to local self-government only in cities. More precisely, no separate norms are established for cities, the legislator’s attention is sometimes drawn to the peculiarities of local self-government in cities with district division. In Part 2 of Art. 5 of the Law states that in cities with district division by the decision of the territorial community of the city or city council in accordance with this Law may be formed district councils in the city. District councils in cities form their executive bodies and elect the chairman of the council, who is also the chairman of its executive committee [6]. Further, according to the text of the Law, there is sometimes a specification of certain norms in relation to district councils in cities, in particular, they are included in the system of local self-government – for example:

- Art. 41 is devoted to the peculiarities of the powers of district councils in cities and their executive bodies;

- Art. 79 “Early termination of powers of the village, settlement, city mayor” contains certain indicators for cities, and cities of different types. Thus, in accordance with paragraph 6, the decision to make proposals to recall the village, town, city mayor on the people’s initiative is taken at a meeting of voters in the amount of at least: 50 people to recall the mayor of cities of district importance; 200 people to recall the mayor of regional significance; 400 people to recall the mayor of Kyiv and Sevastopol. The number of members of the initiative group is in case of recall: the mayor of district importance – not less than 20 people; the mayor of the city of regional significance – not less than 50 people; the mayor of Kyiv and Sevastopol – not less than 75 people. Paragraph 7 states that in support of the proposal to recall the village, settlement, city mayor, the number of signatures must be collected in excess of the number of votes cast for him in the local elections, as a result of which he was elected village, town, city mayor. Collection of signatures is carried out in case of recall of: the mayor of the city of district significance – within twenty days; the mayor of the city of regional

significance, the cities of Kyiv and Sevastopol – for thirty days. The Territorial Election Commission checks the correctness of the signature sheets, the number of collected signatures in case of recall: the mayor of cities of district significance – within twenty days from the date of their receipt; the mayor of cities of regional significance – within thirty days from the date of their receipt; the mayor of Kyiv and Sevastopol – within thirty-five days from the date of their receipt;

– Part 2 of Art. 5 establishes that in cities with district division by the decision of the territorial community of the city or city council according to this Law district councils in the city can be formed. District councils in cities form their executive bodies and elect the chairman of the council, who is also the chairman of its executive committee [6].

It should be noted that these optional elements of the system of local self-government in cities, which by the way are not given much attention in the Law “On Local Self-Government in Ukraine” are the most promising in terms of regulating their creation and functioning in the statutes of territorial communities.

Article 5 of the Law “On Local Self-Government in Ukraine” is entitled “System of Local Self-Government”, and from its content it is possible to draw a conclusion about the structure of the system of local self-government in the cities of Ukraine. According to Art. 5 of the Law, the system of local self-government of Ukrainian cities includes another element, in addition to local self-government bodies of districts in cities, the presence of which is not mandatory – it is the self-organization of the population. Mandatory elements, including the system of local self-government of cities, include: territorial community; City Council; Mayor; executive bodies of the city council [6].

Concluding the review of local self-government in cities under the Law “On Local Self-Government in Ukraine”, we note that after 2015, with changes in the possibility of introducing the position of mayor (see the Law of Ukraine of February 5, 2015 “On Voluntary Association of Territorial Communities” [7], a tendency to refuse the unification of local self-government in urban and rural settlements began to be traced.

The Law of Ukraine of February 5, 2015 ‘On Voluntary Association of Territorial Communities’ does not provide for the specifics of the participation of territorial communities of cities in the voluntary association of territorial communities [7]. For example, if the territorial community of a city and a village are united, it is obvious that what is called “accession” (de facto “absorption”) occurs in civil law, and if the territorial communities of two cities, two settlements, etc. are united, rather above all, what is called “association” in civil law occurs. Also, it would be possible to take into account the greater degree of difficulty in expressing the opinion of members

of the territorial community of the city on the association compared to the opinion of members of the territorial community of the rural settlement.

We propose to supplement the Law “On Voluntary Association of Territorial Communities” with relevant provisions. At the stage of designing decisions on voluntary association of territorial communities, one of the projects prepared together with the list of territorial communities to be united, indicating the relevant settlements, and determining the administrative center of the united territorial community and its name, should be there is also a draft statute of the territorial community, which is formed as a result of the association.

Article 4 “Basic conditions of voluntary association of territorial communities” to add item 5 of the following content: “5. The unification of territorial communities takes place simultaneously with the adoption of the statute of the united territorial community”.

Make the following changes and additions to Article 7 “Preparation of decisions on voluntary association of territorial communities”:

A) paragraph 2 shall be worded as follows:

“1. Draft decisions on voluntary association of territorial communities should, in particular, contain:

- 1) a list of territorial communities to be united, indicating the relevant settlements;
- 2) determination of the administrative center of the united territorial community and its name;
- 3) a plan of organizational measures for voluntary association of territorial communities;
- 4) draft Statute of the united territorial community”.

B) paragraph 3 shall be worded as follows:

“3. Draft decisions on voluntary association of territorial communities (except for the draft Statute of the united territorial community) approved by village, settlement, and city councils shall be submitted to the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, the regional state administration within five days. laws of Ukraine”.

Article 8 “Formation of a united territorial community” shall be supplemented with paragraph 1-1 as follows:

“1.1. The charter of the united territorial community is approved by village, settlement, city councils simultaneously with the decision on voluntary association of territorial communities, or at a local referendum of the territorial community, if the support of voluntary association of territorial communities takes place in a referendum.

The charter of the united territorial community comes into force from the moment of formation of the united territorial community (item 1 of item 8 of this Law)”.

The Electoral Code of Ukraine approaches the local elections of councils of rural and urban settlements with a certain differentiation [8]. There is also some differentiation regarding the mayoral election. Although, it does not concern the type of settlement – rural or urban settlement – but the size of the territorial community of the city, more precisely – the number of voters living in the city.

The Law of Ukraine of July 11, 2002 “On the status of deputies of local councils” does not contain any features of the status of deputies of city councils in comparison with deputies of other councils [9]. If we compare the status of deputies of district and regional councils with the status of deputies of village, settlement and city councils, the deputies of the first group of councils should undoubtedly maintain such stable and constant contact with voters as deputies of the second group of councils, because territorial communities are objective, smaller in population than the region or district. The relevant difference should be reflected at least in the rights and responsibilities of local council deputies. And this is just one example.

If we compare the status of deputies of local councils of rural and urban settlements, it should be noted that it may have features. It should be noted that this is appropriate – given, for example, the different number of members of rural, urban and urban communities (yes, for communication and feedback with community members use different tools, taking into account the different degrees of stability between them), different the number of local councils (depending on the number of members of territorial communities) and, accordingly, the more or less complex internal structure of local councils and their executive bodies.

Conclusions. The study of the laws of Ukraine regulating local self-government gave grounds to note that the peculiarities of local self-government in cities are fragmented in the Law “On Local Self-Government in Ukraine”, Electoral Code of Ukraine and are completely absent in such important laws-sources of municipal law as Law “On Voluntary Association of Territorial Communities”, “On the Status of Deputies of Local Councils”. Regarding the latest act, the following directions of amendments aimed at differentiating the status of deputies of local councils of rural and urban settlements are proposed: differences in the rights and responsibilities of deputies of local councils

and taking into account different quantitative composition of local councils (depending on the number of members); accordingly – more or less complex internal structure of local councils, their executive bodies.

It is noted that with the adoption on February 5, 2015 of the Law “On Voluntary Association of Territorial Communities” at the present stage of municipal reform began to follow the trend of refusing to unify local government in urban and rural areas (in connection with the introduction of the institute of elders). Proposals for amendments to Art. 7 of this Law “Preparation of decisions on voluntary association of territorial communities” and on supplementing Art. 8 “Formation of a united territorial community” paragraph 1-1 in the proposed wording.

References

1. Mishyna N. Hermeneutics in the Constitutional Law of Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28 (XXVIII). С. 104–109.
2. Mishyna N.V. Guarantees of Local Government in Ukraine | Гарантії місцевого самоврядування в Україні. *ЮРИДИКА | JURIDICA*. 2020. № 2. С. 15–18.
3. Кількість адміністративно-територіальних одиниць в Україні на 1 січня 2021 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/ator/ator2020_u.htm.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
5. Назарко А.Т. Міське самоврядування в Україні: проблеми конституційно-правової інституціоналізації. *Конституційне забезпечення чергового етапу реформування місцевого самоврядування в Україні. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 15–16 травня 2015 р. : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2015. С. 275–277.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
7. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91.
8. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.
9. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. № 93-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.

УДК 342.52
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.252>

Н. Ю. Королевська
кандидат економічних наук
orcid.org/0000-0002-9736-9175

ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА» В РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПОЛІТИЧНИХ НАУК: КОНСТИТУЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА (ЧАСТИНА ПЕРША)

Дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні навряд чи може бути повним, якщо не враховувати доробок фахівців із політичних наук. Метою статті було проаналізувати праці українських фахівців із політичних наук про соціальну політику й соціальне партнерство, що можуть стати в нагоді в процесі дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні.

Під час аналізу праці О.Б. Березовської-Чміль на тему «Соціальна політика й механізми її реалізації в Україні» позитивно оцінено, що вона цілком справедливо поставила питання впливу соціальної політики на конституційний лад та окреслила підходи до його вирішення. Звернено увагу на перспективність подальших розробок у такому напрямі з урахуванням того, що конституційний лад доцільно розуміти як спосіб (форму) організації держави, який закріплено в її конституції. Підкреслено, що авторка справедливо розглянула те, що, реалізуючи свої політичні права, громадяни здебільшого беруть до уваги свої міркування, вподобання щодо соціальної політики.

Під час аналізу праці О.Д. Дороніна на тему «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ» наголошено, що низка його розробок і пропозицій актуальна для розуміння сутності статті 1 Конституції України 1996 року. Важливо врахувати зв'язок між соціальною державою та демократичною державою (зокрема, автор опрацьовує політичний режим, ідеологію, переважно партійну, для того, щоб підкреслити їх значущість для соціальної політики). Резюмовано, що автор приділяє надзвичайно значну увагу економічним проблемам, часто навіть більшу, ніж політичним, – хоча варто нагадати, що він захищав дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Такий міждисциплінарний підхід слід всіляко вітати й підкреслити перспективність його застосування під час подальших досліджень конституційних основ соціальної держави в Україні.

Ключові слова: держава, Основний закон, соціальні права, соціальна функція держави, соціальна функція права, соціальна політика.

Korolevska N. Yu. THE CONCEPT OF “SOCIAL STATE” IN THE WORKS OF UKRAINIAN SPECIALISTS IN POLITICAL SCIENCES: CONSTITUTIONAL ISSUES (PART ONE)

The study of the constitutional foundations of the welfare state in Ukraine can hardly be complete without taking into account the achievements of political scientists. The aim of the article was to analyze the works of Ukrainian experts in political science on social policy and social partnership, which may be useful in the study of the constitutional foundations of the welfare state in Ukraine.

In analyzing the work of O. Berezovska-Chmil on the topic “Social policy and mechanisms for its implementation in Ukraine” was positively assessed that it quite rightly raised the issue of the impact of social policy on the constitutional order, and outlined approaches to addressing this issue. Attention is drawn to the prospects for further development in this direction, taking into account the fact that the constitutional order should be understood as a way (form) of organization of the state, which is enshrined in its constitution. It is emphasized that the author rightly drew attention to the fact that, in exercising their political rights, citizens mostly take into account their views and preferences on social policy.

In analyzing the work of O. Doronin on “Social policy as a means of systemic support for democratic reforms” stressed that a number of his developments and proposals are relevant to understanding the essence of Article 1 of the Constitution of Ukraine of 1996, it is important to take into account the relationship between attention to the political regime, ideology, mainly party, in order to emphasize their importance for social policy. It is summarized that the author pays extremely considerable attention to economic problems, often even more than political ones – although it is worth recalling that he defended his dissertation for the degree of Candidate of Political Science. Such an interdisciplinary approach should be welcomed and the prospects for its application in further research on the constitutional foundations of the welfare state in Ukraine should be emphasized.

Key words: state, Basic law, social rights, social function of the state, social function of law, social policy.

Постановка проблеми. Дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні навряд чи може бути повним, якщо не враховувати доробок фахівців із політичних наук. Натепер їхню увагу привертає низка проблем – наприклад, здебільшого вони розмірковують про соціальну політику й особливості її реалізації в державі, що цілком закономірно, враховуючи напрям досліджень.

Однак українські фахівці з політичних наук у своїх монографічних працях не оминають увагою також і проблематику соціального партнерства, особливостей соціальної держави в Україні,

досліджують зарубіжний досвід. А тому важливим науковим і практичним завданням є ознайомлення з їхніми монографічними дослідженнями з метою виявлення того, які з проаналізованих ними проблем можуть стати в нагоді під час розробки проблематики конституційних засад соціальної держави в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальної держави є досить популярною в українській юридичній літературі. Однак поки що дослідники – фахівці з конституційного права під час опрацювання відповідних проблем

українською мало звертаються до розробок фахівців із політичних наук (дивись, наприклад, [1; 2; 3]). Проте навряд чи це вірно, тим більше, що вчені, які обрали своєю спеціалізацією політичні науки, активно розробляють проблеми, пов'язані з питаннями соціальної політики (так, є монографічні праці на теми «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні», «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ», «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України» й інші), а також і інші, які можуть стати в нагоді під час аналізу конституційних засад соціальної держави в Україні (наприклад, це монографічні праці на теми «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні», «Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність і перспективи становлення в сучасній Україні», «Роль соціально-правової держави Німеччини в стабілізації суспільства» й інші).

Метою статті є аналіз праць українських фахівців із політичних наук про соціальну політику й соціальне партнерство, що можуть стати в нагоді під час дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні.

Основний текст. До числа сучасних монографічних праць українських фахівців із політичних наук про соціальну політику й соціальне партнерство, що можуть стати в нагоді під час дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні, слід віднести такі розробки, оприлюднені у вигляді дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук у період із 1998 року по теперішній час (в алфавітному порядку):

- О.Б. Березовська-Чміль «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні»;
- О.Д. Доронін «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ»;
- Т.М. Ляшенко «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні»;
- Л.В. Ярова «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України».

У статті, яка є першою частиною матеріалів авторського огляду з вищенаведеного питання, аналізуються перші дві праці.

О.Б. Березовська-Чміль визначила, що наукова новизна її роботи «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні» полягає в тому, що «на основі аналізу широкого кола джерел і літератури здійснена спроба комплексного політологічного дослідження проблеми соціальної політики й механізмів її реалізації в Україні в динаміці їх розвитку» [4, с. 3]. Варто зауважити, що авторка іноді звертається до положень, які стосуються конституційних засад соціальної держави в Україні.

О.Б. Березовська-Чміль розмірковує, що соціальна політика «сприяє підтримці конституційного ладу, досягненню соціальної справедливості й добробуту» [4, с. 1]. Поняття «конституційний лад» кілька разів згадується в тексті Основного Закону 1996 року, у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп (рішення у справі про здійснення влади народом).

Слід підкреслити, що в українській юридичній літературі поки що немає усталеного погляду на те, що саме слід уважати «конституційним ладом». Відомий фахівець із конституційного права О.В. Скрипнюк узагальнив, що наявні два підходи до визначення поняття.

«По-перше, його розуміють як цілісну систему основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються та закріплюються Конституцією та іншими конституційними нормами. У такому значенні термін «конституційний лад» по суті тотожний терміну «державний лад» [5], – пише відомий вчений. Навряд чи доцільно застосовувати поняття «конституційний лад» для позначення державного ладу, а тому варто зосередити увагу на інших підходах.

О.В. Скрипнюк зауважує, що «по-друге, він розуміється як певний спосіб (форма) організації держави, який закріплено в її конституції» [5]. Варто підкреслити лаконічність та об'єктивність такого підходу до визначення аналізованого поняття.

Нарешті відомий фахівець із конституційного права узагальнив, що конституційний лад у працях відомих українських вчених розуміється «по-третє, як такий стан відносин або порядок, що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці й правосвідомості справедливих, гуманних і правових зв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою» [5]. Слід звернути увагу на певний рівень суб'єктивізму в такий дефініції.

Повертаючись до праці О.Б. Березовської-Чміль, варто підкреслити, що вона цілком справедливо поставила питання впливу соціальної політики на конституційний лад та окреслила підходи до вирішення цього питання. Слід звернути увагу на перспективність подальших розробок у такому напрямі з урахуванням того, що конституційний лад доцільно розуміти як спосіб (форму) організації держави, який закріплено в її конституції.

Крім того, заслуговує на увагу ще одна пропозиція О.Б. Березовської-Чміль. Вона пише: «соціальна політика не зводиться тільки до діяльності органів влади, які займаються соціальними питаннями. В її розробці й реалізації беруть участь усі громадянські інститути суспільства (політичні інститути, соціально-професійні

об'єднання громадян, окремі люди), перед якими влада звітує за результатами соціальної діяльності. Формами такого контролю є конституційне право, референдуми, вибори, звіти депутатів, суспільна думка, листи громадян тощо» [4, с. 12].

Слід всіляко вітати пошук точок дотичності соціальної політики й конституційного права, однак навряд чи це твердження можна визнати методологічно вірним. Зокрема, конституційне право навряд чи може бути формою контролю інститутів громадянського суспільства за «владою» (ймовірніше за все, йдеться про публічну владу).

Традиційно поняття «конституційне право» застосовується в трьох основних розуміннях:

- конституційне право як галузь права;
- конституційне право як наука;
- конституційне право як навчальна дисципліна.

Навряд чи в праці О.Б. Березовської-Чміль мається на увазі конституційне право в одному із цих значень. Можна висунути гіпотезу, що авторка мала на увазі конституційні права громадян (тобто застосувала поняття «право» в суб'єктивному розумінні), а точніше – право на участь в управлінні державними й місцевими справами. Однак учена справедливо дослідила те, що, реалізуючи свої політичні права, громадяни здебільшого беруть до уваги свої міркування, вподобання щодо соціальної політики.

Як підсумок слід запропонувати взяти до уваги й погодитись із тим, як О.Б. Березовська-Чміль запропонувала визначити поняття «соціальна політика», а саме вона сформулювала, що «соціальна політика являє собою сукупність нормативно-правових рішень, управлінських механізмів і дій держави, спрямованих на забезпечення добробуту й соціального захисту громадян» [4, с. 13].

Також під час дослідження конституційних основ соціальної держави в Україні доречно скористатися супутніми до наведеного вище визначення розробками авторки щодо того, що:

– «сутнісними ознаками соціальної політики виступають суб'єкт та об'єкт соціальної політики, а також способи їх взаємодії;

– суб'єктом соціальної політики є держава. Оскільки держава – це система різнорівневих елементів, суб'єктом соціальної політики є система державних органів, узятая в сукупності її елементів і відношень між ними;

– об'єктом соціальної політики є соціум, узятий у певних особливих аспектах. У такому сенсі можна говорити про окремі соціальні групи, які є об'єктом соціальної політики» [4, с. 13].

Ще одна монографічна праця, яка привертає увагу під час аналізу конституційних засад соціальної політики в Україні, – це дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних

наук О.Д. Дороніна на тему «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ». Цікаво, що в авторефераті дослідження жодного разу не згадується поняття «конституція», не застосовуються однокореневі до нього іменники, прикметники тощо.

Однак слід звернути увагу на низку його розробок і пропозицій.

Так, для розуміння сутності статті 1 Конституції України 1996 року важливо врахувати зв'язок між соціальною державою та демократичною державою.

О.Д. Дороніним «обґрунтовано зв'язок соціальної політики з ефективністю демократичних інститутів. Показано, що ключовою проблемою, від розв'язання якої багато в чому залежить ефективність демократичних політичних інститутів, є отримання цими інститутами соціальної спрямованості, можливість за їх допомогою здійснювати соціальну політику в інтересах досить широких верств населення. У тих країнах, де вдавалося забезпечити подібне поєднання демократичних інститутів із сильною соціальною політикою, ці інститути знаходили необхідну легітимність і стійкість, що підвищувало їх ефективність» [6, с. 4]. Таким чином, автор приділяє значну увагу політичному режиму, ідеології, переважно партійній, для того, щоб підкреслити їх значущість для соціальної політики.

Особливо цінним для досліджень конституційних засад соціальної держави в Україні є те, що О.Д. Дороніним досліджено «досвід «третьої хвилі» демократизації, який свідчить, що основна загроза новим демократіям пов'язана з низьким рівнем їх ефективності. Як правило, нові уряди не в змозі розв'язувати в стислий термін гострі економічні й соціальні проблеми, які викликали раніше зміну режимів, унаслідок чого втратили довіру громадян, а демократичні інститути втрачають легітимність» [6, с. 4–5]. Усі перераховані в цитаті чинники більшою чи меншою мірою спостерігаються в сучасному Українському суспільстві, як і те, що низький рівень довіри до влади пов'язаний насамперед із тим, як успішно вона розв'язує соціальні проблеми, чи залишаються громадяни фактично наодинці із соціальними проблемами, чи можуть розраховувати на допомогу органів публічної влади. Тут варто підкреслити ще й те, що в більшості країн – і Україна не є винятком – усією повнотою соціальних прав наділені саме громадяни. Водночас вони наділені і всією повнотою політичних прав, а тому, можуть вирішувати важливі питання політичного характеру (вибір своїх представників, дострокове відкликання своїх представників, голосування на референдумах тощо).

Продовжуючи огляд висновків та узагальнень, запропонованих О.Д. Дороніним у своїй праці,

наведемо ще одне його міркування: «кореляції між демократією та рівнем соціально-економічної модернізації суспільства все-таки ставляться під питання».

Зокрема, теоретична думка ставить питання про те, чи правомірно взагалі трактувати демократію в дусі економічного детермінізму – як прямий наслідок визначених соціально-економічних умов? У таке розуміння генезису демократії не вписуються визначені факти.

Не завжди високий рівень економічного розвитку й масовий середній клас гарантували стійкість і консолідацію демократії (Веймарська Німеччина).

Відомі й нині недемократичні режими з високим рівнем економічного розвитку (Сінгапур, Тайвань, держави Перської затоки).

Тим часом Індія, країна із цілком стійкими демократичними інститутами, продовжує залишатися однією з найбідніших країн світу. Дисертант робить висновок, що демократизація не є безпосереднім продуктом економічної модернізації та може початися в економічно нерозвинених суспільствах, хоча вищий ступінь економічного розвитку, безсумнівно, дає більше шансів для ствердження демократії» [6, с. 6].

Завдяки ретельній вибірці історичних і сучасних прикладів слід підкреслити критичне відношення автора до беззаперечного твердження про те, що розбудова соціальної держави унеможливується за умов наявності антидемократичного державного режиму.

Висновок. У цілому, резюмуючи напрацювання О.Д. Дороніна, слід підкреслити, що автор приділяє надзвичайно значну увагу економічним проблемам, часто навіть більшу, ніж політичним, хоча варто нагадати, що він захищав дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Такий міждисциплінарний підхід слід всіляко вітати й підкреслити перспективність його застосування під час подальших досліджень конституційних основ соціальної держави в Україні.

Література

1. Mishyna N. Hermeneutics in the Constitutional Law of Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28 (XXVIII). С. 104–109.
2. Мішина Н.В. Громадянське суспільство у полісекторних моделях суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 85–92.
3. Mishyna N., Surilova O. Constitutional and Administrative Aspects of the Ukrainian Medical Code. *Wiadomosci Lekarskie*. 2020. #1. P. 191–195.
4. Березовська-Чміль О.Б. Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2011. 19 с.
5. Скрипнюк О.В. Проблеми вдосконалення основ конституційного ладу в Україні: досвід і перспективи. *Конституанта* : вебсайт. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/11/blog-post_30.html.
6. Доронін О.Д. Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2004. 19 с.

УДК 342.56
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.253>

С. О. Халюк
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-1338-5117*

СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто загальнотеоретичні аспекти, пов'язані з конституційно-правовим статусом Вищої ради правосуддя. Здійснено аналіз доктринальних джерел юридичної науки, які стосуються структури конституційно-правового статусу.

Наголошено на тому, що на шляху розбудови демократичних засад існування громадянського суспільства Україна має неухильно дотримуватися світових і європейських стандартів. Розвиток і становлення суверенної та незалежної держави неможливі без розвитку системи національного права, місцевого самоврядування, формування демократичних державних інституцій.

Розвиток подій останнього часу в Україні свідчить про надзвичайно важливу роль і значення суду. Пріоритетними завданнями судової гілки влади були і залишаються надійний захист конституційних прав і свобод людини, а також законність і правопорядок у державі.

Констатовано, що за сучасних умов демократичні держави створюють у своїй конституційній структурі державного апарату незалежний орган юстиції, здатний забезпечити судову систему високопрофесійними суддями задля панування у державі принципів законності та дотримання прав і свобод людини та громадянина. Таким органом в Україні є Вища рада правосуддя. Формування конституційно-правового статусу цього органу триває дотепер, тож його визначенню відводиться значна увага як наукової спільноти, так і юристів-практиків. Це зумовлюється тим, що вітчизняне законодавство містить достатньо конкретні положення про порядок формування, кількісний та організаційний склад Вищої ради правосуддя та водночас – окремі спірні положення стосовно деяких її повноважень.

Ключові слова: статус, структура, правовий статус, конституційно-правовий статус, Вища рада правосуддя.

Khaliuk S. O. STRUCTURE OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE HIGH COUNCIL OF JUSTICE: GENERAL-THEORETICAL ASPECT

The article considers the general theoretical aspects related to the constitutional and legal status of the High Council of Justice. The analysis of doctrinal sources of legal science concerning the structure of the constitutional and legal status is carried out.

It is stressed that in order to build the democratic foundations of civil society, Ukraine must strictly adhere to world and European standards. The development and formation of a sovereign and independent state is impossible without the development of a system of national law, local self-government, and the formation of democratic state institutions.

Recent developments in Ukraine have demonstrated the extremely important role and importance of the court. The priority tasks of the judiciary have been and remain reliable protection of constitutional human rights and freedoms, as well as law and order in the state.

It is stated that in modern conditions democratic states create in their constitutional structure of the state apparatus an independent body of justice capable of providing the judiciary with highly professional judges in order for the state to rule the rule of law and respect human and civil rights and freedoms. Such a body in Ukraine is the High Council of Justice. The formation of the status of this body holds to this day. Therefore, the determination of the constitutional and legal status of the High Council of Justice is given considerable attention by both the scientific community and practicing lawyers. This is due to the fact that domestic legislation contains quite specific provisions on the formation, quantitative and organizational composition of the High Council of Justice. At the same time, it should be recognized that the current national legislation contains some controversial provisions regarding certain powers of the High Council of Justice.

Key words: status, structure, legal status, constitutional and legal status, High Council of Justice.

Постановка проблеми. Черговий етап конституційної та судової реформ, реалізований Верховною Радою України у 2016 р., започаткував трансформаційні процеси окремих державних органів. Зокрема, було передбачено створення нового органу – Вищої ради правосуддя, який на постійній основі повинен забезпечувати незалежність судової влади та її функціонування на засадах відповідальності та підзвітності перед суспільством. Необхідно відзначити, що від початку створення Вищої ради юстиції та до фактичного

її перезапуску як Вищої ради правосуддя триває наукова дискусія щодо правового статусу цього конституційного органу. Значною мірою це зумовлено необхідністю демократизації суспільного життя і реалізацією ідеї правової державності, правового демократичного суспільства та відповідним спрямуванням діяльності державних органів. Феномен правової держави розглядається як реальне втілення конституційної державності, в основі якої лежить прагнення захистити людину від державного терору, штучної опіки з боку органів

влади, гарантувати індивідуальну свободу особи та її основні права. Тому важливим залишається питання визначення конституційно-правового статусу державного органу [1, с. 28].

Потрібно констатувати, що Вища рада правосуддя за новим законодавством про судоустрій і статус суддів стала єдиним органом, уповноваженим ухвалювати рішення щодо призначення та звільнення суддів, переведення їх до інших судів, застосування до них заходів дисциплінарної відповідальності та інших кадрових питань. Суттєве збільшення повноважень Вищої ради правосуддя порівняно з попередницею – Вищою радою юстиції – істотно змінило конституційно-правовий статус, а отже, і роль цього органу у системі судової влади порівняно з попередніми роками його діяльності. Це зумовило нову хвилю уваги до нього з боку наукового співтовариства, котре зосередилося на актуальних питаннях функціонування Вищої ради правосуддя [2, с. 219].

Вищевказане сприяє дослідженню особливостей функціонування Вищої ради правосуддя як оновленого вищого органу суддівського врядування та є особливо актуальною темою сьогодення, адже удосконалення організації та діяльності цього органу повинне мати належне теоретико-прикладне підґрунтя.

Ступінь розробки проблеми. Вища рада правосуддя (юстиції) неодноразово ставала об'єктом наукових досліджень, які торкалися окремих аспектів її правового статусу. Серед науковців, котрі розглядали у своїх працях Вищу раду юстиції, а потім і Вищу раду правосуддя, можна назвати В.Д. Бринцева, О.В. Гончаренка, В.В. Долежана, В.О. Євдокимова, Р.В. Ігоніна, В.М. Колесниченко, Ю.О. Косткіну, В.В. Кривенка, О.Л. Марчука, І.В. Назарова, В. Нора, Ю.Є. Полянського, С.В. Прилуцького, В.І. Татькова, В.І. Шишкіна, М.І. Хавронюка та ін.

Також варто згадати доробок фахівців теорії держави та права, окремих галузевих наук і вчених-конституціоналістів, які здійснювали науково-теоретичну розробку проблем правового статусу та його змістового наповнення, серед них – М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Н.А. Богданова, В.М. Висоцький, Б.Н. Габричидзе, І.І. Дахова, В.М. Корельський, В.М. Кравчук, О.В. Кульчицька, О.В. Малько, О.В. Марцеляк, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодика, К.В. Тарасенко, В.Л. Федоренко та ін.

Метою статті є напрацювання наукових підходів до конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя та його елементів, що формують його зміст, адже дискусійність питання щодо змісту правового статусу тих чи інших суб'єктів у науковій спільноті є очевидною. Виокремлення змістових елементів конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя дасть можливість

визначити правову природу цього органу і сформулювати пропозиції щодо подальшого удосконалення його статусу.

Виклад основного матеріалу. Отже, слід зазначити, що структура та зміст конституційно-правового статусу розглядаються у юридичній науці стосовно різних суб'єктів конституційного права. У юридичних наукових джерелах стосовно структури конституційно-правового статусу висловлюються різні думки, а це спонукає до їх дослідження у межах вивчення конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя.

Для чіткого визначення конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя необхідно визначити основні елементи цього статусу, адже саме вони утворюють його зміст і дозволяють охарактеризувати будь-який державний орган. У цьому контексті видається вкрай слушною аналогія, яку можна провести із думкою професора В.Л. Федоренка. Він зазначив, що елементи конституційно-правового статусу суддів дають уявлення про їхнє функціонування у межах механізму реалізації системи функцій судів, «ці елементи є своєрідним юридичним інструментарієм, який визначає ефективність роботи механізму функціонування судової влади в Україні» [3, с. 66].

На думку В.М. Кравчука, дослідження категорії «конституційно-правовий статус» часто має фрагментарний характер і застосовується до окремих суб'єктів конституційно-правових відносин, тому науковець пропонує конституційно-правовий статус як категорію сучасного конституційного права інтерпретувати як систему закріплених Конституцією та законами України фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також сукупність повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у різних сферах суспільних відносин [4, с. 140].

У свою чергу, В.О. Лучін зводить поняття статусу до конституційної правосуб'єктності [5, с. 119], В.А. Рижов – до загальних прав, котрі визначають правосуб'єктність, та основних прав і обов'язків, невід'ємних від осіб, органів і організацій [6, с. 20]. Слід також зазначити, що деякі вчені відносять до елементів правового статусу, крім правосуб'єктності, також принципи, компетенцію, відповідальність [7, с. 46].

За іншого підходу ускладнення та змістове розширення статусу здійснюється за рахунок включення у нього інших елементів, які розрізняються залежно від виду суб'єкта, статус котрого досліджується. Так, конструкція конституційного статусу державних органів, запропонована Б.М. Габричидзе, включає такі елементи: 1) політичну та державно-правову характеристику органу держави; 2) місце різних видів органів у загальнодержавній системі, диференціацію

систем, підсистем і видів органів, їх співвідношення; 3) основи взаємовідносин органів між собою; 4) важливі принципи організації та діяльності державних органів; 5) основи компетенції; 6) види правових актів державних органів [8, с. 11]. О.М. Ващук відзначає, що основними елементами конституційно-правового статусу громадських організацій є їхні права й обов'язки, правоздатність, дієздатність, гарантії їх діяльності та юридична відповідальність [9, с. 322–323].

В.М. Висоцький до структури конституційно-правового статусу політичних партій включив такі елементи: конституційну правосуб'єктність; принципи діяльності; права й обов'язки; гарантії їх діяльності; конституційно-правову відповідальність [10, с. 6]. О.В. Кульчицька, досліджуючи конституційно-правовий статус депутатських фракцій Верховної Ради України, виділяє такі його елементи: правосуб'єктність (легітимацію в нормативно-правових актах, соціальне призначення, поняття, ознаки, порядок формування, склад і структуру, припинення повноважень), конституційно-правові принципи, повноваження, діяльність і відповідальність [11, с. 13–14].

Професор О.В. Марцеляк, розглядаючи конституційно-правовий статус омбудсмана, говорить про основні та неосновні елементи конституційно-правового статусу. Так, до основних він зараховує загальну правоздатність, права, обов'язки та гарантії діяльності, до неосновних – форми і принципи діяльності та відповідальність [12, с. 86]. Схожим чином розуміє структуру конституційно-правового статусу суддів В.М. Кравчук, зазначаючи, що конституційно-правовий статус суддів є сукупністю взаємозумовлених складових елементів (принципів, прав, свобод, обов'язків, гарантій etc.), які сприяють розкриттю ролі та значення судді у суспільстві та державі. Розмежовано основні (правосуб'єктність суддів, їх права й обов'язки, принципи правового статусу суддів, а також юридичну відповідальність суддів) і додаткові (вимоги, що висувуються до суддів; призначення на посаду судді; присягу суддів; кваліфікаційний рівень суддів; суддівський розсуд; звільнення суддів із посади та припинення їх повноважень; гарантії діяльності суддів; правовий і соціальний захист суддів, їх матеріальне забезпечення) групи елементів конституційно-правового статусу суддів [13, с. 16].

Досліджуючи конституційно-правовий статус Ради національної безпеки й оборони України, К.В. Тарасенко виділяє такі елементи цього статусу: генезу, поняття, ознаки, принципи, порядок формування, склад і структуру, повноваження, форми і методи діяльності та відповідальність відповідного органу державної влади [14, с. 12].

Достатньо широко статус посадової особи на прикладі Генерального прокурора України трак-

тує О.Р. Михайленко. Він включає до його структури, окрім повноважень і відповідальності, такі елементи, як: громадянство, правосуб'єктність, компетенція, законні інтереси, функції, принципи діяльності, правові норми, що регламентують статус [15, с. 21].

Водночас варто звернути увагу на позиції окремих вчених, які розглядали зміст конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. В.М. Кравчук приділив увагу проблемним аспектам конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя, запропонувавши такі його елементи, як склад, порядок формування та повноваження [16, с. 20]. У свою чергу, Ю.О. Косткіна визначила це поняття як складну комплексну категорію, що охоплює нормативно закріплений обсяг компетенції цього суб'єкта, мету, завдання і функції його діяльності, а також визначає особливості взаємодії Вищої ради правосуддя з іншими суб'єктами права та місце цього органу в системі органів державної влади [17, с. 4].

О.А. Боровицький зазначає, що конституційно-правові засади організації діяльності Вищої ради правосуддя характеризуються декількома положеннями, які розглядаються у сукупності. До них автор відносить основні принципи організації та діяльності Вищої ради правосуддя, їх гарантії, функції та повноваження вказаного органу, особливості його формування, структуру Вищої ради правосуддя та процедурні питання [18, с. 78].

Висновки. Узагальнений аналіз доктринальних джерел, присвячених дослідженню елементів конституційно-правового статусу, дозволяє умовно виділити два підходи: вузький і широкий. Прихильники вузького підходу відносять до нього лише права й обов'язки (стосовно особи) або компетенцію (стосовно органів і деяких інших суб'єктів). За широкого підходу науковці доповнюють характеристику статусу складниками, які можуть навіть не включатися до нього як структурні елементи, хоча підкреслюється тісний взаємозв'язок зі статусом. Враховуючи думки вчених щодо поняття конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя, можемо запропонувати такі його елементи: 1) правосуб'єктність (легітимацію у нормативно-правових актах, соціальне призначення, поняття, ознаки, порядок формування та припинення діяльності або повноважень); 2) конституційно-правові принципи; 3) повноваження (права, свободи, обов'язки, законні інтереси); 4) гарантії. Вважаємо, що саме за такого розуміння елементного складу конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя можна говорити про повноту дослідження відповідного статусу.

Отже, Вища рада правосуддя, як і відповідні органи зарубіжних країн відіграє важливу роль у забезпеченні незалежності та самостійності

судових органів. Фактичною метою її створення є необхідність захисту судових органів і суддів у процесі просування по службі від зовнішнього політичного тиску. Більше того, крім основної функції щодо забезпечення незалежності суддів, дедалі більшій кількості таких органів надаються широкі повноваження у сфері підвищення ефективності та якості правосуддя і раціоналізації системи відправлення правосуддя, управління судовою системою і вирішення бюджетних питань. Вища рада правосуддя не є винятком, а тому удосконалення та реформування її конституційно-правового статусу триватиме.

Література

1. Глуценко С.В. До питання про конституційно-правовий статус державного органу. *Адвокат*. 2012. № 6. С. 28–33.
2. Демидюк О.Б. Модель організації Вищої ради правосуддя: теоретико-прикладний аналіз. *Юридичний вісник*. 2020 № 2. С. 219–225.
3. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 63–69.
4. Кравчук В.М. Конституційно-правовий статус як проблема теорії конституційного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2010. № 14 (ч. 1). С. 138–141.
5. Лучин В.О. Конституционные нормы и правоотношения : учебное пособие. Москва : Закон и право «ЮНИТИ», 1997. 159 с.
6. Конституционное (государственное право) зарубежных стран : в 4 т. / отв. ред. Б.А. Страшун. Москва : Издательство БЕК, 2000. Т. 1–2. 784 с.
7. Дахова І.І. Структура конституційно-правового статусу уряду. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. № 13. С. 38–46.
8. Габричидзе Б.Н. Конституционный статус органов Советского государства. Москва, 1982. 435 с.
9. Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України. *Держава і право*. 2003. № 22. С. 320–326.
10. Висоцький В.М. Структура конституційно-правового статусу політичних партій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 3–6.
11. Кульчицька О.В. Конституційно-правовий депутатських фракцій Верховної Ради України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2009. 23 с.
12. Марцеляк О.В. Основні елементи конституційно-правового статусу омбудсмана. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 11. С. 85–88.
13. Кравчук В.М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2020. 35 с.
14. Тарасенко К.В. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 21 с.
15. Михайленко О.Р. Статус Генерального прокурора України: історія, теорія і сучасність. *Юридична Україна*. 2003. № 2. С. 20–25.
16. Кравчук В.М. Проблемні аспекти конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3 (14). С. 19–26.
17. Косткіна Ю.О. Правовий статус Вищої ради правосуддя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2018. 20 с.
18. Боровицький О.А. Конституційно-правові засади діяльності Вищої ради правосуддя : дис. ... докт. філософ. «Право» (081) / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2020. 247 с.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.4
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.254>

П. Д. Гуйван
*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу
orcid.org/0000-0003-3058-4767*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБМЕЖЕННЯ В ЧАСІ ЗАХИСНОЇ ЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню актуального наукового питання про тривалість суб'єктивного матеріального цивільного права й строки його здійснення. Позаяк нині в цивілістичній доктрині безспірною видається теза, за якою вплив позовної давності не тягне припинення матеріального правовідношення, вивчено проблему припинення юридичного обов'язку й відповідного суб'єктивного права, що становлять зміст правовідношення за загальним правилом глави 50 Цивільного кодексу. Установлено, що після закінчення перебігу позовної давності матеріальне право не може бути примусово здійснене, але воно, не припиняючись за змістом, набуває так званого «натурального» характеру. Однак за таких обставин виникає питання: скільки часу буде існувати охоронно-правове зобов'язання, що становить зміст подібного відношення? Адже вічне існування заставленого обов'язку, який тим більше не можна виконати в примусовому порядку, не сприяє правовій визначеності й поживленню ділового обороту. Тож у роботі проведений серйозний аналіз теоретичних положень учених, які обстоювали теорію про припинення існування матеріального права з втратою цим правом суттєвої його характеристики – можливості примусової реалізації. Водночас ми відійшли від невірної по суті тези про пов'язаність періоду існування суб'єктивного матеріального права з тривалістю позовної давності й прискіпливо оцінили висновки про недоцільність вічного існування незабезпеченого позовним захистом права. Доведено, що нормативне чи договірне заставлення охоронного права, що втратило примусову здатність, безперечно, буде відповідати інтересам як суспільства в цілому, так і самого виставця. Зроблено висновок, що на законодавчому рівні слід визначити якусь іншу суспільно прийнятну точку зворотного відліку, за якою вже повністю втрачається соціальний інтерес до існування самого заставленого суб'єктивного права. Пропонується таким строком вказати п'ять років після закінчення перебігу позовної давності за відповідними вимогами. Факт, що максимальна тривалість заставленого суб'єктивного права мусить бути встановлена, на наше переконання, очевидний. Це сприятиме як визначеності матеріального обороту, так і стабілізації самих відносин.

Ключові слова: позовна давність, строк існування права, заставлення обов'язку.

Guyvan P. D. THEORETICAL FUNDAMENTALS OF LIMITATION IN TIME OF PROTECTIVE CAPACITY OF SUBJECTIVE LAW

This article is devoted to the study of a topical scientific question about the duration of subjective substantive civil law and the timing of its implementation. Since today in civil doctrine the thesis that the expiration of the statute of limitations does not entail the termination of the substantive legal relationship is indisputable, the problem of termination of legal obligation and the corresponding subjective law, which constitute the content of the legal relationship under the general rule of Chapter 50 CC. It is established that after the expiration of the statute of limitations the substantive law cannot be enforced, but it, without ceasing in content, acquires the so-called "natural" nature. But in such circumstances, the question arises: how long will there be a security obligation that constitutes the content of such a relationship? After all, the eternal existence of a long-standing obligation, which, moreover, can not be enforced, does not contribute to legal certainty and the revival of business. Therefore, a serious analysis of the theoretical positions of scientists who defended the theory of the termination of the existence of substantive law with the loss of this right of its essential characteristics – the possibility of forced implementation. At the same time, we departed from the essentially incorrect thesis about the connection between the period of existence of the subjective substantive law and the duration of the statute of limitations and meticulously assessed the conclusions about the inexpediency of the eternal existence of the unsecured right. It is proved that the normative or contractual prescription of the protection law, which has lost its coercive capacity, will undoubtedly be in the interests of both the society as a whole and the believer himself. It is concluded that at the legislative level it is necessary to define some other socially acceptable point of reference, according to which the social interest in the existence of the most ancient subjective right is completely lost. It is proposed to indicate such a period of five years after the expiration of the statute of limitations for the relevant requirements. The fact that the maximum duration of an old subjective right must be established, in our opinion, is obvious. This will contribute to both the certainty of material turnover and the stabilization of the relationship itself.

Key words: statute of limitations, term of existence of the right, assignment of the obligation.

У контексті досліджуваного питання актуальний аналіз схожих і відмінних характеристик давнісних строків і часу існування суб'єктивного права. Історично в цивілістиці так склалося, що поняття позовної давності й строку здійснення права якщо й не ототожнювалися, то визнавалися досить близькими. Розглянемо вплив давнісних строків на існування матеріального цивільного права як критерію розмежування відповідних темпоральних характеристик. Фактично, навіть не погоджуючись із тезою про повне ототожнення строків здійснення регулятивного суб'єктивного права зі строками його захисту (позовною давністю), слід все ж зазначити, що позовна давність є теж строком здійснення повноваження шляхом активної поведінки праволодільця. Отже, і ті вчені, які в літературі обстоюють концепцію щодо оцінки позовної давності виключно як часу існування охоронно-правової судової вимоги, не можуть не бачити, що в такому сенсі давність фактично схожа на присічний регулятивний строк, позаяк у разі не реалізації протягом його перебігу суб'єктивного матеріального права на захист останнє припиняється. І хоча В.В. Луць указує, що позовна давність не має присічного характеру для існування суб'єктивного права [1, с. 57], слід зазначити, що автор говорить про право охоронюване. Якщо ж говорити про охоронне матеріальне право, персоніфіковане в позовному домаганні, то час його існування якраз і охоплюється позовною давністю. Отже, як бачимо, з огляду на характер впливу на обмежене строком матеріальне право в разі здійснення чи нездійснення необхідної поведінки протягом його перебігу давнісні й присічні строки досить подібні.

Але нині безспірною видається теза, за якою вплив позовної давності не тягне припинення матеріального правовідношення, як то слідує з правила ч. 1 ст. 267 Цивільного кодексу (далі – ЦК України). Що ж стосується можливості подальшого припинення юридичного обов'язку й відповідного суб'єктивного права, що становить зміст правовідношення, то це можливо за загальним правилом глави 50 ЦК, в якій перелічені правові підстави для настання такого наслідку. Серед них відсутні такі, як вплив позовної давності або відсутність такого боргу серед активів кредитора, що обліковуються ним. У наведених ситуаціях, власне, можуть припускатися такі передумови для припинення зобов'язання, як угода сторін або прощення боргу. Але самих постулатів, сформульованих у законі, для досягнення такого наслідку очевидно замало. Припинення зобов'язання за домовленістю сторін має бути відповідно оформлено й повинно підтверджуватися, зокрема, укладанням погодженого сторонами акту звір'яння взаємної заборгованості. Такий документ слід укладати за правилами, передбаченими для укла-

дання договорів, тобто підписувати повноважними представниками контрагентів.

Іншою правовою підставою для припинення зобов'язання є прощення боргу кредитором. Але існуючий юридичний інструментарій коригування бухгалтерського й податкового обліку господарюючих суб'єктів також не може охоплюватися його диспозицією. За загальним правилом, припинення зобов'язання, в тому числі й прощенням боргу, позбавляє кредитора права не тільки вимагати виконання, але й приймати таке виконання. А на боржникові не тільки не лежить обов'язок виконання, але він не має правових підстав взагалі здійснювати його навіть добровільно, оскільки саме зобов'язання припинилося. Якби за таких обставин зобов'язання вже вважалось припиненим, його виконання було б безпідставним, бо цивільне законодавство не передбачає можливості відновлення припиненого зобов'язання. Але ж виконання зобов'язань після спливу позовної давності й після списання такого боргу кредитором відбувається. Звичай ділового обороту, які, до речі, повинні мати застосування за Цивільним кодексом (хоча наразі це питання проблематичне), у такій ситуації передбачають відновлення активів (але не цивільного зобов'язання) і перерахунок податкових зобов'язань контрагентів.

З огляду на викладене залишається визнати, що для припинення зобов'язання прощенням боргу необхідно здійснити досить однозначні дії, які свідчать про таке припинення та не можуть надалі по-різному тлумачитися сторонами. За аналогією з положенням ст. 601 ЦК і відповідно до практики застосування цього положення рішення кредитора про припинення зобов'язання має бути викладеним у заяві, адресованій іншій стороні. Причому такий підхід мусить бути загальним, адже попри те, що відносини між фізичними особами менш задокументовані, вони мають той же правовий зміст, ситуація щодо можливості припинення зобов'язання прощенням боргу, зокрема зі впливом позовної давності, поширюється і на них. Отже, було б доцільним внести доповнення до норми *ст. 605 ЦК України й викласти його, наприклад, у такій редакції: «Про припинення зобов'язання прощенням боргу кредитор письмово повідомляє боржника. Зобов'язання вважається припиненим, якщо після такого повідомлення боржник у розумний строк не викаже своїх заперечень».*

Подальші міркування також підтверджують тезу, що за будь-яких обставин закінчення перебігу позовної давності не впливає на існування охоронного матеріально-правового відношення. Адже після спливу давнісного строку закінчується тільки властивість позовної вимоги бути примусово здійсненою, але це не торкається існування самої вимоги. Матеріальне право не припиняється,

як не припиняється і сама вимога, хоча вона може бути задоволена лише добровільно [2, с. 57] або іншими неюрисдикційними способами (наприклад, способами оперативного захисту, які реалізуються самим управніним суб'єктом без звернення до суду, отже, позовна давність до них не застосовується). Сказане ще раз підтверджує помилковість позиції тих авторів, які вважають неможливим існування права, оскільки воно не може бути реалізоване за допомогою державного примусу. Дійсно, на перший погляд, нелогічним видається наявність вимоги, не забезпеченої правовим захистом. Але, як бачимо, порушене матеріальне право після закінчення давнісного строку не залишається зовсім незахищеним, хоча ступінь його захисту знижується.

Разом із тим неодмінним супутником вказаного підходу є таке питання: скільки часу в такому разі буде існувати охоронно-правове зобов'язання, що становить зміст подібного відношення, та відповідне суб'єктивне право, котре становить зміст зобов'язання? Чи буде воно безстроковим, чи все-таки якісь обставини впливають на чинність зобов'язання? Адже за всією відмінністю від попередніх теорій у визначенні того, яке саме право (вимога) реалізується шляхом застосування судового примусу, і набагато більшій внутрішній її узгодженості вказана позиція фактично зводиться до коментованих вище висновків щодо подальшого існування суб'єктивного права, не забезпеченого примусовим захистом. Отже, якщо не обмежити строк вказаного охоронного права, то після спливу часу для забезпечення його примусового здійснення мусимо констатувати факт наявності в майнових взаємовідносинах так званих натуральних зобов'язань, що втратили примусову здатність до реалізації (за римським правом таке зобов'язання на відміну від цивільного позбавлене позовного захисту).

Уважаємо, що саме ці питання намагалися розв'язати вчені-цивілісти, заперечуючи існування матеріального права після спливу давнісного строку й стверджуючи про можливість поновлення вже припиненого права за певних обставин. Адже досить важко пояснити доцільність безстрокової дії цивільноправових відносин. Дійсно, ситуація, коли суб'єктивне цивільне право продовжує залишатися не реалізованим, а примусове виконання обов'язку неможливе, лише додає правової невизначеності. Утім, об'єктивно такі спроби були приречені на невдачу, позаяк базувалися на некоректному правовому підґрунті, бо дослідження проводилися в межах хибної концепції, відповідно до якої й регулятивне право, і позовне домагання є елементами одного й того ж суб'єктивного матеріального права. Та наразі піднята вже давно проблема навіть з урахуванням новітніх цивілістичних напрацювань залишається

відкритою та актуальною. Прикро, що з припиненням концептуальних спроб обґрунтування закінчення суб'єктивного матеріального права після спливу позовної давності завершилися будь-які доктринальні дослідження питань щодо тривалості задованих охоронних прав особи. Тож мусимо констатувати повну відсутність відповідних цивілістичних напрацювань.

Між тим потрібно відзначити, що питання про строки існування охоронного суб'єктивного права (наприклад, за грошовим зобов'язанням) надзвичайно важливе. На жаль, цивілістична доктрина не виробила серйозних висновків, які б були покладені в основу належного правового регулювання, отже, проблема залишається. На практиці це виливається в невизначеність строків, протягом яких повноважна особа може вважати себе кредитором, а її контрагент – боржником. Адже наявність в останнього обов'язку (хай і позбавленого примусовою забезпеченості) протягом необмеженого часу добровільно виконувати задоване зобов'язання аж ніяк не сприяє стабільності й визначеності в цивільних відносинах. Сказане стосується не тільки правовідносин за участю фізичних осіб, а і юридичних також. Здавалося б, в останньому випадку доля застарілого боргу врегульована податковим законодавством: після спливу давнісного строку боржник має віднести суму заборгованості до своїх доходів, а кредитор вправі їх зменшити на вказану суму. Проте, як було показано вище, вказані дії далекі не означають припинення права, і про це прямо вказує закон, не заперечуючи можливості коригування проведених операцій у разі подальшого добровільного виконання обов'язку.

Отже, автоматичне відкидання навіть тих наукових напрацювань, котрі, на перший погляд, видаються не виваженими, неправильно: у кожній доктрині є раціональне зерно, яке слід виокремити з тенет оточуючих його квазіправових побудов. З такої позиції заслуговують на серйозніший аналіз теоретичні положення вчених, які обстоювали теорію про припинення існування матеріального права з втратою цим правом суттєвої його характеристики – можливості примусової реалізації. Дійсно, з висновками про пов'язаність періоду існування суб'єктивного матеріального права (хоч регулятивного, хоч охоронного) з тривалістю позовної давності погодитися не можна. Але сама постановка питання про недоцільність вічного існування такого права, безумовно, заслуговує на увагу. Адже, якщо погодитися з тим, що після спливу позовної давності суб'єктивне цивільне право продовжує існувати, то за відсутності встановлених законодавством підстав для припинення зобов'язання воно буде існувати безстроково.

Звичайно, така ситуація не додає стабільності й виваженості цивільноправовим відносинам,

а чинне цивільне законодавство таке питання ніяк не регулює. Слід зазначити, що свого часу були висловлені припущення про можливість існування самостійного строку задоволення суб'єктивного права, не пов'язані напряду з тривалістю права на захист, перебіг якого починається лише від моменту правопорушення. Право здатне вмирати природною смертю – залишитися беззахайним, забути. Проте воно продовжує рахуватися серед живих, що породжує невпевненість у міцності факту, який зайняв залишене правом місце. Тому має існувати той момент, що покладає кінець такій невизначеності, давність, так би мовити, викреслює право, що померло [3, с. 14]. Та подальшого розвитку така теорія не набула. З огляду на вказану проблематику намагання вчених-цивілістів теоретично обґрунтувати строковість будь-якого суб'єктивного права заслуговують на підтримку. Однак, повторимо, прив'язка періоду дії охоронного суб'єктивного права до тривалості його здатності до примусового здійснення є відверто невдалою.

Тож проблема щодо обмеження часу існування натуральних охоронних взаємозв'язків реально існує. У який спосіб її можна розв'язати? Тут наполегливо напрошується сприйняття вказаної проблематики на підставі аналогічного порівняння з давнішим цивільноправовим інститутом. За основу візьмемо безспірну тезу, згідно з якою головною причиною запровадження будь-якого строку є задоволення певного публічно-правового інтересу, суспільство потребує визначеності й порядку, в тому числі й у відносинах між учасниками цивільного обігу [4, с. 686–687]. Необхідність запровадження позовної давності свого часу була викликана тим, що існування нічим не обмеженого в часі повноваження стосовно застосування примусу до боржника, який не виконав свого обов'язку, якраз і позбавляє соціум такої визначеності, а це своєю чергою викликає його протест [5, с. 222]. Відпадає економічна підстава права, що відповідає суспільній потребі [6, с. 28–29].

Звісно, і кредитор, і боржник мають знати й усвідомлювати той момент, коли відповідне охоронне повноваження – позовне домагання – втратило чинність. Задля забезпечення стабільності й визначеності матеріального обороту це питання становить і суспільний інтерес. Утім, на жаль, деякі нормативні приписи новітнього цивільного законодавства замість того, щоб забезпечити однозначність і прозорість конкретних темпоральних чинників, які визначають межі існування права, грішать положеннями якраз протилежної спрямованості. Чого тільки варта новела ч. 3 ст. 267 ЦК: позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони в спорі. Мабуть, запроваджуючи це правило, законодавець сподівався, що всі

питання про те, припиняється чи ні суб'єктивне право після спливу позовної давності, відпадуть, але вийшло навпаки. Адже, якщо дотримуватися думки про примусове забезпечення охоронного права після закінчення позовної давності, треба погодитися з тим, що чинність матеріального права після спливу давнісного строку залежить від волевиявлення боржника й може тривати вічно. Але це нісенітниця.

Охоронні відносини виникають лише в разі порушення матеріального права зобов'язаною особою та являють собою самостійний вид цивільних взаємин, спрямованих на припинення правопорушення та усунення його наслідків. Такі відносини припиняються після захисту порушеного права або після закінчення встановленого для цього строку (якщо такі строки встановлені). Тривалість охоронного правовідношення не має відношення до терміну закінчення позовної давності. Таким чином, можемо стверджувати, що зі збігом давнісного строку припиняється не саме регулятивне або охоронне матеріальне право, а право на позов у матеріальному сенсі, яке входило до складу охоронного правовідношення, що виникло під час порушення матеріального права. Саме ж охоронне матеріально-правове зобов'язання продовжує існувати, стаючи непозовним.

Як відомо, наукове й суспільно значуще обґрунтування запровадження обмеженого періоду існування матеріального права на позов (позовної давності) здійснювалося з метою одночасного задоволення інтересу суспільства й інтересу конкретної особи [7, с. 406]. Звісно, введення та нормативне оформлення такого обмеження, на перший погляд, складало враження, що вказаний інститут слугує лиш захистові інтересів відповідача, за його застосування всі переваги на боці недобросовісного порушника чужого права, а всі негаразди на боці безтурботного кредитора чи власника [8, с. 447]. Але попри вказані очевидні недоліки позовна давність все ж була запроваджена. І зроблено це було з метою досягнення соціального інтересу в тривалості відповідного охоронного повноваження. Нині практично немає науковців і нормотворців, котрі б заперечували доцільність запровадження темпоральних обмежень для реалізації суб'єктивного права на позов. Цей механізм дозволяє досягти певної стабільності опосередковуваних відносин, усунути невизначеність щодо існування права кредитора, забезпечити спонукальний, стимулюючий, дисциплінуючий характер матеріальних взаємодій. Усі ці обставини, безумовно, є позитивними чинниками для досягнення більшої стабільності майнового обігу в суспільстві.

Але ж практично всі вказані зараз обставини, що набули вирішального характеру під час запровадження інституту позовної давності, мають

незаперечний вплив і на визначеність охоронних взаємин, котрі втратили примусову захисну властивість. Тож нормативне чи договірне задоволення охоронного права, що втратило примусову здатність, безперечно, буде відповідати інтересам як суспільства в цілому, так і самого вірителя. Адже той факт, що останній втратив інтерес до належного йому права, проявився в нездійсненні позовного домагання протягом позовної давності, незастосуванні встановлених договором чи законом оперативних заходів впливу на порушника тощо. Цілком логічно, що стабільність і визначеність цивільного матеріального обороту потребує встановлення певних критеріїв припинення натурального охоронного суб'єктивного права й визначення часових меж його задоволення.

Водночас особа, що виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона в момент виконання не знала про вплив позовної давності. Зрозуміло, що виконати після закінчення давнісного строку можна лише існуюче зобов'язання. Норма закону, якою боржник позбавляється права зворотної вимоги (іноді в літературі її образно називають «слабою формою» юридичної санкції), є правовою гарантією захисту кредитора за дійсним зобов'язанням, хоча й не забезпеченим позовом. Отже, задоволене охоронно-правове відношення продовжує існувати, неможливим стає тільки примусове виконання зобов'язання, що, власне, і підтверджується можливістю його добровільного виконання. Погодьтеся, не можна виконати зобов'язання, яке припинилося.

Разом із тим навряд чи можна підтримати тезу про те, що матеріальне право після збігу позовної давності взагалі втрачає можливість бути захищеним шляхом реалізації охоронного відношення. Дійсно, судовий захист суб'єктивного права поза межами позовної давності неможливий. Але звернення до суду не є єдиним способом захисту порушеного права. Уважаємо, що цивільне законодавство нині надає кредиторіві достатньо інших можливостей для захисту порушеного права, крім судового вирішення спору. Відповідно, і інститут позовної давності на такі охоронні відносини (звернення до інших юрисдикційних органів, самозахист права, застосування санкцій оперативного характеру тощо) не поширюється. Важливо лише те, що на момент вчинення таких дій, спрямованих на захист порушеного цивільного права, саме охоронне матеріальне право має

існувати. А збіг давнісного строку щодо судових вимог за таким правом, повторимо, суб'єктивне матеріальне право не припиняє, надаючи йому так званого натурального характеру.

З урахуванням проведених у главі досліджень можемо зробити певні узагальнюючі висновки. Дискусія, що тривалий час велася в цивілістичній доктрині стосовно того, припиняється саме матеріальне право зі спливом позовної давності чи ні, зараз вже не має такої гостроти. Більшість науковців нині вважає, що закінчення давнісного строку не впливає на існування регулятивного права, із чим цілком можна погодитися. Тож вважаємо, що слід визначити якусь іншу суспільно прийнятну точку зворотного відліку, за якою вже повністю втрачається соціальний інтерес до існування самого задоволеного суб'єктивного права. Пропонується таким строком вказати п'ять років після закінчення перебігу позовної давності за відповідними вимогами. Утім, з огляду на соціальне призначення окремих суб'єктивних прав такий строк може бути іншим або диференційованим за певними ознаками. Але той факт, що максимальна тривалість задоволеного суб'єктивного права мусить бути встановлена, на наше переконання, очевидний. Це сприятиме як визначеності матеріального обороту, так і стабілізації самих відносин [9, с. 185].

Література

1. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав. Конспекти лекцій зі спецкурсу. Львів : ЛДУ, 1993. 60 с.
2. Крашенинников Е.А. К учению об исковой давности. *Материально-правовые и процессуальные средства охраны и защиты прав и интересов хозяйствующих субъектов*. Калинин, 1987. С. 56–57.
3. Боровиковский А.Л. Отчет судьи. Санкт-Петербург, 1892. Т. 2. 260 с.
4. Riezler E. *Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. 7–8 Aufl. München und Berlin, 1912. Bd. 1. 760 S.
5. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. 11-е изд., первое посмерт., просм. и доп. Москва : Бр. Башмаковы, 1914. Т. 1. 499 с.
6. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. Москва : ВЮЗИ, 1961. 80 с.
7. Эннекцерус Л., Кипп Т., Вольф М. Курс германского гражданского права / пер. с нем. И.Б. Новицкого. Москва : Иностран. лит., 1950. Т. 1. 483 с.
8. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву. Историко-догматическое исследование. Москва : Статут, 2003. 511 с.
9. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 632 с.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.255>**М. Р. Гарат**

*аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Київського національного торговельно-економічного університету
orcid.org/0000-0002-4293-3322*

ЮРИДИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу теоретичних і практичних аспектів адміністративної відповідальності юридичних осіб, зокрема за вчинення адміністративних правопорушень у сфері містобудівної діяльності. З'ясована роль встановлення суб'єкта під час кваліфікації адміністративних правопорушень у сфері містобудівної діяльності й застосування відповідних адміністративно-деліктних норм. Підкреслена пряма залежність результатів кваліфікації таких правопорушень від правильності встановлення їх загального й спеціального суб'єктів.

Обґрунтовано висновок про недостатню «розробленість» проблематики відповідальності юридичних осіб у сфері містобудівної діяльності. Констатовано, що більшість дослідників розглядають проблематику крізь призму радянської доктрини адміністративного права, а отже, зосереджують увагу на відповідальності фізичних осіб. Водночас питання відповідальності юридичних осіб за правопорушення у сфері містобудівної діяльності ними розглядаються лише фрагментарно. З'ясовано, що саме доктринальна й законодавча невизначеність є головною перешкодою на шляху концептуалізації адміністративної відповідальності як відповідальності фізичних та юридичних осіб за правопорушення у сфері містобудівної діяльності.

У зв'язку із цим зроблений наголос на важливості формування правових засад адміністративної відповідальності юридичних осіб. Стверджується, що сучасні реалії адміністративно-правової охорони публічних відносин вимагають розмаїтого інструментарію примусового впливу на юридичних осіб. Поряд із заходами цивільної та господарської відповідальності, які мають суто компенсаційний характер, ефективним інструментом боротьби з правопорушеннями юридичних осіб у публічній сфері виступають заходи адміністративного примусу. Стрижневою ланкою системи таких заходів є адміністративна відповідальність, котра передбачає застосування широкого комплексу матеріальних та організаційних обтяжень щодо юридичної особи – правопорушника.

Ключові слова: містобудівна діяльність, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, склад адміністративного правопорушення, юридична особа, суб'єкт адміністративного правопорушення, кваліфікація адміністративних правопорушень.

Harat M. R. LEGAL ENTITY AS A SUBJECT ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF URBAN PLANNING

The article deals with the analysis of theoretical and practical aspects of administrative liability of legal entities, in particular, for committing administrative offenses in the field of urban planning. The role of identifying the subject during qualification assessment of administrative offenses in the field of urban planning has been clarified, as well as when relevant administrative delict rules applied. The direct dependence of the results of the qualification assessment for such offenses on the correctness of the identification of their general and special subjects has been emphasized over.

The conclusion that the insufficient “development” of issues on liability of legal entities in the field of urban planning has been substantiated. It has been stated that the vast majority of researchers consider this issue through the prism of the Soviet doctrine of administrative law, and therefore they focus their attention on the responsibilities of individuals. At the same time, they consider the issues on liability of legal entities for offenses in the field of urban planning fragmentarily only. It has been found that doctrinal and legislative uncertainty is the main obstacle to the conceptualization of administrative responsibility as the liability of individuals and legal entities for offenses in the field of urban planning.

In this regard, the importance of forming the legal basis of administrative liability of legal entities has been emphasized on. It is argued that the current realities of administrative and legal protection of public relations require pretty wide variety of tools for coercive influence on legal entities. Along with measures of civil and economic liability, which have purely compensatory nature, an effective tool for combating offenses of legal entities within public sphere are measures of administrative coercion. The key link of the system on the measures is administrative liability, which involves application of a wide range of material and organizational complications on the legal entity, i. e. the offender.

Key words: urban planning activity, administrative offense, administrative liability, administrative corpus delicti, legal entity, subject of an administrative offense, qualification assessment of administrative offenses.

Сучасні реалії адміністративно-правової охорони публічних відносин вимагають розмаїтого інструментарію примусового впливу на юридичних осіб. Поряд із заходами цивільної та господарської відповідальності, які мають суто компенсаційний характер, ефективним інструментом боротьби з правопорушеннями юридичних осіб у публічній сфері виступають заходи адміністративного примусу. Стрижневою ланкою системи таких заходів є адміністративна відповідальність, котра передбачає застосування широкого комплексу матеріальних та організаційних обтяжень щодо юридичної особи – правопорушника. Адміністративні правопорушення та адміністративна відповідальність юридичних осіб – це об'єктивна реальність. Це реальні явища правової дійсності, які існують фактично й навколо яких формується сучасна юрисдикційна практика. Відповідно, їх законодавче регулювання являтиме собою цілком закономірний етап розвитку інституту адміністративної відповідальності, який характеризуватиметься упорядкуванням понятійно-категоріального апарату й дозволить «примирити» теорію адміністративно-деліктного права з існуючою практикою юрисдикційної діяльності.

Необхідною умовою адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері містобудівної діяльності є встановлення суб'єкта його вчинення. Будучи конструктивним елементом складу адміністративного правопорушення, ознака суб'єкта відіграє надзвичайно важливу роль під час кваліфікації. Відсутність (нез'ясованість) цієї ознаки означає відсутність складу правопорушення та унеможлиблює адміністративну відповідальність. Мало того, як цілком слушно зауважують Т.О. Гуржій та А.В. Нефедова, без достовірної інформації про суб'єкта адміністративного проступку адміністративна справа взагалі не порушується [1, с. 285; 1, с. 111].

Варто зазначити, що попри неабияку практичну важливість категорії «суб'єкт адміністративного правопорушення», вона дотепер не отримала чіткого законодавчого визначення [3, с. 103; 4, с. 75–76]. У чинному законодавстві ця категорія не просто не визначається, а й взагалі не згадується. Законодавець розкриває лише окремі її аспекти, на основі яких дуже важко сформулювати концептуальне уявлення про природу й сутність суб'єкта адміністративного правопорушення. Не визначена ця категорія і на доктринальному рівні. І хоча нині мало яка наукова праця з питань кваліфікації адміністративних правопорушень обходиться без аналізу суб'єкта їх учинення, відповідна категорія «не зайняла гідного місця в понятійному апараті адміністративного права, а тому не отримала чіткого змістовного наповнення в теорії адміністративного права» [5, с. 3].

Як наслідок, уповноважені органи (посадові особи) адміністративної юрисдикції зіштовхуються із цілою низкою проблем, зумовлених відсутністю єдиного розуміння суб'єкта делікту в адміністративному праві й вадами законодавчого опису суб'єктів конкретних адміністративних правопорушень. На практиці відбуваються численні помилки під час встановлення суб'єкта адміністративного правопорушення, які вкрай негативно впливають на перебіг адміністративного провадження, призводять до прийняття необґрунтованих рішень і великої кількості скарг на рішення у справах про адміністративні проступки [6, с. 31].

Викладене зумовлює необхідність концептуалізації категорії «суб'єкт правопорушення» у вітчизняному адміністративному праві. У розумінні категорії потрібна максимальна ясність, яка б забезпечила узгодженість наукових позицій, а також вичерпність її законодавчого опису як на рівні загальної термінології, так і на рівні окремих адміністративно-деліктних норм (зокрема, норм про відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері містобудування). За нашою думкою, важливим кроком у такому напрямі має стати остаточне розв'язання питання про те, які саме особи можуть виступати суб'єктами адміністративних правопорушень і, відповідно, суб'єктами адміністративної відповідальності за їх учинення.

Так уже склалося, що діюче законодавство однозначної відповіді на це питання не дає. Не зважаючи на те, що суспільні відносини у сфері адміністративної відповідальності регламентуються вельми широким колом законодавчих актів, загальні ознаки суб'єкта адміністративного правопорушення розкриваються тільки в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Водночас, як вже було зазначено вище, чинний КУпАП не містить дефініції відповідного поняття та навіть не «оперує» терміном «суб'єкт адміністративного правопорушення». Для позначення суб'єкта адміністративного правопорушення в КУпАП використовується інший термін – «особа». За твердженням В.К. Колпакова й В.В. Гордєєва, це надає змогу припускати, що суб'єктом адміністративного правопорушення може бути як фізична, так і юридична особа [7, с. 147; 8, с. 26].

Водночас із контексту ст. ст. 9–16 КУпАП чітко випливає, що суб'єктами правопорушень, передбачених цим Кодексом, виступають тільки фізичні особи. Так, наприклад, у ст. ст. 10 та 11 КУпАП форми вини порушника (умисна й необережна) розкриваються через характеристику інтелектуальних і вольових процесів, які протікають у психіці людини. У ст. 12 КУпАП визначено вік людини, з якого вона може бути притягнута

до адміністративної відповідальності. Ст. ст. 13, 14 і 15 КУпАП урегульовують питання адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб, посадових осіб і військовослужбовців відповідно. І, нарешті, у ст. 16 КУпАП йдеться про відповідальність за адміністративні правопорушення іноземців та осіб без громадянства [9].

Висновок про те, що чинний КУпАП встановлює відповідальність тільки фізичних осіб, підтверджується Рішенням Конституційного Суду України від 30 травня 2001 р. у справі № 1-22/2001 «Щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб)». Визнаючи існування в Україні публічно-правової відповідальності юридичних осіб, яка має певні ознаки, притаманні адміністративній відповідальності, Конституційний Суд України зауважив, що: «Певний період у правовій науці й законодавстві суб'єктами адміністративного проступку визнавалися як фізичні, так і юридичні особи. Проте в умовах панування державної форми власності накладення штрафів на юридичних осіб втрачали будь-який сенс, тому правова доктрина схилилась до недоцільності визнання підприємств, установ та організацій суб'єктами адміністративної відповідальності. Саме цю концепцію було реалізовано в прийнятому 07 грудня 1984 р. Кодексі Української Соціалістичної Радянської Республіки про адміністративні правопорушення, за яким суб'єктом адміністративної відповідальності є лише фізична особа. Ця позиція законодавця залишилась незмінною, свідченням чого є численні доповнення, які вносились до КУпАПу протягом усього часу його дії» [10].

Разом із тим багатьма науковцями відзначається той факт, що численні акти вітчизняного законодавства передбачають відповідальність юридичних осіб (підприємств, установ, організацій) за правопорушення в публічній сфері відносин [6, с. 26; 11, с. 75–76; 12, с. 47]. Специфіка таких порушень та особливості механізмів притягнення до відповідальності за їх учинення дають підстави говорити про їх адміністративний характер. Однак за такої умови законодавець не іменує такі правопорушення та відповідальність за них «адміністративними».

У контексті адміністративної відповідальності юридичних осіб у законодавстві використовуються терміни-замінники: «санкції», «фінансові санкції», «заходи відповідальності», «заходи впливу», «стягнення», «штрафи» тощо. Таким чином, адміністративна відповідальність юридичних осіб існує де-факто, але остаточно не визнана законодавцем де-юре. Це викликає спірні тлу-

мачення окремих положень чинного законодавства, ускладнює його застосування на практиці, а також робить непростим проведення чіткої межі між адміністративною відповідальністю юридичних осіб та іншими видами відповідальності й державного примусу [5, с. 5]. Отже, як цілком слушно підкреслює Д.М. Лук'янець, нині «фактично існує невідповідність між концептуальними засадами, на яких побудовано інститут адміністративної відповідальності, і потребами в ефективних засобах державного примусу, здатних функціонувати в сучасних умовах» [13, с. 1–2].

Проблема концептуалізації категорій «суб'єкт адміністративного правопорушення» та «суб'єкт адміністративної відповідальності» досить виразно проявляється на рівні адміністративно-правової охорони суспільних відносин у сфері містобудівної діяльності. Натепер відповідальність за правопорушення в цій сфері регламентується двома законодавчими актами: КУпАП і Законом України від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності». Водночас, оскільки відповідні положення КУпАП (див.: ст. ст. 96, 96-1 і 188-42) встановлюють відповідальність тільки фізичних осіб, то адміністративно-правовий характер такої відповідальності загальновизнаний. Адже відповідні правопорушення у сфері містобудування, а так само механізми відповідальності за їх учинення цілком гармонійно «вписуються» в традиційну, успадковану від радянської правової доктрини парадигму адміністративної відповідальності індивіда перед державою.

Натомість Закон України від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» встановлює відповідальність юридичних і фізичних осіб – підприємців (суб'єктів містобудування) за правопорушення у сфері містобудівної діяльності [14]. Передбачені Законом правопорушення мають усі підстави вважатися адміністративними: вони об'єктивуються в адміністративно-правовій сфері, вони посягають на публічний інтерес, вони становлять небезпеку для адміністративно-правових відносин, регульованих актами будівельного законодавства, будівельними нормами, державними стандартами й правилами. Притягнення до відповідальності за такі порушення здійснюється суб'єктами публічної адміністрації в адміністративно-процедурному порядку. За вчинення таких порушень на винну особу накладається штраф, причому штраф адміністративний (тобто штраф як грошове стягнення, а не вид забезпечення виконання зобов'язань).

Мало того, за ознаками об'єкта й об'єктивної сторони правопорушення, зазначені в Законі України від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР «Про відповідальність за правопорушення у сфері

містобудівної діяльності», майже тотожні адміністративним правопорушенням, передбаченим ст. ст. 96, 96-1 і 188-42 КУпАП. Головна відмінність між ними полягає якраз у тому, що перші вчиняються юридичними особами, а останні – особами фізичними. Але, якщо правопорушення, вчинювані фізичними особами, віднесені законодавцем до розряду адміністративних, то аналогічні делікти юридичних осіб визначаються ним без галузевої та предметної конкретизації, а саме як «правопорушення у сфері містобудівної діяльності». Так само неконкретизованим у законі є характер відповідальності за правопорушення юридичних осіб. Зокрема, у ч. 2 ст. 1 Закону від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» зазначається таке: «учинення суб'єктами містобудування правопорушень у сфері містобудівної діяльності тягне за собою відповідальність, передбачену цим та іншими законами України» [13]. Таким чином, попри явно виражений адміністративний характер правопорушень, вчинюваних юридичними особами у сфері містобудівної діяльності, із суто формального боку їх галузева природа лишається невизначеною.

Наслідком цього стали глибокі теоретичні розбіжності в питаннях про те, які види відповідальності тягнуть за собою правопорушення у сфері містобудівної діяльності, а також недостатньо глибока «розробленість» проблематики відповідальності фізичних осіб у цій сфері. Більшість дослідників розглядають проблематику крізь призму теорії адміністративного права, а отже, зосереджують увагу на тих її аспектах, які, поза сумнівом, є адміністративно-правовими. Натомість питання відповідальності юридичних осіб за правопорушення, галузева природа яких остаточно не визначена, розглядаються поверхнево або ж узагалі лишаються без розгляду.

Проблема адміністративної відповідальності юридичних осіб має не лише теоретичне, а суто практичне значення. Як цілком справедливо зауважують М.В. Удод та О.Г. Літус, «У нашій державі інститут відповідальності юридичних осіб необхідний і виправданий ще й тому, що в Україні діє безліч суб'єктів господарювання (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та інші), які часто не мають, на відміну від державних підприємств, чіткої та формально встановленої структури управління або приховують її. Унаслідок цього виникають труднощі під час розв'язання конфліктів із законом і з'ясування сфер компетенції співробітників, значно ускладнюється залучення до відповідальності винних осіб» [15, с. 90–91].

З огляду на викладене питання адміністративної відповідальності юридичних осіб потребує концептуального розв'язання як на доктриналь-

ному, так і на законодавчому рівнях. Варто погодитись із думкою тих фахівців (Л.М. Кравченко, О.О. Плетньова, Є.С. Герасименко), які стверджують, що в умовах ринкових відносин і появи великої кількості суб'єктів різних організаційно-правових форм положення КУпАП доцільно поширити не лише на фізичних, а й на юридичних осіб [16, с. 69; 17, с. 8; 7, с. 91].

До речі, саме таким шляхом (шляхом офіційного визнання інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб) пішли законодавці Німеччини, Франції, Італії, Португалії та ряду інших європейських держав [18, с. 234]. Причому, як свідчить аналіз зарубіжної практики функціонування цього інституту, адміністративна відповідальність є обґрунтованим та ефективним інструментом протидії правопорушенням юридичних осіб у публічно-адміністративній сфері [19, с. 89].

Важливим кроком на шляху становлення інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб стало прийняття Закону України від 14 липня 2015 р. № 596-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху». Цим Законом було внесено низку змін до КУпАПу, згідно з якими, по-перше, було запроваджено адміністративну відповідальність юридичних осіб за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (див.: ст. 14-2 КУпАП в редакції Закону), а по-друге, передбачено можливість накладення адміністративного штрафу як на фізичних, так і на юридичних осіб (див.: ст. 27 КУпАП чинної редакції КУпАП) [20; 21].

Разом із тим уже наприкінці 2017 р. адміністративна відповідальність юридичних осіб за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху була скасована, що засвідчило частковий відхід законодавця від концепції адміністративної відповідальності юридичних осіб (див.: Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2262-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери паркування транспортних засобів») [22].

Неврегульованість ключових аспектів адміністративної відповідальності юридичних осіб, а також непослідовність позиції законодавця в такому питанні змушують констатувати, що окреслена вище проблема наразі далека від свого остаточного розв'язання [23].

На наш погляд, визначення в чинному КУПА-Пі загальних засад адміністративної відповідальності юридичних осіб дозволить поставити остаточно крапку в дискусії про те, чи можуть останні визнаватися суб'єктами адміністративних правопорушень та адміністративної відповідальності.

Адміністративні правопорушення та адміністративна відповідальність юридичних осіб – це об’єктивна реальність. Це реальні явища правової дійсності, які існують фактично й навколо яких формується сучасна юрисдикційна практика. Відповідно, їх законодавче регулювання являтиме собою цілком закономірний етап розвитку інституту адміністративної відповідальності, який характеризуватиметься упорядкуванням понятійно-категоріального апарату й дозволить «примирити» теорію адміністративно-деліктного права з існуючою практикою юрисдикційної діяльності.

Література

1. Гуржій Т.О. Адміністративне право України. Київ : КНТ, 2011. 680 с.
2. Нефедова А.В. Кваліфікація адміністративних проступків на автомобільному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 081 ; Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2021. 258 с.
3. Гуржій Т.О. До питання про суб’єкта адміністративного делікту. *Вісник прокуратури*. 2007. № 10. С. 103–109.
4. Гуржій Т.О. Встановлення ознак суб’єкта адміністративного делікту в процесі адміністративно-правової кваліфікації. *Право України*. 2003. № 5. С. 75–80.
5. Миколенко О.І., Дуліна О.В. Суб’єкт адміністративної відповідальності в доктрині сучасного адміністративного права (на прикладі адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин) : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 200 с.
6. Nefedova A.V. Subjects of administrative offenses on motor transport. *European Reforms Bulletin, Founded and edited by Centre for European Reforms Studies, a.s.b.l.* 2019. № 2. P. 31–35.
7. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Юрінком-інтер, 2004. 528 с.
8. Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Склад адміністративного проступку. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 44 с.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
10. Рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001р. у справі № 1-22/2001 «Щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб)» / Конституційний Суд України. *Офіційний вісник України*. 2001. № 24. Ст. 1076.
11. Кравець М.О. Адміністративна відповідальність юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 75–78.
12. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2001. 164 с.
13. Лук’янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 35 с.
14. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Закон України від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 411.
15. Удод М.В., Літус О.Г. Адміністративна відповідальність юридичних осіб. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*. 2010. № 1 (4). С. 90–95.
16. Кравченко Л.М., Плетньова О.О. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері валютного законодавства. *Юридичний журнал*. 2004. № 8. С. 69–72.
17. Герасименко Є.С. Питання реформування інституту адміністративної відповідальності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2000. 21 с.
18. Парненко В.С. Юридичні особи як самостійні суб’єкти адміністративної відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 321–238.
19. Польщиков В.В. Інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб в Україні та зарубіжних державах: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2015. № 15. Т. 1. С. 88–90.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 14 липня 2015 р. № 596-VIII / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 64. Ст. 2102.
21. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери паркування транспортних засобів : Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2262-VIII / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2018. № 28. Ст. 995.
23. Гуржій Т.О. Правове регулювання адміністративно-деліктних відносин: перспективи розвитку. *Вісник прокуратури*. 2008. № 8. С. 92–99.
24. Goncharuk S., Kuzmenko O., Gurzhii T., Berlach A., Yarmaki Kh. Establishment of the institute of administrative responsibility in the legal system of Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2021. Vol. 26. Iss. 1. P. 235–260.

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.256>

В. А. Медяник
кандидат політичних наук,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-3456-4472

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті здійснено аналіз методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики. Визначено, що в науці по-різному вживають поняття «метод», що зумовлює різні підходи до його визначення та видів. З'ясовано, що методи адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики являють собою способи, засоби й прийоми втілення її положень у життя. Методи адміністративно-правового регулювання поділено на загальні й спеціальні; за ступенем впливу – на імперативні й диспозитивні. Визначено, що до загальних методів ми відносимо організаційно-розпорядчі, правотворчі, економічні, інформаційні, ідеологічні, які можна класифікувати на види. Констатовано, що спеціальні методи – це ті, які, на нашу думку, використовуються для здійснення регулюючого впливу на зовнішні об'єкти соціальної сфери.

Теоретично обґрунтовано, що адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики відбувається з використанням загальних методів, які пронизують всю управлінську діяльність органів публічної адміністрації в соціальній сфері. За характером (прийомами) впливу методи можуть мати як імперативний характер, так і диспозитивну природу. Методи адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики відбивають механізм впровадження її заходів. Зменшення монополії держави в соціальній сфері (демонополізація ринку соціальних послуг, децентралізація влади) призводить до зменшення імперативних (адміністративних) методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики в сторону диспозитивних. Слід обрати оптимальне поєднання методів, щоб вони були гнучкішими й адаптованими до умов розвитку соціальної сфери, оскільки вони взаємозалежні й взаємозумовлені в процесі їх застосування.

Ключові слова: соціальна політика, методи адміністративно-правового регулювання, способи, прийоми й засоби, методи забезпечення, соціальна сфера.

Mediandyk V. A. CHARACTERISTICS OF METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF STATE SOCIAL POLICY

The article analyzes the methods of administrative and legal support of state social policy. It is determined that in science the concept of “method” is used differently, which causes different approaches to its definition and types. It was found that the methods of administrative and legal support of state social policy are ways, means and methods of implementing its provisions. Methods of administrative and legal regulation are divided into general and special; by the degree of influence on the imperative and dispositive. It is determined that the general methods we include organizational and administrative, law-making, economic, informational, ideological, which can be classified into types. It is stated that special methods are those that, in our opinion, are used to exercise regulatory influence on external objects of the social sphere.

It is theoretically substantiated that the administrative and legal support of the state social policy occurs with the use of general methods that permeate all management activities of public administration bodies in the social sphere. By the nature (methods) of influence, these methods can be both imperative and dispositive in nature. Methods of administrative and legal support of state social policy reflect the mechanism of implementation of its measures. Reduction of the state monopoly in the social sphere (demonopolization of the market of social services, decentralization of power) leads to a decrease in the imperative (administrative) methods of administrative and legal support of state social policy in the direction of dispositive. The optimal combination of these methods should be chosen so that they are more flexible and adapted to the conditions of social development, as these methods are interdependent and interdependent in the process of their application.

Key words: social policy, methods of administrative and legal regulation, methods, techniques and tools, methods of provision, social sphere.

Постановка проблеми. Втілення державної соціальної політики зумовлює існування різних прийомів, способів практичної реалізації її положень. Водночас система способів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики – це дії (діяльність), що дають можливість досягти результатів державної соціальної політики. Засоби державної політики – це ті інструменти, сукупність яких дозволяє здійснювати регулюючий вплив на адміністративно-правові відносини в соціальній сфері. Прийоми адмі-

ністративно-правового забезпечення державної соціальної політики являють собою конкретні форми реалізації методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики, які використовуються в здійсненні конкретних заходів у конкретній ситуації. Сукупність таких прийомів, засобів і способів утворюють своєрідність методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики.

Усі вони реалізуються на практиці, тому їх значення важко переоцінити, адже від їх

правильного обрання та застосування залежить успіх впровадження заходів політики, розвиток галузей соціальної сфери. У такому сенсі важливим є вміння правильно обирати й застосовувати ці засоби. Водночас для кожної галузі соціальної сфери будуть притаманні свої методи адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики. У зв'язку із цим залишається актуальним питання правильного обрання та поєднання такого інструментарію, завдяки якому здійснюється адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методи впливу на суспільні відносини в адміністративному праві досліджували вчені в контексті наукових пошуків, які стосувались проблем адміністративно-правового регулювання, методу адміністративного права, адміністративної діяльності тощо. Серед вчених варто виділити таких, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, О.Ю. Дрозд, А.Т. Комзюк, Т.П. Мінка, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, Т.П. Мінка й інші. Однак з'ясування та висвітлення особливостей прийомів, способів і засобів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики належної уваги серед науковців не отримало.

Метою статті є висвітлення та характеристика методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики.

Виклад основного матеріалу.

Адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики відбувається завдяки сукупності засобів здійснення управлінських функцій у соціальній сфері, впливу суб'єктів державної політики на її складові частини, завдяки чому така політика втілюється в життя.

Предметом наукових пошуків у багатьох працях є питання систематизації методів і вибору оптимальних їх видів, що своєю чергою зумовлює існування різноманіття поглядів на таке питання.

Однак нині в науці адміністративного права відсутній єдиний погляд на класифікацію методів державного регулювання. Зазвичай їх класифікують за сферою застосування та за способом впливу суб'єкта на об'єкт. Водночас за сферою застосування розмежовують загальні й спеціальні (локальні) методи. Перші застосовуються в усіх сферах і на всіх рівнях державного регулювання (методи планування, контролю, стимулювання, організації). Другі ж використовуються залежно від сфери державного регулювання (ліцензування, дозвіл). За способом впливу суб'єкта на об'єкт виділяють методи прямого (безпосереднього) і непрямого (опосередкованого) впливу. Інакше їх називають адміністративними й економічними. Водночас перші визначають як засоби впорядкованого впливу на діяльність суб'єктів шляхом

прямого встановлення їх прав та обов'язків. Що ж до других, то їхнє застосування передбачає формування стимулів, зацікавленості виконавця в результаті, дає змогу проявити ініціативу тощо. Пропонується поділ методів і за іншими критеріями: за ознакою використання власних повноважень – переконання та примус; за метою – спостереження, контроль, розробка заходів впливу. Виділяються методи наукові й не наукові; демократичні й диктаторські; державні й суспільні (громадські); творчі й шаблонні; адміністративні й економічні; прямого й непрямого впливу; загальні й спеціальні [1, с. 42].

Аналізуючи методи адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики, слід зазначити, що особливості їх видів і класифікація залежить від сфери, в якій вони використовуються. Це соціальна сфера. Однак все ж із позиції комплексного підходу всі методи адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики можна поділити на загальні, які характерні для всіх складових частин соціальної сфери, і спеціальні, використання яких дозволяє впроваджувати в життя конкретні засоби в конкретній ситуації [2].

Аналізуючи методи державної соціальної політики, ми також виокремлюємо загальні й спеціальні. Перші застосовуються у внутрішньоорганізаційній сфері діяльності публічної адміністрації, на стадіях управлінського процесу. До загальних методів ми відносимо організаційно-розпорядчі, правотворчі, економічні, інформаційні, ідеологічні, які можна класифікувати на види.

Спеціальні методи – це ті, які, на нашу думку, використовуються для здійснення регулюючого впливу на зовнішні об'єкти соціальної сфери. До них можна віднести методи надання пільг, дотацій, допомоги, нарахування пенсій, виплату допомоги, отримання статусу учасника бойових дій тощо.

У контексті предмету нашого дослідження адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики відбувається з використанням загальних методів, які пронизують усю управлінську діяльність органів публічної адміністрації в соціальній сфері. За характером (прийомами) впливу ці методи можуть мати як імперативний характер, так і диспозитивну природу.

Важливого значення під час втілення державної соціальної політики набувають організаційно-розпорядчі методи.

Так, до групи організаційно-розпорядчих методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики можна віднести методи планування, організації, контролю, підготовки й прийняття управлінських рішень. Такі методи охоплюють організаційно-розпорядчу діяльність публічної адміністрації з вироблення та втілення державної соціальної політики в життя.

Одним із важливих організаційно-розпорядчих методів є метод планування, який містить стратегічне планування та цільове програмування, унаслідок реалізації яких виробляються та приймаються цільові комплексні програми розвитку соціальної сфери.

Методи стратегічного планування та цільового програмування дозволяють спрогнозувати майбутній стан суспільних відносин у соціальній сфері, майбутню діяльність (місію та візію) органів публічної адміністрації з покращення стану в галузях соціальної сфери, визначити цілі, майбутню модель розвитку соціальної сфери.

Наступна група методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики – це контроль за реалізацією її заходів, який містить такі складові частини, як моніторинг заходів державної соціальної політики, систему методів оцінки, внутрішньоорганізаційний контроль, аудит, нагляд тощо. Усі ці способи контролю забезпечують у цілому законність і правильність реалізації заходів державної соціальної політики, дотримання режиму законності й прав людини на соціальний захист і допомогу.

Правотворчі методи дозволяють здійснювати своєчасне регулювання та спрямування діяльності органів публічної адміністрації в соціальній сфері. Для прикладу можна навести Указ Президента України від 29 січня 2021 р. № 30 «Про деякі заходи щодо забезпечення права громадян на якісні та безпечні соціальні послуги». Таким Указом Президент України спрямував подальшу діяльність органів публічної адміністрації в питаннях покращення стану контролю за наданням соціальних послуг [3].

Економічні методи державного управління – це способи й прийоми впливу, в основі яких лежать економічні відносини держави й реалізація її економічних інтересів. Економічні методи впливають на економічні інтереси держави для досягнення оптимальних результатів їх функціонування з мінімальними вимогами й матеріальними витратами. Зміст економічних методів являє собою взаємопов'язану систему стимулювання та економічного впливу на всі сторони життєдіяльності держави [2]. Усі економічні методи безпосередньо пов'язані з фінансуванням соціальної сфери й діяльності публічної влади з втілення положень державної соціальної політики в життя.

Нині в нашій державі закладається новий фундамент фінансування соціальної сфери на принципах демонополізації ринку соціальних послуг і формується нова модель розподілу повноважень за лінією «район – громада». Тому актуальним є питання, що потребує окремого дослідження, – це обрання правильних прийомів, засобів і способів фінансування заходів державної соціальної політики й соціальної сфери.

Інформаційні методи спрямовані на зміну інструментів державної соціальної політики, на організацію та впровадження соціальної роботи, надання соціальних послуг із застосуванням новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Розвиток соціальної сфери й упровадження державної соціальної політики нині неможливі без налагодженого прямого й зворотного зв'язку з органами публічної адміністрації та надавачами соціальних послуг; між надавачами соціальних послуг і суб'єктами їх споживання через Інтернет, соціальні мережі, відеоконференції тощо. Завдяки таким технологіям забезпечується багато управлінських процесів, обмін інформацією, ведення реєстрів, обслуговування банків даних, ефективність і результативність соціального обслуговування громадян, у тому числі людей похилого віку й з обмеженою мобільністю.

Обраний курс держави на широкомасштабну інформатизацію та цифрові технології передбачає поширення впровадження інформаційних методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики в напрямках: спрощення процедур отримання соціальних послуг і поширення їх доступності; подальшої автоматизації процесів надання соціальних послуг і діяльності публічної адміністрації в такій сфері; удосконалення механізмів захисту інформації та безпеки інформаційних систем; навчання та перекваліфікації фахівців із питань володіння навичками управління інформаційними ресурсами.

Наступними є ідеологічні методи адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики. Реалізація зазначених методів передбачає проведення семінарів, круглих столів, конференцій, щоб якомога ефективніше залучити громадськість, суспільство в цілому до питання необхідності участі в соціальній підтримці вразливих верств населення. Завдяки таким методам має впроваджуватися постулат того, що Україна є не тільки правовою, але й соціальною державою. За допомогою таких методів здійснюється управління відносинами в групах і між групами, а за допомогою психологічних – управління впливом на свідомість окремих індивідів і міжособистісні відносини в групі. Такі методи передбачають вплив на людей за допомогою законів соціології та психології як способи й прийоми впливу на процес формування та розвитку колективу, а також на соціальні й психологічні процеси, притаманні групам чи окремим особам [2].

Висновок. До методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики віднесено: організаційно-розпорядчі, правотворчі, економічні, інформаційні, ідеологічні. За характером впливу такі методи можуть мати як імперативний зміст (контроль), так і диспозитивну природу (демонополізація надання соціальних послуг).

З урахуванням вищенаведеного слід зазначити, що адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики здійснюється завдяки поєднанню двох методів адміністративно-правового впливу: диспозитивного й імперативного (адміністративного). Перший являє собою спосіб впливу на суспільні відносини в соціальній сфері, за якого адміністративно-правове регулювання відбувається на засадах демонополізації надання соціальних послуг та їх фінансування, автономії, координації діяльності, договірною регулювання відносин у соціальній сфері (страхова медицина, пенсійне страхування, функціонування недержавних пенсійних фондів і фінансування їх коштом приватних осіб).

Імперативний (адміністративний) метод використовується під час здійснення стратегічного

планування та цільового програмування, реалізації заходів контролю за впровадженням державної соціальної політики, розподілу й використання державних коштів, дотримання законодавства про соціальні послуги.

Література

1. Надієнко О.І. Форми та методи державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення в Україні: сучасний правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 140–146.
2. Бурик З.М. Система методів державного регулювання сталого розвитку в Україні. *Pressing problems of public administration*. 2016. № 1 (49). С. 37–44.
3. Про деякі заходи щодо забезпечення права громадян на якісні та безпечні соціальні послуги : Указ Президента України від 29 січня 2021 р. № 30 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/30/2021#Text>.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.268>

У. О. Олексій
доктор філософії,
асистент кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-3374-7114

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Метою статті є дослідження питання розвитку публічних фінансів в умовах цифрової трансформації.

Ураховуючи постійні трансформації інформаційних технологій, розвиток мережі Інтернет, відповідно, змінюється та вдосконалюється, як і фінансове законодавство, і сфера публічних відносин та публічні грошові кошти. Сучасне суспільство неможливо уявити сьогодні без використання мережі Інтернет. Інформаційна розбудова нашої країни та розвиток суспільства в останні роки набуває ще більшого значення та стрімкого зростання, розвивається і правова наука. Усе більше і більше сфер суспільного життя проходять період цифрової трансформації, і право, як регулятор суспільних відносин, не виняток. Можна спостерігати за зміною та оновленням призначення ролі держави в правовій сфері. Фактично всі суспільні сфери життя людини та громадянина здійснюються за допомогою Інтернету, даючи можливість таким чином вільно виражати свої думки та реалізовувати своє право на свободу висловлювання та свободу думки. Варто зазначити, що гарантія реалізації даного права закріплена в Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Також необхідно відмітити, що Інтернет – це не тільки джерело інформації, а й фактично спосіб отримати доступ до всіх суспільно важливих ресурсів та послуг. Беручи до уваги пандемію, з якою зіштовхнувся весь світ, життя перетворилось на онлайн, а мережа Інтернет стала платформою для реалізації права на освіту, а також забезпечення належних умов життя завдяки онлайн-покупкам та іншим видам послуг. Саме тому цифрова економіка потребує вдосконалення та модернізації способів здійснення контролю за державними коштами. Таким чином, і фінансове право стоїть на порозі цифровізації та трансформації сучасного суспільства. Використовуючи Інтернет-технології, можна спростити доступ до багатьох фінансових функцій та операцій, тим самим підвищити прозорість в діяльності фінансових установ та покращити контроль за рухом публічних коштів держави.

Ключові слова: цифрова трансформація, Інтернет, публічні фінанси, інформаційні технології, державні кошти.

Oleksii U. O. TO THE ISSUET OF PUBLIC FINANCES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

The aim of the article is to study the development of public finances in the context of digital transformation.

Given the constant transformation of information technology, the development of the Internet is changing and improving and financial legislation, including the field of public relations and public funds. Modern society is impossible to imagine today without the use of the Internet. The information development of our country and the development of society in recent years is becoming even more important and growing rapidly, and legal science is developing accordingly. More and more spheres of public life are undergoing a period of digital transformation and law as a regulator of public relations is no exception. You can see the change and renewal of the role of the state in the legal sphere. Virtually all social spheres of human and civil life are carried out through the Internet, thus giving the opportunity to freely express their thoughts and exercise their right to freedom of expression and freedom of thought. It should be noted that the guarantee of the realization of this right is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights. It should also be noted that the Internet is not only a source of information, but also in fact a way to access all socially important resources and services. Given the pandemic facing the world, life has become online, and the Internet has become a platform for realizing the right to education, as well as providing adequate living conditions through online shopping and other services. That is why the digital economy needs to improve and modernize the ways of controlling public funds. Thus, financial law is on the verge of digitalization and transformation of modern society. Using Internet technologies can simplify access to many financial functions and operations, thereby increasing transparency in the activities of financial institutions and improving control over the movement of public funds.

Key words: digital transformation, Internet, public finance, information technologies, public funds.

Розвиток ІТ-технологій спричиняє активізацію досліджень у галузі фінансового права. Окрім цього, відбуваються значні зміни в системі органів державної влади, а також у правовому регулюванні діяльності таких органів. Виходячи із цього, пріоритетним напрямом у діяльності всіх державних інституцій повинні стати захист прав людини і громадянина. Одним із важливих питань у контексті захисту прав і свобод людини і громадянина є ефективність фінан-

сової діяльності держави. Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, і держава відповідає за свою діяльність перед людиною. Усі потреби і права громадян, які визначено на конституційному рівні, передбачають необхідність їх матеріального забезпечення, а точніше, фінансування в певному обсязі з публічних фондів коштів, які для цього створюються на державному або місцевому рівні.

А.В. Марущак у своєму дослідженні звертає увагу на те, що поширеність інформаційних та комунікаційних технологій у сучасному світі робить практично неможливим ведення повсякденного життя без цих технологій. Сьогодні важко назвати сферу суспільного життя, якої б не торкнулась діджиталізація, яка являє собою перетворення даних у цифровий формат із застосуванням технологій. Адаптація цифровізації є дуже важливою, зокрема, і для банківського сектору [5, с. 331].

Також варто погодитись із думкою А.І. Гнатовської про те, що політика української держави орієнтована на активне впровадження цифрових потужностей у життя народу, незважаючи на повільне впровадження стійких платформ електронного уряду, обмежені ресурси для реалізації цифровізації та фактичне перебування країни у стані війни. Прямуючи шляхом до електронної демократії, потрібно керуватися довгостроковими та багатоаспектними задачами, які необхідно поетапно вирішувати та досягати бажаних цілей. Автор також зазначає, що державна політика явно спрямована на прискорення процесів цифрової трансформації в Україні. Про дійсну електронну демократію та якісне електронне урядування можна говорити лише після їх випробування часом та будучи впевненими в можливості подолання або пом'якшення за їх допомогою кризових ситуацій. Цифрова трансформація є важливою частиною сталого розвитку України та доступності публічних послуг для населення [2, ст. 42].

Т.А. Латковська у своєму дослідженні зазначає, що галузь науки фінансового права за формулою спеціальності досліджує суспільні відносини, що складаються у сфері формування, розподілу і використання коштів публічних грошових фондів. Вчена зазначає, що, розглядаючи названу сферу суспільних відносин, наука фінансового права аналізує і вивчає не тільки створювані правові норми, спрямовані на регулювання фінансових суспільних відносин із метою досягнення поставлених цілей і завдань, а й їх систему, джерела, фінансові правовідносини, що виникають у результаті впливу фінансово-правових норм на сферу фінансової діяльності. У цьому напрямку найважливішим завданням науки стає розробка моделі правового регулювання цифрових технологій, що дасть змогу утримати баланс між збереженням фундаментальних суспільно-правових цінностей та безперешкодним розвитком інноваційних технологій, спрямованих на підвищення рівня життя [4, с. 47–48].

Говорячи про публічні фінанси, під ними слід розуміти суспільні відносини, що пов'язані із задоволенням публічного фінансового інтересу та які виникають у процесі утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання фондів коштів держави, місцевого самоврядуван-

ня та фондів коштів, за рахунок яких задовольняються суспільні інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, незалежно від форми власності таких фондів. Можна також стверджувати, що публічні фінанси є вкрай важливими та необхідними для держави, адже саме публічні фінанси надають можливість забезпечувати країну фінансовими ресурсами для потреб суспільства.

Професор Л.К. Воронова зазначає, що «публічні фінанси – це сформовані фінансовими відносинами грошові фонди, які необхідні для існування публічних органів і фінансування покладених на них функцій» [1].

У навчальному курсі з фінансового права, виданому відомими юристами-фінансистами М.В. Карасьовою та Ю.О. Крохіною, зазначається: «Центральне місце в системі фінансів займають публічні фінанси, до яких належать фінанси держави та муніципальних утворень. Державні (публічні) фінанси – це система грошових відносин із приводу акумулювання, розподілу та використання фондів грошових коштів із метою матеріального забезпечення виконання державних функцій та завдань» [3]. Як правило, фінансисти розглядають публічні фінанси як різновид фінансів, наявних у державі, і зараховують до них державні фінанси та фінанси місцевого самоврядування.

Окрім того, необхідно визнати, що публічні фінанси є досить важливими та необхідними для функціонування правової держави. Саме публічні фінанси надають можливість забезпечувати країну фінансовими ресурсами для потреб суспільства. За допомогою публічних фінансів здійснюється проведення видатків на функціонування таких важливих сфер, як охорона здоров'я, освіта та наука, фінансування фонду соціального забезпечення та страхування, утримання малолітніх, інвалідів та малозабезпечених сімей, захист навколишнього середовища, економіка країни у цілому.

У рамках сучасної західної науки можна задати нові орієнтири українській фінансовій науці та практиці щодо врахування у структурі публічних фінансів України таких складових частин, що пов'язані із сучасними тенденціями розвитку і на яких слід зробити акценти. Варто виокремити складову частину публічних фінансів, що пов'язана з фінансами приватного сектора та представлена відносинами державних органів влади та органів місцевого самоврядування із приватним бізнесом, що в економічній літературі визначається як державно-приватне партнерство. Необхідно також акцентувати увагу на складовій частині публічних фінансів, що пов'язана з діяльністю фінансових корпорацій (організацій) державних та місцевих органів самоврядування на внутрішніх фінансових ринках. У рамках структури публічних фінансів України слід вирізнити ще одну складову

частину, що пов'язана з діяльністю фінансових корпорацій (організацій) державних та місцевих органів влади на міжнародних ринках. Слід звернути також особливу увагу на специфічне місце у структурі публічних фінансів України ще однієї складової частини, що представлена публічними коштами спеціальних (цільових) позабюджетних фондів, як державних (Пенсійного фонду України та інших фондів соціального забезпечення), так і фондів місцевого самоврядування. Стосовно ж позабюджетних цільових фондів місцевого самоврядування, то вони нині потребують свого відновлення та розвитку в Україні з огляду на реформи, що запроваджуються, і логічно мають бути вбудованими також у структуру публічних фінансів [6, с. 227].

Важливим моментом, який варто зауважити, є виділення в державному бюджеті України на поточний рік більше одного мільйона гривень на цифровізацію України. Зазначимо, що під державним бюджетом України варто розуміти систему відносин, що пов'язана з грошима, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, установами та організаціями – з іншого, а також між державою та суспільством, з метою формування, реалізації та використання централізованих фондів коштів. Врегулювання в Державному бюджеті питання розвитку інформаційних технологій в Україні свідчить про актуальність даного питання.

Міністерство фінансів України представило проекти, які дозволять громадянськості отримувати інформацію, що публікуватиметься у відкритому доступі та зручному форматі і забезпечить можливість проводити порівняльний аналіз різних фінансових показників. Також спроститься доступ до інформації про бюджетні кошти. Зазначається, що затверджений урядом перелік проектів буде реалізований протягом трьох років та сприятиме розбудові цифрової держави, і такі проекти допоможуть Україні увійти до ТОП-20 цифрових країн світу. Окрім того, в оновленій Стратегії реформування системи управління державними фінансами до 2025 року міститься перелік заходів щодо реалізації пріоритетних напрямків цифрової трансформації та встановлено результативні показники, головною метою Стратегії є запровадження нової моделі єдиного спільного інтегрованого інформаційного середовища у сфері управління державними фінансами [7].

Так, відповідно до Стратегії побудова ефективної та конкурентоспроможної національної економіки передбачає проведення системної реформи управління державними фінансами у складі системи державного управління загалом, проблеми та неузгодженості якого становлять серйозний ризик для відновлення економічного зростання. Ефективна система управління державними фінансами є основою для реалізації державної політики і досягнення стратегічних цілей роз-

витку шляхом забезпечення дотримання загальної бюджетної дисципліни, стратегічного розподілу бюджетних коштів та ефективного надання державних послуг. Сьогодні система управління державними фінансами не повною мірою відповідає вимогам часу. Проявом її недостатньої ефективності є низький рівень задоволення потреб населення в державних послугах та слабкість державних інституцій з огляду на великий розмір видатків сектору загального державного управління, що, за оцінками МВФ, становив на кінець 2015 року близько 43,2 відсотка валового внутрішнього продукту.

Також дана стратегія передбачає врегулювання питання у сфері державних фінансів за допомогою задоволення зростаючого попиту на більш ефективні та менш затратні послуги для громадян та бізнесу, що на сьогодні є надскладним завданням. Одним із інструментів реалізації цього завдання є широке запровадження ІТ-рішень та автоматизація наявних процесів, що також сприятиме зниженню впливу людського фактору та корупційних ризиків. Натомість поточний стан засобів технічного забезпечення в органах системи управління державними фінансами не лише суттєво обмежує можливості з впровадження нових функцій та підключення до систем нових користувачів, але і ставить під загрозу виконання поточних функцій та забезпечення ІТ-безпеки. Серед основних причин – постійне недофінансування ІТ-потреб та відсутність стратегії управління ІТ-процесами у сфері державних фінансів [8].

Реалізація пріоритетів реформи управління державними фінансами також ускладнюється через відсутність інтегрованої інформаційної системи для супроводження всіх стадій процесу підготовки та виконання бюджету і програмного забезпечення для модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі.

Отже, підсумовуючи вищесказане, варто відмітити стрімкий розвиток України в умовах зростання ролі інформаційних технологій у житті країни. Цифрова трансформація охоплює всі сфери суспільного життя, і наша держава намагається рухатись та підлаштовуватись під сучасні трансформації, що ставляться перед нею. Використовуючи Інтернет-технології, можна спростити доступ до багатьох фінансових функцій та операцій і тим самим підвищити прозорість у діяльності фінансових установ, покращити контроль за рухом публічних коштів держави.

Література

1. Воронова Л., Криницький І., Кучерявенко Н. Финансовое право : учеб. пособ. для студ. юрид. вузов и фак. Харьков : Право. 2006. 384 с.
2. Гнатовська А.І. Концепція «сервісної держави»: досвід іноземних держав та особливості впровадження в Україні в умовах цифровізації. *Наукові праці*

Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 28 . Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 37–43.

3. Карасева М.В., Крохина Ю.А. Финансовое право / под ред. М.В. Карасевой. Москва : Изд-во НОРМА, 2002. 288 с.

4. Латковська Т.А. Фінансово-правове регулювання суспільних відносин в умовах цифрової трансформації. *Фінансове право в умовах цифрової трансформації: колективна монографія* / за заг. ред. Т.А. Латковської. Чернівці : Технодрук, 2021. 418 с.

5. Марущак А.В. Контрольні повноваження центральних банків світу та деякі аспекти їх цифрової трансформації. *Фінансово-правове регулювання суспільних відносин в умовах цифрової трансформації.*

Фінансове право в умовах цифрової трансформації: колективна монографія / за заг. ред. Т.А. Латковської. Чернівці : Технодрук, 2021. 418 с.

6. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків : монографія. Чернівці : Рута, 2004. 264 с.

7. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_zaprovadzuie_prozorii_instrument_pidvishchennia_efektivnosti_tsifrovogo_rozvitku_sistemi_upravlinnia_derzhavnimi_finansami-312 (дата звернення: 28.10.2021).

8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.10.2021).

УДК 342.9 (477)
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.257>

О. О. Панова
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри поліцейської діяльності
та публічного адміністрування факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-3533-5076

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті визначено сутність і змістовні складові частини адміністративного правопорушення, встановлено особливості адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки України. Проаналізовано підходи учених-правознавців щодо розуміння сутності категорії «адміністративне правопорушення». З'ясовано, що фактична характеристика адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки може бути представлена двоєдиною системою, яка складається з підсистем зовнішніх і внутрішніх ознак. До останніх автор відносить ті, що характеризують його зміст, внутрішню складову частину й впливають з юридичних складів проступків у сфері публічної безпеки, а до зовнішніх – усі інші риси, які переважно стосуються зовнішнього вираження адміністративного правопорушення, здійснення посягання на об'єкти сфери публічної безпеки. Обґрунтовано, що караність проступку передбачає обов'язкове притягнення особи до адміністративної відповідальності й застосування до особи санкцій, унаслідок яких вона зазнає матеріальних втрат і моральних обмежень. Для того, щоб протиправні дії чи бездіяльність особи були визнані адміністративним правопорушенням, вони повинні бути вчинені деліктоздатною (осудною) особою, яка може нести адміністративну відповідальність і бути суб'єктом проступку, натомість діяння неосудної особи взагалі не визнаються правопорушеннями. Установлено, що ознака свідомої вольової поведінки особи передбачає, що процес вчинення правопорушення контролюється та усвідомлюється особою, а тому сам проступок добровільний. Така характеристика пов'язана з деліктоздатністю особи, тобто її спроможністю нести юридичну відповідальність за власні протиправні діяння, відповідати за них перед суспільством і державою та розуміти можливість настання шкідливих наслідків, що можуть відбуватися внаслідок вчинення делікту. Одночасно неусвідомлення та відсутність вольової ознаки унеможливають притягнення особи до відповідальності, навіть якщо її діяння за зовнішніми рисами схоже на правопорушення; прикладом може бути вчинення правопорушення малолітньою чи душевнохворою особою.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, публічна безпека, класифікація, делікт, юридичний склад правопорушення.

Panova O. O. ON THE CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF PUBLIC SAFETY OF UKRAINE

There have been defined the essence and substantive components of an administrative offense in the article, there have also been established the features of administrative offenses in the field of public safety in Ukraine. The approaches of legal scholars regarding the understanding of the essence of the category of “administrative offense” have been analyzed. It has been found that the actual characteristics of administrative offenses in the field of public safety can be represented by a two-pronged system, which consists of subsystems of external and internal features. The author refers to the latter those that characterize its content, the internal component and the violations arising from the legal composition of offenses in the field of public security, and to the external ones – all the other features that mainly relate to the external expression of an administrative offense, the implementation of an encroachment on objects of the public security sphere. It has been substantiated that the punishability of a misconduct provides for the mandatory bringing of a person to administrative responsibility and the application of sanctions to a person, as a result of which she experiences material losses and moral restrictions. In order to recognize the unlawful actions or inaction of a person as an administrative offense, they must be committed by a person, who has the capacity to be held liable in tort (sane), who may bear administrative responsibility and be the subject of a misconduct, but the acts of an insane person are generally not recognized as offenses. It has been established that the sign of a person's conscious volitional behavior assumes that the process of committing an offense is controlled and recognized by a person, and therefore the offense itself is voluntary. This characteristic is related to the person's delictual dispositive capacity, that is, the ability to bear legal responsibility for unlawful acts, responsibility for them before society and the state and to understand the possibility of harmful consequences that may occur as a result of committing a tort. At the same time, lack of understanding and lack of willfulness make it impossible to bring a person to justice, even if his actions are similar in appearance to offenses; an example is the commission of an offense by a minor or mentally ill person.

Key words: administrative offense, public safety, classification, tort, elements of offence.

Постановка проблеми. Україна – незалежна, суверенна держава, яка базує свою внутрішню політику на пріоритетах підтримання прав і свобод людини й громадянина, співпраці між громадянами заради загальної національної безпеки держави. Проте все це неможливо без урегулю-

вання окремих елементів безпекового сектору держави. Саме зниження рівня конфліктних ситуацій і встановлення пріоритетності забезпечення публічної безпеки й порядку в комплексі дозволяє уникнути загострень у середині країни. Як відомо, одним із найефективніших способів установа-

механізму врегулювання відповідної сфери, де породжується велика кількість суспільних відносин, є можливість групування зазначених відносин залежно від певних обставин, факторів тощо, що надалі дозволить виокремити дієві засоби впливу й забезпечить ефективність державного механізму регулювання.

Мета й завдання публікації. Метою статті є встановлення класифікації адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: здійснення аналізу підходів учених-правознавців щодо визначення сутності категорій «адміністративне правопорушення», «проступок», «публічна безпека»; формування авторського підходу щодо розуміння класифікації адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки; визначення змістовного наповнення адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретично-концептуальні засади визначення публічної безпеки й адміністративних правопорушень містяться в роботах українських і зарубіжних вчених різних історичних періодів: В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, С.С. Алексєєва, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, О.К. Безсмертного, Ю.П. Битяка, С.М. Братуся, І.І. Веремеєнка, Б.М. Габричидзе, О.І. Галагана, І.П. Голосніченка, І.М. Даньшина, Є.В. Додіна, О.В. Дяченка, А.І. Єлістратова, Л.В. Ковалюк, А.Т. Комзюк, Б.П. Курашвілі, Б.М. Лазарева, В.М. Олійника, В.Ф. Опришка, В.Я. Тація, М.М. Тищенко, Ю.М. Тодики, В.А. Юсупова, О.Ю. Якимова, О.М. Якуби, Ц.А. Ямпольської, О.В. Яценко й інших. Низку питань щодо адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки висвітлено практичними працівниками правоохоронних органів у періодичній пресі, в журналах і виступах на телебаченні. Проте проведений аналіз джерел дає підстави говорити лише про поверхневий розгляд питань, які присвячені класифікації адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки. Таким чином, викладене вище й визначає актуальність нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Обставини вчинення правопорушення як фактичної підстави притягнення до юридичної відповідальності визначають подальший хід процедури притягнення особи до такої відповідальності й безпосередньо впливають на її результат – обрання санкції, яка в перспективі буде застосована до особи правопорушника. На відміну від нормативних і документальних підстав, які є відносно стабільними й не змінюються залежно від кожного конкретного випадку, вчинене правопорушення є суто індивідуалізованим фактом, адже відрізняється за умовами, обставинами й суб'єктом проступку. Ознаки, якими характеризується правопорушення,

що частково формуються під впливом обставин його вчинення, відіграють важливу роль і для кваліфікації діяння особи як протиправного посягання та визнання її дій правопорушенням, передбаченим матеріальними нормами відповідних галузей права (кримінальної, адміністративної, цивільної, трудової та дисциплінарної). Таким чином, об'єктивне дослідження юридичної відповідальності не може відбуватись без визначення категорії правопорушення, яка є визначальною для подальшої реалізації механізму юридичної відповідальності. На значущості правопорушення опосередковано наголошено й у деліктному законодавстві: кожний законодавчий акт у тій чи іншій галузі права містить відповідну норму, яка розкриває сутність таких протизаконних посягань [1, с. 330].

Ураховуючи етимологічну природу категорії «правопорушення», слід наголосити, що аналіз загальної теорії права дозволяє говорити про відсутність єдиного доктринального визначення категорії «правопорушення». Так, М.С. Малєв зазначає, що правопорушення – це свідомий вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки [2, с. 6]. О.Ф. Скакун пропонує таке визначення: правопорушення – це діяння, яке тягне за собою відповідальність особи, яка вчинила його [3, с. 420]. Натомість Н.М. Мірошніченко, акумулюючи вище зазначені дефініції, визначає «правопорушення» як суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, вчинене відповідною особою [4, с. 154].

Ширшого виду й змістовного наповнення категорії «правопорушення» у своїх трудах надає О.В. Мінченко, яка визначає термін як «винне, протиправне, суспільно небезпечне чи суспільно шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що тягне юридичну відповідальність» [5, с. 225]. На наш погляд, таке тлумачення дозволяє виділити зазначене правове явище з-поміж інших правових відносин за сукупність притаманних виключно йому ознак. О.В. Мінченко звертає свою увагу на природу суб'єкта, що вчиняє протиправні дії, зазначаючи його можливість нести відповідальність за ті дії, що він вчиняє, і окремо акцентує на змістовному навантаженні тих дій, а саме «суспільно небезпечне чи суспільно шкідливе діяння»; усе це в повному об'ємі розкриває зміст категорії «правопорушення».

Розглядаючи ознаки адміністративного правопорушення в сукупному зв'язку з його змістом і структуроутворюючими елементами, що визначають юридичний склад адміністративного правопорушення, ми маємо можливість говорити про двоєдиність показників зовнішнього й внутрішнього в побудові адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки. В.Б. Авер'янов у своєму дослідженні звертає увагу на те, що

юридичний склад адміністративного правопорушення визначається як «закріплена нормами права сукупність ознак, за наявності яких відповідне протиправне діяння визначається саме як адміністративний проступок» [6, с. 214]. Аналізуючи зазначену дефініцію, слід зазначити, що тезаурус адміністративно-деліктного законодавства не містить у собі конкретно окреслену з винятковими умовами поведінку особи, а зазначає лише умовні загальні найсуттєвіші ознаки, які вирізняють одне правопорушення від іншого за опосередкованими ознаками.

Укладачі навчального посібника «Адміністративна відповідальність» зауважують, що адміністративне правопорушення являє собою «<...> систему обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних елементів діяння, конструйованих за чотирма підсистемами, ознаки яких передбачені в диспозиціях норм законодавства, що встановлює адміністративну відповідальність» [7, с. 36]. Автори підручника «Адміністративне право» дають роз'яснення щодо зазначених підсистем, позиціонуючи їх з об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом і суб'єктивною стороною проступку [8, с. 145]. Усе це дозволяє погодитись із думкою В.В. Середи, Ю.С. Назара, К.М. Костовської, які, надаючи свої коментарі під час розкриття змісту категорій «юридичний склад» та «адміністративне правопорушення», звертаючи увагу читачів на необхідність детального вивчення об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта й суб'єктивної сторони проступку, зазначають, що це «сприяє виявленню найістотніших ознак протиправних діянь, їх розмежуванню та встановленню справедливих санкцій; допомагає правозастосовчим органам правильно кваліфікувати правопорушення та вжити адекватних їм заходів впливу; дає можливість зрозуміти закон, допомагає навчанню юристів і правовому вихованню громадян» [9, с. 172].

Таким чином, розглядаючи адміністративні правопорушення у сфері публічної безпеки, слід говорити про кореляцію ряду ознак зовнішнього й внутрішнього характеру, що в поєднанні утворюють собою розмежування деліктів у сфері публічної безпеки. Так, говорячи про внутрішні ознаки, ми маємо на увазі особливості юридичного складу, що під час розкриття його змісту й внутрішнього забарвлення утворюють склад адміністративного правопорушення у сфері публічної безпеки. Натомість зовнішні ознаки візуалізуються конкретним посяганням правопорушника на суспільні відносини у сфері публічної безпеки (дією або бездіянням). Отже, для досягнення завдань, що стоять у нашому дослідженні, необхідний розгляд сукупних детермінантів ознак категорій «юридичний склад» і «правопорушення» з огляду на відносини, що впливають з адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки.

Говорячи про юридичний склад адміністративного правопорушення, слід виходити із чисельних робіт учених-адміністративістів, які наголошували на існуванні загального доктринального визначення поділу юридичних складів на основні й кваліфіковані (замовлені факторами небезпеки залежності від її ступеня); однозначні й альтернативні (залежать від структури складу); за особливостями конструкції (описові й бланкетні); залежно від характеру шкоди (матеріальні й формальні); залежно від суб'єкта проступку (особисті й службові) [10, с. 39; 11, с. 8; 7, с. 36–38]. Установимо дзеркальне відбиття зазначених юридичних складів крізь призму суспільних відносин, що виникають у сфері публічної безпеки.

Основні склади адміністративних правопорушень переважають в Особливій частині Кодексу України про адміністративні правопорушення – вони закріплюють опис основних елементів складу правопорушення без будь-якої деталізації, кваліфіковані склади «доповнюють основні, за їх наявності діяння повинно бути кваліфіковане за статтею, що передбачає суворіше покарання» [10, с. 39]. Адміністративні правопорушення, які мають однозначну структуру юридичного складу, передбачають вчинення особою сукупності дій (або бездіяльність), які становлять єдине діяння, водночас альтернативні склади – це декілька протиправних діянь особи. Для кваліфікації дій або бездіяльності особи як адміністративного правопорушення у випадку, якщо такий юридичний склад є альтернативним, не важливо, чи буде вчинено одне з перелічених діянь або їх сукупність. Склади адміністративних правопорушень, в яких чітко описано протиправне діяння, називаються описовими, на противагу банкетні юридичні склади містять відсылну норму на іншу статтю, яка може знаходитись у тому ж чи іншому нормативно-правовому акті. Адміністративний проступок буде мати матеріальний склад у тому випадку, коли його здійснення зможе завдати конкретну матеріальну шкоду внаслідок такого посягання, за формального складу матеріальна шкода не завдається, а посягання, як правило, спрямоване на суспільні цінності, звичаї та правила (моральний аспект). Щодо суб'єкта адміністративного правопорушення, то, коли воно вчинюється посадовою особою, на це, як правило, прямо вказується в нормі конкретної статті (службовий склад адміністративного правопорушення), якщо ж такої деталізації немає, то необхідно враховувати, що він може бути вчинений будь-яким суб'єктом, тобто фізичною чи юридичною особою. Ураховуючи наведену класифікацію складів адміністративних правопорушень та екстраполюючи її на адміністративні правопорушення у сфері публічної безпеки, які систематизовані в Главі 14 Кодексу України про правопорушення, вважаємо можливим класифікувати їх юридичні склади (табл. 1) [1, с. 337–338].

Таблиця 1

Класифікація юридичних складів адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки

Критерії класифікації:	Види юридичних складів адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки:					
– залежно від ступеня суспільної небезпеки	Основні			Кваліфіковані		
	ст. 173; ч. 1	ст. 173-1; ч. 1	ч. 1 ст. 173-2; ч. 5	ч. 2 ст. 173-2; ч. 3	ч. 2 ст. 173-3; ч. 4	ч. 2 ст. 173-4; ч. 2
	ст. 173-3; ст. 174;	ст. 173-4; ст. 175;	ст. 173-4; ч. 1 ст. 175-1; ч. 1	ст. 173-4; ч. 2 ст. 177-2; ч. 2	ст. 173-4; ч. 2 ст. 178; ч. 2	ст. 175-1; ч. 3 ст. 178; ч. 2
	ст. 176; ч. 1	ст. 177; ч. 1 ст. 179;	ст. 177-2; ст. 180;	ст. 179; ч. 3 ст. 181; ч. 2	ст. 180-1; ч. 2 ст. 181-1; ч. 3	ст. 181; ч. 2 ст. 181-2; ч. 2
	ст. 178; ч. 1	ч. 1 ст. 181;	ч. 1 ст. 181-1;	ст. 183-1; ч. 2	ст. 183-1; ч. 3	ст. 184; ч. 2
	ст. 180-1; ч. 1	ч. 1 ст. 182;	ст. 183			
	ст. 181-2; ч. 1	ст. 183-2;	ч. 1 ст. 184; ч. 7	ч. 4 ст. 184;	ч. 6 ст. 184;	ч. 2 ст. 182;
	ст. 183-1; ч. 3	ч. 5 ст. 184;	ст. 184;			
	ст. 184; ст. 175-2;	ст. 184;	ст. 184;			
	– залежно від структури складу	Однозначні			Альтернативні	
ст. 173; ст. 175; ст. 180; ст. 182; ст. 183-2;		ст. 173-1; ст. 175-1; ст. 180-1; ст. 183; ст. 184;	ст. 173-4; ст. 177; ст. 181; ст. 183-1;	ст. 173-2; ст. 176; ст. 179;	ст. 173-3; ст. 177-2; ст. 175-2;	ст. 174; ст. 178;
– за особливостями конструкції	Описові			Бланкетні		
	ст. 173; ч. 1	ст. 173-1; ч. 1	ч. 1 ст. 173-2; ч. 5	ч. 2 ст. 173-2; ч. 3	ч. 4 ст. 173-4; ч. 2	ч. 2 ст. 175-1; ст. 182;
	ст. 173-3; ст. 174;	ст. 173-4; ст. 175;	ст. 173-4; ч. 1 ст. 175-1;	ст. 181; ч. 1	ст. 181-1; ч. 2	ст. 182; ч. 3
	ст. 175-2;	ст. 176; ч. 1	ст. 177; ст. 179;	ст. 184; ч. 4	ст. 184; ч. 5	ст. 184; ч. 2
	ст. 177-2;	ст. 178; ч. 1	ст. 181; ч. 1	ст. 184; ч. 2	ст. 184; ч. 2	ст. 183-1; ч. 2
	ст. 180; ч. 3	ст. 180-1; ч. 1	ст. 181-2;	ст. 182;	ст. 180-1;	ст. 178;
	ст. 181; ч. 1	ст. 181-1; ч. 1	ст. 183-2;	ч. 3 ст. 178;		
	ст. 183; ч. 5	ст. 183-1; ч. 7				
	ст. 184; ст. 184;	ст. 184;				
	– залежно від характеру шкоди	Матеріальні			Формальні	
		ст. 183-1;		ст. 173; ст. 173-3; ст. 175; ст. 177; ст. 179; ст. 181; ст. 183; ст. 175-2;	ст. 173-1; ст. 173-4; ст. 175-1; ст. 177-2; ст. 180; ст. 181-1; ст. 183-2;	ч. 1 ст. 173-2; ст. 174; ст. 176; ст. 178; ст. 180-1; ст. 181-2; ст. 184;
– залежно від суб'єкта проступку	Особисті			Службові		
	ст. 173; ст. 173-3; ч. 3	ст. 173-1; ч. 1 ст. 173-4; ч. 4	ч. 1 ст. 173-2; ч. 2 ст. 173-4; ст. 174; ст. 176; ст. 178; ст. 181; ст. 183; ст. 184;	ч. 5 ст. 173-4;	ст. 179;	ст. 175-2;

Між тим в окремих випадках класифікувати юридичні склади адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки можна лише умовно. Так, наприклад, суб'єктом проступку в деяких випадках може бути не тільки фізична чи посадова особа, а і юридична особа. Насамперед маємо на увазі ст. 175-2 («Здійснення суб'єктом господарювання господарської діяльності без декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства у сфері пожежної безпеки»), ч. 2 ст. 177-2 («Реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, а так само обладнання для їх вироблення»), ст. 180-1 («Порушення порядку перебування дітей у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування»), ст. 182 («Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях») Кодексу України про адміністративні правопорушення [1, с. 340–341].

Висновки. Таким чином, зазначена класифікація дозволить надати ґрунтовну оцінку суспільним відносинам у сфері публічної безпеки й виробити ефективні механізми впливу на зазначену сферу з урахуванням зовнішніх і внутрішніх факторів, що є частиною юридичного складу адміністративного правопорушення, яке виникає у сфері публічної безпеки, задля мінімізації сил і засобів, котрі витрачаються на попередження, припинен-

ня та усунення наслідків зазначених проступків для суспільства й держави в цілому.

Література

1. Панова О.О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків : ФОП Панов А.М., 2018. 510 с.
2. Малєин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. Москва : Юрид. лит., 1985. 192 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
4. Мірошніченко Н.М. Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення». *Право і суспільство*. 2015. № 6 (2). С. 153–157.
5. Теорія держави та права : навчальний посібник. / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 584 с.
7. Бородін І.Л., Бортнік В.А. Адміністративна відповідальність : навчальний посібник. Київ : Персонал, 2011. 136 с.
8. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т.О. Коломєць. Київ : Істина, 2008. 457 с.
9. Серєда В.В., Назар Ю.С., Костовська К.М. Адміністративне право України (у схемах та коментарях) : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 300 с.
10. Серєда В.В., Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 520 с.
11. Колпаков В.К. Склад адміністративного проступку: поняття та види. *Вісник кваліфікаційної комісії суддів України*. 2014. № 1. С. 8–12.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.258>

М. К. Смакограй
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»
orcid.org/0000-0002-8148-6844

ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Статтю присвячено правовій природі фінансової відповідальності за податкові правопорушення. Проаналізовано різні наукові погляди на інститут фінансової відповідальності, встановлено три підходи до розуміння цього поняття. Розкрито сутність таких понять, як «фінансова відповідальність», «фінансова відповідальність за податкові правопорушення», «податкове правопорушення». Доведено самостійність фінансової відповідальності як окремого різновиду юридичної відповідальності, а також наголошено на важливості позитивного (проспективного) аспекту відповідальності.

Встановлено, що фінансова відповідальність за податкові правопорушення є суспільними відносинами між державою в особі уповноважених органів і порушником, які виникають внаслідок порушення податкових норм і полягають у застосуванні уповноваженими державними органами до правопорушника фінансових санкцій, котрі забезпечуються державним примусом із метою припинення правопорушення, відшкодування заподіяної шкоди й охорони суспільних інтересів у разі скоєння правопорушення або реалізації фінансово-правомірної поведінки; як обов'язок суб'єктів фінансових правовідносин із дотримання приписів податкових норм саме у проспективному аспекті.

Запропоновано власне визначення податкового правопорушення, а також розкрито поняття «податкового правопорушення», яке не можна розглядати окремо від поняття «фінансової відповідальності за податкові правопорушення», адже факт податкового правопорушення є підставою для застосування фінансової відповідальності.

Автор також підкреслює, що податкове правопорушення є саме фактичною підставою фінансової відповідальності. У статті висвітлено й інші підстави для застосування фінансової відповідальності та виокремлено комплекс суттєвих ознак податкового правопорушення.

Ключові слова: фінансова відповідальність, податкове правопорушення, фінансова відповідальність за податкові правопорушення, фінансово-правова відповідальність.

Smakohrai M. K. THE CONCEPT OF FINANCIAL LIABILITY FOR TAX OFFENSES

The article is devoted to the legal nature of financial liability for tax offenses. Various scientific points of view on the institute of financial liability are analyzed. Three approaches to the understanding of the concept of financial liability are established. The author reveals the essence of such concepts as “financial liability”, “financial liability for tax offenses”, “tax offense”. The independence of financial liability as a separate type of legal liability is given and the author notes the importance of positive (prospective) aspect of liability.

It is established that financial liability for tax offences is a social relationship between the state in the face of authorized bodies and the offender, arising from a violation of tax norms and consists in the application of the authorized state bodies to the offender financial sanctions, which are provided by state coercion to stop the offense, compensation for the damage caused and protection of public interests in the case of an offense or implementation of financial and legal behavior; can be in the form of the obligation of subjects of financial legal relations to comply with the prescriptions of tax norms in a prospective aspect.

The article provides a definition of tax offenses, as well as the concept of “tax offenses”, which cannot be considered separately from the concept of “financial liability for tax offenses”, because the fact of tax offenses is the basis for the application of financial responsibility.

The author also emphasizes that the tax offense is the very factual basis for financial liability. The article highlighted other grounds for the application of financial liability and identified a set of essential signs of tax offenses.

Key words: financial liability, tax offenses, financial liability for tax offenses, financial and legal liability.

Вступ. Створення дієвого механізму застосування відповідальності є необхідним для забезпечення порядку та безпеки у державі. Саме держава має виняткове право на застосування примусу задля забезпечення і підтримання існування суспільства на високому рівні, створення умов для його розвитку, гарантування верховенства права. Однією з найважливіших у системі юридичної відповідальності є фінансова відповідальність. З огляду на глобалізацію, постійний розвиток фінансового права та фінансового сектору у сучасному світі неможливо оминати увагою дослідження правової природи

фінансової відповідальності за податкові правопорушення.

Постановка проблеми. Поняття «фінансової відповідальності» має важливе практичне значення, адже від його правильності та комплексності залежить реалізація механізму фінансової відповідальності. Відсутність єдиних поглядів на фінансову відповідальність за податкові правопорушення призводить до одностороннього сприйняття цього поняття, а частина вчених взагалі не визнає його існування. Вирішенню цієї ситуації не сприяє відсутність законодавчого закріплення й уніфікації таких термінів, як «фінансова відповідальність»

і «порушення податкового законодавства». Ця проблематика є актуальною, оскільки тривають суперечки щодо місця фінансової відповідальності у системі юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням фінансової відповідальності та фінансової відповідальності за податкові правопорушення займалися Д.О. Гетманцев, Е.С. Дмитренко, П.М. Дуравкин, Л.К. Воронова, О.П. Орлюк, А.Й. Іванський, О.В. Муконін, М.І. Трипольська, З.М. Будько та інші вчені. Незважаючи на значну кількість наукових праць, ми вважаємо поняття «фінансової відповідальності» не розкритим повною мірою. Автори використовують різні підходи до його визначення або ж воно є занадто вузьким чи однобічним, а деякі вчені просто заперечують існування такого виду відповідальності.

Метою статті є дослідження та визначення правової природи фінансової відповідальності, у тому числі за податкові правопорушення, як самостійного виду у системі юридичної відповідальності та поняття «податкового правопорушення» як підстави для застосування фінансової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Неналежне виконання або невиконання обов'язку щодо сплати податків, а також вимог, установлених Податковим кодексом України, є податковими правопорушеннями, за які встановлена юридична відповідальність, у тому числі й фінансова.

Історично поняття «відповідальності» формувалося та розглядалося крізь призму позитивного та ретроспективного аспектів. Позитивним аспектом відповідальності вважалося розуміння й усвідомлення особою боргу перед усім суспільством, іншими людьми, усвідомлення своїх дій, узгодження їх із обов'язками, зумовленими суспільними зв'язками особи. Ретроспективна ж відповідальність розумілася як відповідальність за порушення встановлених приписів, тобто за дії чи бездіяльність у минулому, що призвели до такого порушення [1].

На нашу думку, не варто применшувати роль позитивного аспекту відповідальності. Усвідомлення особою необхідності правомірної поведінки, розуміння важливості підтримання порядку у суспільстві, дотримання моральних та інших обов'язків чи заборон суттєво знижує кількість правопорушень.

Інститут відповідальності швидко розвивається, система юридичної відповідальності була та є актуальною для досліджень, тому навколо питання самостійності фінансової відповідальності як окремого виду у системі юридичної відповідальності серед вчених точаться численні дискусії.

На думку А.Й. Іванського, фінансова відповідальність є самостійною. Вона є видом публічної юридичної відповідальності, що активно контак-

тує з іншими видами відповідальності. На його думку, фінансово-правова відповідальність має достатньо специфічних ознак і функцій, щоб вважатися окремою [2, с. 79].

О.В. Муконін вважає фінансову відповідальність окремим видом юридичної, який є системою юридичних заходів держави відновлювального та припиняючого характеру, передбаченою нормами податкового права, котрі діють як гарантія їх дотримання. Вона застосовується до спеціальних суб'єктів правопорушення, тобто до платників податків, забезпечується за допомогою засобів державного примусу, має визначене коло суб'єктів і пов'язана з негативними наслідками морального та матеріального характеру для самого порушника, реалізується у характерних для неї процесуальних формах із особливими підставами щодо притягнення та настання фінансово-правової відповідальності [3, с. 218].

Ми підтримуємо наведене визначення та позицію автора стосовно того, що фінансова відповідальність є самостійною у системі правової відповідальності та має свої підстави щодо настання і притягнення. О.В. Муконін, а також деякі інші вчені визначають податкову відповідальність як складову частину (підвид) фінансової [4, с. 109–110].

Хоча науковцями підтримується думка про введення поняття «податкової відповідальності», може постати питання про доцільність такого виокремлення.

Самостійність фінансової відповідальності підкреслює й Е.С. Дмитренко. Вона вважає фінансово-правову відповідальність сукупністю правовідносин між державою в особі уповноважених органів і самим порушником фінансово-правових норм, спричинення негативних наслідків за скоєне правопорушення з метою покарання правопорушника у відповідній для сфери фінансово-правового регулювання формі, відшкодування заподіяної шкоди (у ретроспективному аспекті) [5, с. 153]. Автор особливо підкреслює ретроспективний аспект відповідальності.

Щодо термінології, то поняття «фінансово-правова відповідальність» і «фінансова відповідальність», на нашу думку, є тотожними, тому ми вживаємо їх як взаємозамінні.

Визначаючи фінансову відповідальність, Д.О. Гетманцев формує її як вид правовідношення, що виникає через вчинення правопорушення у сфері суспільних відносин, які складаються у сфері використання публічних фондів держави, мобілізації та розподілу публічних фондів держави, змістом котрого є передбачені фінансово-правові санкції, що застосовуються до правопорушника як покарання [4, с. 348]. Визначення Е.С. Дмитренко здається більш широким, комплексним і послідовним.

Часто автори визначають фінансову відповідальність як міру осуду, тобто фінансово-правова відповідальність стає вираженою мірою державного осуду, який проявляється у нормативному і забезпеченому державним примусом обов'язку зазнавати відповідних заходів державного примусу до суб'єкта фінансового правопорушення у виді фінансових санкцій за вчинене суб'єктом правопорушення у сфері публічної фінансової діяльності [2, с. 116]. Аналогічну думку підтримує й О.П. Орлюк, говорячи про міру осуду держави та державний примус [6, с. 84].

На нашу думку, такий підхід не є правильним, бо державний осуд виникає як наслідок виникнення правовідносин між самим порушником фінансово-правових норм і державою в особі уповноважених органів.

Деякі вчені роблять акцент не на правовідносинах чи мірі державного осуду, а на формі державного примусу. Л.К. Воронова вважає фінансово-правову відповідальність формою реалізації державно-владного примусу, який у разі порушення фінансово-правових норм виникає і полягає у застосуванні санкцій до порушника уповноваженими державними органами [7, с. 114].

Проаналізувавши ці визначення, ми виділяємо три підходи до розуміння фінансової відповідальності. Перший базується на державному осуді. Ми не можемо цілком погодитися з ним, адже неможливо віднести усі примусові заходи до заходів фінансової відповідальності. Другий підхід робить акцент на формі державного примусу, за допомогою якого реалізується державний осуд. Третій базується на правовідносинах між державою (її уповноваженими органами) та правопорушником, які складно розглядати без державного осуду та примусу, а тяжіння до ретроспективного аспекту впливає на розуміння поняття і занадто звужує його.

На нашу думку, фінансова відповідальність – це суспільні відносини між державою в особі уповноважених органів і порушником, що виникають внаслідок порушення фінансово-правових норм і полягають у застосуванні уповноваженими державними органами до правопорушника фінансових санкцій, які забезпечуються державним примусом із метою припинення правопорушення, відшкодування заподіяної шкоди й охорони суспільних інтересів у разі скоєння правопорушення або реалізації фінансово-правомірної поведінки; це обов'язок суб'єктів фінансових правовідносин із дотримання приписів фінансово-правових норм у проспективному аспекті.

Ми є прихильниками комплексного підходу. Надмірне акцентування на одночасному використанні ретроспективного та проспективного аспектів не варто підтримувати через невиправданий філософський зміст.

Часто, визначаючи фінансову відповідальність самостійним видом, вчені вказують її особливості. Основною особливістю є те, що вона має не лише штрафні, а й правовідновлювальні санкції, які змушують фізичних і юридичних осіб виконувати свої обов'язки, передбачені фінансовим (податковим) законодавством. Окрім того, вони забезпечують певну компенсацію завданої шкоди, і це є одним із важливих факторів визначення розміру фінансово-правових санкцій [8, с. 132–133].

Основним аргументом проти існування фінансової відповідальності виступає посилення на ст. 92 Конституції України [9]. У статті визначені види юридичної відповідальності, а саме адміністративна, цивільна, дисциплінарна та кримінальна, а тому існування інших видів відповідальності, окрім тих, що передбачені Конституцією України, є неможливим, проте у рішенні Конституційного Суду України від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 [10] роз'яснено, що положення п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України потрібно розуміти так, що безпосередньо ним не встановлюються конкретні види юридичної відповідальності, адже зі ст. 92 Конституції України [9] не випливає, що сам перелік є вичерпним.

Фінансову відповідальність за податкові правопорушення не можна розглядати окремо від поняття «податкового правопорушення», яке є фактичною підставою для застосування фінансової відповідальності.

Відповідно до ст. 109 Податкового кодексу України (ПКУ) податковим правопорушенням є протиправне діяння у вигляді дії чи бездіяльності платників податків, посадових осіб контролюючих органів, податкових агентів та/або їх посадових осіб, що призвели до неналежного виконання чи невиконання вимог, встановлених ПКУ та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого було покладено на відповідні контролюючі органи [11].

Податкове правопорушення є комплексом суттєвих ознак. Насамперед це: діяння, котре може бути у вигляді дії або бездіяльності; винність; караність. Саме визначення податкового правопорушення має базуватися на істотних ознаках правопорушення, притаманних й іншим правопорушенням, зокрема фінансовому.

Д.М. Кобелька стверджує, що податковим правопорушенням є небезпечне, винне і шкідливе діяння деліктоздатного суб'єкта, направлене на порушення фінансового законодавства, яке регулює мобілізацію, розподіл чи перерозподіл, використання централізованих і децентралізованих фондів коштів [12, с. 196], проте це визначення мало розкриває сам суб'єкт податкового правопорушення, ми вважаємо, що воно повинно бути більш комплексним.

Більш широко до поняття підходить А.Й. Іванський. Він вважає, що фінансове правопорушення є суспільно шкідливим, небезпечним і протиправним діянням, яке порушує фінансово-правові норми, винним діянням деліктоздатної особи, що порушує охоронювані фінансові інтереси та права, за яке застосовується фінансово-правова відповідальність [2, с. 165].

Ми підтримуємо таке визначення, адже воно є досить комплексним, ним підкреслюється винність діяння деліктоздатної особи.

М.О. Мацелик вважає фінансовим правопорушенням діяння на підконтрольних об'єктах, наслідком якого є порушення фінансово-правових норм [13, с. 43]. Нам здається таке визначення занадто спрощеним, розуміння підконтрольного об'єкта не є чітким, немає згадки про відповідальність суб'єкта правопорушення.

Е.С. Дмитренко розглядає фінансове правопорушення як протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння деліктоздатної особи, котра порушила порядок мобілізації, розподілу та використання публічних фондів коштів, що регулюється фінансово-правовими нормами, за котре передбачена фінансово-правова відповідальність [5, с. 165].

На нашу думку, податковим правопорушенням є протиправне, суспільно небезпечне діяння деліктоздатного платника податку, посадових осіб контролюючих органів, податкових агентів та/або їх посадових осіб, яке призвело до невиконання чи неналежного виконання вимог ПКУ чи іншого законодавства, контроль за дотриманням котрого покладено на контролюючі органи, та за яке передбачена фінансово-правова відповідальність.

Варто сказати, що податкове правопорушення є підставою (фактичною підставою) фінансово-правової відповідальності, а нормативною підставою – наявність відповідної норми права. Поряд із фактичною та нормативною підставами притягнення до юридичної відповідальності підставою настання юридичної відповідальності, на думку О.Ф. Скакун, є процесуальна підстава (рішення правозастосовного органу) та відсутність обставин для звільнення від відповідальності [14, с. 440].

Нормативна підстава юридичної відповідальності суб'єкта фінансового права – це наявність відповідної норми права, що забороняє чи дозволяє поведінку у сфері фінансової діяльності, встановлює форму заходів і їх конкретний обсяг у разі порушення чи дотримання норми цим суб'єктом.

Підставою притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права є сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність суб'єктів фінансового права можливою. Підставами ж настання юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права є така сукупність обставин, наявність яких робить

таку відповідальність необхідною (фактична, нормативна, процесуальна підстава та відсутність обставин для звільнення від відповідальності) [15, с. 66].

Висновки. Під фінансовою відповідальністю необхідно розуміти окремий самостійний різновид юридичної відповідальності, котрий відіграє особливу роль у загальній системі такої відповідальності з огляду на власні особливості та сферу застосування. Надане нами визначення фінансової відповідальності за податкові правопорушення є більш комплексним і дозволяє підійти до поняття з різних позицій.

Ми виокремлюємо три основні підходи до розуміння сутності фінансової відповідальності: перший описує цей інститут крізь призму державного осуду, другий акцентує на формі державного примусу, третій характеризує фінансово-правову відповідальність у контексті існування правових відносин між державою та порушником податкового права.

Податкове правопорушення є фактичною підставою фінансової відповідальності. Таким є протиправне, суспільно небезпечне діяння деліктоздатного платника податку, посадових осіб контролюючих органів, податкових агентів та/або їх посадових осіб, яке призвело до невиконання чи неналежного виконання вимог ПКУ чи іншого законодавства, контроль за дотриманням котрого покладено на контролюючі органи, та за яке передбачена фінансово-правова відповідальність.

Література

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави. Київ, 1999.
2. Іванський А.Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз : монографія. Одеса : Юридична література, 2008. 504 с.
3. Муконін О.В. Поняття фінансово-правової відповідальності в оподаткуванні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 216–220.
4. Гетманцев Д.О., Макарьчук Р.В., Толкачов Я.С. Юридична відповідальність за податкові правопорушення : науково-практичний посібник / за заг. ред. Гетманцева Д.О. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 748 с.
5. Дмитренко Е.С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 592 с.
6. Орлюк О.П. Фінансове право: академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 880 с.
7. Фінансове право : навчальний посібник / Л.К. Воронова та ін. ; за заг. ред. Н.Ю. Пришви. Київ : Ліра-К, 2018. 376 с.
8. Демидов О.А. Напрямки підвищення відповідальності платників за своєчасність сплати податків. *Податкова політика в Україні та її нормативно-правове забезпечення* : збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції, 1–2 грудня 2000 р. Ірпінь. Ч. 1. С. 132–133.
9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

10. Рішення Конституційного суду України від 30 травня 2001 р., справа № 7-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>.

11. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17>

12. Кобелька Д.М. До проблеми визначення поняття правопорушень у фінансовій сфері. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.*

2014. Вип. 11 (1). С. 195–197. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11\(1\)_57](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11(1)_57).

13. Мацелик М.О. Адміністративна відповідальність за ухилення від сплати податків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2005. 19 с.

14. Скакун О.Ф. Теорія держави і прават : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

15. Дмитренко Е.С. Теоретичний аналіз підстав юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2005. № 2 (40). С. 65–70.

УДК 342.95:001.89
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.259>

Д. В. Смерницький
доктор юридичних наук, старший дослідник,
заступник директора
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
orcid.org/0000-0001-6066-0324

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ СФЕРИ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто питання правового регулювання підготовки фахівців для сфери технічного регулювання. Встановлено, що технічне регулювання – це правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов’язкових вимог до характеристик продукції або пов’язаних із ними процесів і методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). До складових елементів технічного регулювання було віднесено: розроблення технічних регламентів, стандартів, кодексів усталеної практики, технічних умов; проведення визначеними суб’єктами (як державними, так і недержавними) оцінки відповідності, сертифікації, метрологічного забезпечення, державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду, а також діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних установ щодо адміністративно-правового регулювання сфери дотримання якості та безпечності продукції, робіт і послуг. З огляду на міжгалузевий характер сфери технічного регулювання вона вимагає залучення для роботи фахівців різного профілю – як технічних спеціальностей, так і юристів, фахівців у сфері екології, стандартизації, оцінки відповідності та сертифікації, метрології, котрі залучаються до розробки технічних регламентів, нормативних документів, а також проведення відповідних випробувань продукції. Визначено, що підготовка фахівців у сфері технічного регулювання повинна бути комплексною. Програма підготовки має включати системний підхід із наданням поглиблених знань із технічного регулювання, оцінки відповідності, сертифікації, стандартизації, метрології, екологічної безпеки та правознавства. Крім того, підготовка кваліфікованих фахівців вимагає не тільки вивчення загальних теоретичних основ спеціальності, а й набуття практичних знань і навиків. Одним із основних питань підготовки фахівців із технічного регулювання є проходження практичної підготовки (стажування). Набуті під час стажування навички допомагають дипломованому фахівцю у подальшій роботі, а також у виконанні наукових досліджень, у тому числі дисертаційних. Зроблено висновок, що під час підготовки фахівців із технічного регулювання у закладах вищої освіти необхідно системно запроваджувати практику проведення стажування з відривом від навчання в установах, підприємствах та організаціях різних напрямів діяльності (таких як випробувальні та сертифікаційні лабораторії, підрозділи стандартизації, метрологічні установи тощо).

Ключові слова: технічне регулювання, підготовка кваліфікованих фахівців, оцінка відповідності, сертифікація, стандартизація, метрологія, технічні регламенти, стандарти, кодекси усталеної практики, технічні умови.

Smernytskyi D. V. LEGAL BASIS OF TRAINING SPECIALISTS FOR THE FIELD OF TECHNICAL REGULATION

The article considers the issues of legal regulation of training for the field of technical regulation. It is established that technical regulation is a legal regulation of relations in the field of determining and fulfilling mandatory requirements for product characteristics or related processes and production methods, as well as verifying their compliance by assessing compliance and / or state market supervision and non-food control, products or other types of state supervision (control). The components of technical regulation included: development of technical regulations, standards, codes of practice, technical conditions, carrying out by certain entities (both state and non-state) conformity assessment, certification, metrological support, state market supervision and control of non-food products or other types of state supervision, as well as the activities of executive bodies, local governments, state institutions for administrative and legal regulation of compliance with the quality and safety of products, works and services. Given the intersectoral nature of the field of technical regulation, it requires the involvement of specialists of various fields such as technical specialties, lawyers, specialists in the field of ecology, standardization, conformity assessment and certification, specialists in the field of metrology. These specialists are involved in the development of technical regulations, regulations, as well as in conducting appropriate product tests. It is determined that the training of specialists in the field of technical regulation should be comprehensive. The training program should include a systematic approach to providing in-depth knowledge of technical regulation, conformity assessment, certification, standardization, metrology, environmental safety and law. In addition, the training of qualified specialists requires not only the study of the general theoretical foundations of the specialty but also the acquisition of practical knowledge and skills. One of the main issues in the training of specialists in technical regulation is the passage of practical training (internship). The skills acquired during the internship help the graduate in further work, as well as in the implementation of scientific research, including the conduct of dissertation research on relevant topics. It is concluded that in the training of technical regulation specialists in higher education institutions, it is necessary to systematically introduce the practice of internships with separation from training in institutions, enterprises and organizations of various activities (testing and certification laboratories, standardization units, metrological institutions, etc.).

Key words: technical regulation, training of qualified specialists, conformity assessment, certification, standardization, metrology, technical regulations, standards, codes of established practice, technical conditions.

Підготовка кваліфікованих фахівців для будь-якої сфери людської діяльності відіграє найважливішу роль у розвитку цієї сфери. Якість теоретичної та практичної підготовки фахівців впливає на їхню подальшу професійну діяльність і на час їх адаптації до практичної роботи після завершення навчання, будь-то практична, наукова чи науково-педагогічна діяльність.

Н.Л. Бондаренко-Зелінська зазначає, що підвищення якості освіти залишається актуальною проблемою будь-якого суспільства, оскільки визначає не тільки динаміку індивідуального зростання окремо взятої особистості, а й розвиток суспільства загалом, тому пошук шляхів удосконалення освітнього процесу триває безперервно [1, с. 6].

Не є винятком і сфера технічного регулювання безпечності та якості промислової продукції та процес підготовки кваліфікованих фахівців для цієї сфери діяльності.

Згідно із Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» технічне регулювання – це правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних із ними процесів і методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю) [2].

Сфера технічного регулювання має міжгалузевий характер. До складових елементів технічного регулювання слід віднести розроблення технічних регламентів, стандартів, кодексів усталеної практики, технічних умов, проведення визначеними суб'єктами (як державними, так і недержавними) оцінки відповідності, сертифікації, метрологічного забезпечення, державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду, а також діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних установ щодо адміністративно-правового регулювання сфери дотримання якості та безпечності продукції, робіт і послуг.

Підготовка кваліфікованих фахівців для сфери технічного регулювання здійснюється відповідно до Законів України «Про освіту» [3], «Про вищу освіту» [4], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [5], «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [2], «Про стандартизацію» [6], «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [7], «Про захист прав споживачів» [8], «Про охорону навколишнього природного середовища» [9], «Про екологічний аудит» [10], «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» [11], «Про метрологію та метрологічну діяльність» [12], інших нормативно-правових актів щодо педагогічної

та науково-технічної діяльності та встановлення відповідних характеристик продукції стосовно її безпечності та якості.

З огляду на міжгалузевий характер сфери технічного регулювання вона вимагає залучення для роботи фахівців різного профілю – як технічних спеціальностей, так і юристів, фахівців у сфері екології, стандартизації, оцінки відповідності та сертифікації, метрології, котрі залучаються до розробки технічних регламентів, нормативних документів, а також проведення відповідних випробувань продукції.

Технічний регламент за Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [2] – це нормативно-правовий акт, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні адміністративні положення, додержання яких є обов'язковим.

Під нормативними документами згідно із Законом України «Про стандартизацію» [6] розуміють документи, що встановлюють правила, настанови чи характеристики щодо діяльності або її результатів. До них належать стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови.

Стандарт визначено як нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, який встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, і спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері.

Кодекс усталеної практики – це нормативний документ, що містить рекомендації щодо практик чи процедур проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування або експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів.

Технічні умови – нормативний документ, котрий встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено, чи дотримані такі вимоги [6].

Отже, як ми можемо бачити із визначення нормативно-правових і нормативних документів сфери технічного регулювання, для їх розробки необхідне залучення технічних фахівців (фахівців у сфері екології тощо) для визначення та встановлення у нормативно-правових чи нормативних документах необхідних технічних (екологічних тощо) параметрів, котрих повинні дотримуватися виробники продукції з метою забезпечення безпечності та якості продукції. Враховуючи, що зазначені документи включають також відповідні адміністративні положення, необхідне залучення фахівців із правознавства. Крім того, для визначення у документах технічних параметрів до розробки варто долучати фахівців із метрологічного забезпечення.

Таким чином, підготовка фахівців у сфері технічного регулювання має бути комплексною. Також ми пропонуємо проводити підготовку фахівців за новою спеціальністю «Технічне регулювання». Програма підготовки повинна включати системний підхід із наданням поглиблених знань із технічного регулювання, оцінки відповідності, сертифікації, стандартизації, метрології, екологічної безпеки та правознавства.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» вища освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, які за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [4].

О. Жорнова й О. Жорнова зазначають, що ХХІ століття поійменовано ерою професіоналів, тож підготовка фахівців у закладах вищої освіти – це чинник суспільних змін [13, с. 1].

Підготовка кваліфікованих фахівців вимагає не тільки вивчення загальних теоретичних основ спеціальності, а й набуття практичних знань і навиків. На наше переконання, одним із основних питань підготовки фахівців із технічного регулювання є проходження практичної підготовки (стажування).

Набуті під час стажування навички допомагають дипломованому фахівцю у подальшій роботі, а також у виконанні наукових досліджень, у тому числі дисертаційних. Тільки практична робота дає змогу закріпити отримані під час занять теоретичні основи спеціальності, а також забезпечує їх більш глибоке осмислення.

Отже, на наш погляд, у підготовку фахівців із технічного регулювання у закладах вищої освіти необхідно системно запроваджувати практику проведення стажування з відривом від навчання в установах, підприємствах та організаціях різних напрямів діяльності (таких як випробувальні

та сертифікаційні лабораторії, підрозділи стандартизації, метрологічні установи тощо).

Крім того, цей досвід допоможе краще виконувати науково-педагогічну роботу тим фахівцям, котрі надалі виявлять бажання працювати у закладах вищої освіти.

Література

1. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Академічна відповідальність за необ'єктивне оцінювання в юридичній освіті: постановова проблеми. *Академічна відповідальність: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 15 квітня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 6–9.
2. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 14. Ст. 96.
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
4. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 3. Ст. 25.
6. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 р. № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 31. Ст. 1058.
7. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2735-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 21. Ст. 144.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст. 379.
9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
10. Про екологічний аудит: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1862-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 500.
11. Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17 травня 2001 р. № 2407-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 32. Ст. 170.
12. Про метрологію та метрологічну діяльність: Закон України від 5 червня 2014 р. № 1314-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 30. Ст. 1008.
13. Жорнова О., Жорнова О. Науково-методичне забезпечення навчального процесу у вищій школі: усталені нормативи та сучасні вимоги. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 2. С. 1–4.а

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.224-053.6
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.260>

І. Є. Жданова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
orcid.org/0000-0002-5289-358X

К. В. Бородата
студентка III курсу юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
orcid.org/0000-0001-7607-6034

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Статтю присвячено розгляду окремих питань кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх. Аргументована виправданість гуманнішого ставлення до неповнолітніх у разі притягнення до кримінальної відповідальності, ніж до дорослих осіб. Указано на обов'язкову необхідність встановлення вікового цензу кримінальної відповідальності в законі про кримінальну відповідальність і відзначено, що вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за Кримінальним кодексом України, оптимальний.

Підтверджена доречність наявності в Загальній частині Кримінального кодексу України окремого розділу стосовно особливостей кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх, що дозволяє під час вирішення питань притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх урахувати особливості їх психічного розвитку, виховання, причини й умови, що сприяли скоєнню кримінальних правопорушень, і призначити законне й справедливе покарання. Визначено основні тенденції вирішення судами кримінальних справ під час вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми особами.

Окреслено складнощі, що виникають під час призначення певних видів покарань неповнолітнім особам. На підставі вивчення судової практики вказано на неефективність звільнення від покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді передачі неповнолітніх під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за їх згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, тому що в такому разі неповнолітній, який вчинив кримінальне правопорушення, не отримує всіх необхідних виховних заходів та, як наслідок, продовжує злочинний спосіб життя.

За результатами проведеного аналізу зроблено відповідні узагальнення. Запропоновано подальші напрями щодо вдосконалення чинного Кримінального кодексу України з метою оптимізації та гуманізації кримінальних покарань стосовно неповнолітніх.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, неповнолітні, покарання, примусові заходи виховного характеру, вік кримінальної відповідальності.

Zhdanova I. Ye., Borodata K. V. CRIMINAL LIABILITY OF MINORS

The article is devoted to the consideration of certain issues of criminal liability and punishment of minors. The justification of more humane treatment of minors in criminal prosecution than of adults is argued. It is pointed out that it is necessary to establish the age limit for criminal liability in the law on criminal liability and noted that the age from which criminal liability can arise under the Criminal Code of Ukraine is optimal.

The relevance of the existence of a separate section on the specifics of criminal liability and punishment of minors in the General Part of the Criminal Code of Ukraine has been confirmed. This allows to take into account the peculiarities of mental development, upbringing of minors, the causes and conditions that contributed to the commission of criminal offenses, and to impose legal and fair punishment in dealing with the prosecution of minors. The main tendencies of court resolution of criminal cases in the commission of criminal offenses by minors are determined.

The difficulties that arise in imposing certain types of punishment on minors are outlined. Based on the study of case law, it is indicated the ineffectiveness of release from punishment of minors with the use of coercive measures of an educational nature in the form of transfer of minors under the supervision of parents or persons replacing them, or under the supervision of the teaching or labor team with their consent, as well as individual citizens at their request. In this case, the juvenile who has committed a criminal offense does not receive all the necessary educational measures and, as a result, continues a criminal lifestyle.

Appropriate generalizations based on the results of the analysis are made. Further directions on improvement of the current Criminal Code of Ukraine with the purpose of optimization and humanization of criminal punishments concerning minors are offered.

Key words: criminal liability, minors, punishments, coercive measures of an educational nature, age of criminal liability.

Актуальність досліджуваної теми й постановка проблеми. Натепер в Україні стрімко зростає динаміка кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, і кількість проблем, які виникають у разі притягнення таких суб'єктів до відповідальності.

За статистичними даними Генеральної прокуратури України у 2017 році було зареєстровано 4 510 кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами, у 2018 році – 3 980, у 2019 році – 3 495, у 2020 році – 3 031, за 4 місяці 2021 року – 628. Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, в загальній структурі за останні 5 років складає в середньому 3% [1]. З огляду на дані статистики кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень серед неповнолітніх зменшилася за останні 5 років, проте темпи росту злочинності серед неповнолітніх майже втричі перевищують темп зростання загальної злочинності.

Зважаючи на це, злочинність неповнолітніх привертає все більшу увагу науковців і практиків, оскільки такі суб'єкти є правопорушниками особливої виду й становлять одну з найбільш кримінально уражених верств населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями про відповідальність неповнолітніх займалися такі вчені, як Ю.В. Баулін, Н.Л. Березовська, В.М. Бородін, В.М. Бурдін, І.П. Васильківська, В.О. Глушкова, Т.О. Гончар, Л.С. Дубчак, Я.М. Квітка, А.О. Клевцов, С.Г. Киренко, Н.Я. Ковтун, Н.М. Крестовська, Н.А. Орловська, Ю.Ю. Синявська, Т.М. Приходько й інші. Але деякі аспекти кримінальної відповідальності неповнолітніх досі залишаються дискусійними й потребують оцінки й розв'язання в сучасних реаліях, особливо з впровадженням інституту кримінального проступку й нової класифікації злочинів у ст. 12 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Метою статті є виявлення особливостей кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінських правил»), «неповнолітнім є дитина або молода людина, яка в рамках існуючої правової системи може бути притягнута до відповідальності за правопорушення в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, яка застосовується до дорослого» [2].

У кримінальному законодавстві України, а саме в ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено, що середній вік, з якого призначається покарання та настає відповідальність, сягає 16 років. Хоча є винятки, зазначені в ч. 2 ст. 22 КК України, – кримінальні

правопорушення, за які кримінальна відповідальність може настати із 14 років [3].

Нині найбільш проблематичним є питання про встановлення вікового порогу кримінальної відповідальності. Науковці висловлюють різні думки із цього приводу: одні пропонують знизити вік притягнення особи до кримінальної відповідальності, натомість інші виступають за його підвищення [4, с. 3–4]. На нашу думку, КК України натепер закріпив оптимальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Делікатність проблеми вікової межі кримінальної відповідальності, на думку науковців, полягає в тому, що, фіксуючи віковий поріг настання кримінальної відповідальності, законодавець не застрахований від помилок, але водночас він змушений його встановити. Вимушеність встановлення вікового цензу кримінальної відповідальності визначається прагненням уникнути сваволі будь-якого роду в практиці притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності [5, с. 115].

Кримінальний кодекс України в Загальній частині містить в собі окремий розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», що, на нашу думку, є дуже доречним. Виокремлення особливої розділу дозволяє врахувати під час розв'язання питань притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх особливості їх психіки, виховання, причини й умови, що сприяють скоєнню кримінальних правопорушень, і призначити законне й справедливе покарання, спрямоване на досягнення його цілей [6, с. 177].

Основні види покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітнього за вчинення кримінального правопорушення, закріплені в ст. 98 КК України, а саме: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт і позбавлення волі. Також необхідно звернути увагу, що в ч. 2 статті вказано, що до такого виду суб'єктів можуть бути застосовані додаткові покарання: штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [4].

Як зазначає К.В. Кобзар, покарання для неповнолітніх можна класифікувати таким чином:

- за юридичною значущістю – основні (арешт, виправні роботи, громадські роботи, позбавлення волі), додаткові (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), змішані (штраф);
- які пов'язані з ізоляцією від суспільства – позбавлення волі й арешт;
- за наявністю чи відсутністю обмежень майнового характеру – штраф, виправні й громадські роботи;
- за терміном – безстрокові (штраф), строкові (всі інші) [7, с. 180].

Ст. ст. 99, 100, 101, 102 КК України роз'яснюють, коли застосовується той чи інший вид покарання для неповнолітніх. Штраф відповідно до ст. 99 КК України застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення [4]. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Складність призначення такого виду покарання пов'язана з небажанням працедавців офіційно працевлаштовувати неповнолітніх працівників, що унеможлиблює накладення такого виду покарання.

До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських або виправних робіт [4]. Такі виправні заходи будуть містити більший виховний і попереджувальний момент, ніж штраф.

Відповідно до ст. 100 КК України громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час, що не може перевищувати двох годин на день [4]. Міжнародний досвід показує позитивний вплив такого виду покарання, хоча рівень призначення громадських робіт в Україні надзвичайно низький.

Натомість виправні роботи можуть призначатися неповнолітньому за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього здійснюється відрахування в дохід держави в межах від п'яти до десяти відсотків [4].

На виконання такого виду покарання держава не витрачає великі кошти, оскільки кошти з бюджету виділяються тільки органам, що ведуть контроль та облік за виконанням цього покарання [8, с. 277].

Відповідно до ст. 101 КК України арешт полягає в триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб [4]. Натомість покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення кримінального правопорушення повноліття, не може бути призначене на строк понад десять років, окрім випадків, передбачених п. 5 ч. 3 статті, а саме за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини. У такому випадку вища межа покарання сягає 15 років [4].

Аналіз статистичних даних свідчить про існування негативної тенденції, відповідно до якої найтяжчий вид покарання серед тих, які можуть бути застосовані до неповнолітніх правопорушників, призначається судами в декілька раз більше, ніж інші види покарань, питома вага якого серед інших покарань сягає в середньому близько 90% [9, с. 180]. Така ситуація не прийнятна, оскільки в процесі виконання покарання виникають такі негативні процеси та явища, які не лише істотно ускладнюють процес досягнення мети виправлення, а й виключають можливість досягнення бажаного результату.

Як свідчить судова практика, частою формою реалізації кримінальної відповідальності для неповнолітніх за вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину є звільнення від покарання та застосування примусових заходів виховного характеру у виді передачі неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Застосування такого заходу державного примусу, на нашу думку, не дієве, оскільки неповнолітній, який учинив кримінальне правопорушення, як показує практика, не отримує всіх необхідних виховних заходів та, як наслідок, продовжує злочинний спосіб життя.

Звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності можливе за наявності двох обставин:

- 1) якщо неповнолітній уперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин;
- 2) якщо є можливість виправлення такого неповнолітнього без застосування покарання.

Висновки. Зважаючи на вищезазначене, можна резюмувати, що розділ XV Загальної частини КК України «Особливості кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх» містить особливі умови кримінальної відповідальності неповнолітніх, які вчинили кримінально карані діяння, серед яких можна зазначити: скорочення переліку видів покарань та обмеження строків і розмірів установлених покарань; установлення умов, за яких можливе звільнення неповнолітніх від відбування покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру; закріплення можливості застосування за наявності певних обставин умовно-дострокового звільнення від покарання незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Провівши дослідження чинних норм кримінального законодавства, можна дійти висновку, що з метою оптимізації та гуманізації кримінальних покарань щодо неповнолітніх необхідно: подальше внесення змін до КК України в напрямі розширення переліку покарань, що можуть застосовуватися до неповнолітніх; запровадження нових видів покарання, призначених спеціально для неповно-

літніх, та індивідуалізація у виборі покарання. Такі зміни найкращим чином вплинуть на дію системи кримінальних покарань щодо неповнолітніх.

Література

1. Статистика Генеральної прокуратури. *Офіс Генерального прокурора* : вебсайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 10.07.2021).
2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : Міжнародний документ від 29 листопада 1985 р. № 995_211. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 13.07.2021 р.).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
4. Вишневецька І.В. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. № 1. С. 1–11.
5. Андрусяк Г.М. Кримінальна відповідальність неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 114–119.
6. Казначеева Д.В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 176–182.
7. Кобзар К.В. Проблемні питання призначення покарання неповнолітнім. *Дослідження актуальних питань юридичних наук* : матеріали II наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 11–12 грудня 2020 р. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2020. С. 178–182.
8. Яровенко А.Г. Кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх. *Літописець*. Випуск 16 : Збірник наукових праць VIII Всеукр. наук.-практ. конф. «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції (до річниці прийняття Загальної декларації прав людини)», м. Житомир, 9 грудня 2020 р. / Житом. держ. ун-т ім. І. Франка, 2021. С. 276–279.
9. Казначеева Д.В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 176–182.

УДК 343.2
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.261>

О. Л. Іванова

*аспірант кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету
orcid.org/0000-0003-3551-1778*

ПРОБЛЕМАТИКА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Проблема сексуального насильства над неповнолітніми є натеper дуже актуальною в усьому світі. Тому поширення сексуального насильства щодо неповнолітніх може мати зв'язок стосовно загального зростання кількості випадків насильства в суспільстві. Таке зростання може призвести до скоєння жорстокішого злочину, що може мати складніші наслідки, які можуть бути спрямовані зі сторони жертви злочину на скоєння суїцидів або нещасних випадків і закінчитися летальним результатом. Проблема сексуального насильства щодо неповнолітніх є занадто важкою та складною. Тому наше суспільство намагається про це не думати, але проблема існує, і нам від неї нікуди не дітися. Через це не потрібно відгороджуватися та боятися проблеми, а потрібно вміти грамотно захистити дітей. Одним із пріоритетних напрямів соціальної політики України є боротьба проти злочинів, які спрямовані на захист життя, здоров'я, волі й гідності особистості. Натепер українське суспільство почало усвідомлювати, наскільки страшним явищем є фактор насильства над неповнолітніми та які форми й прояви воно має, як може травмувати психічний стан дитини. Тому в деяких випадках, якщо дитина є учасником злочину, вона переживає тривогу, страх, почуття вини й сорому та, як правило, не розуміє, чому вона повинна відповідати на незручні питання стосовно злочину, який із нею відбувся. Неповнолітні дуже часто соромляться або просто бояться розповісти щодо скоєного з ними злочину, тому основною причиною не звертатися до правоохоронних органів є залякування або сором, страх і зневіра в можливостях захисту. Таку проблему потрібно розв'язувати відповідними умовами, які будуть спрямовані на отримання достовірної інформації щодо скоєного злочину з неповнолітніми.

Ключові слова: статеві злочини, неповнолітні, захист, злочин, жертва насильства, насильство.

Ivanova O. L. PROBLEMS OF SEXUAL VIOLENCE AGAINST MINORS IN UKRAINE

The problem of sexual violence against minors is very relevant today around the world. Therefore, the spread of sexual violence against minors may be related to the overall increase in the number of cases of violence in society. This increase can lead to more serious crimes that can have more complex consequences that can be directed by the victim of a crime to commit suicide or accidents that can be fatal. The problem of sexual violence against minors is too difficult and complex. Therefore, our society tries not to think about it, but this problem exists and we have nowhere to hide from it. Therefore it is not necessary to fence off and be afraid of this problem, and it is necessary to be able to protect children competently. One of the priorities of social policy of Ukraine is the fight against crimes aimed at protecting life, health, freedom and dignity of the individual. Today, Ukrainian society has begun to realize how terrible a factor is violence against minors and what forms and manifestations it carries and how it can traumatize the mental state of the child. Therefore, in some cases, if a child becomes a party to a crime, he or she may experience anxiety, fear, guilt, and shame, and usually do not understand why he or she should answer awkward questions about the crime that happened to him or her. Juveniles are very often ashamed or simply afraid to tell about the crime committed with them, so the main reason for not turning to law enforcement is intimidation or shame, fear and disbelief in the possibilities of protection. This problem needs to be solved by appropriate conditions that will be aimed at obtaining reliable information about the crime committed by minors.

Key words: sexual crimes, juveniles, protection, crime, victim of violence, violence.

Протиправне, насильницьке поведіння щодо дитини може становити важливу проблему, яка існувала завжди й існує нині. Тому, не зважаючи на статистичні показники зменшення насильства щодо дитини, потрібно створити сучасні умови, які будуть спрямовані на захист і безпеку дитини в суспільстві. Дитина – це майбутнє кожної держави, тому одним із показників соціальної зрілості суспільства є здорове ставлення до дитини.

Соціальна політика будь-якої правової держави повинна бути спрямована на створення гідних умов життя та розвитку не лише нинішнього, а й прийдешнього покоління. Демографічна криза, яка натеper існує в Україні, не є позитивним явищем для українського суспільства, тому органи публічної влади повинні сприяти розвитку й захисту гідних умов життя щодо виховання нового здорового сучасного покоління.

Питання запобігання сексуального насильства щодо неповнолітніх особливо гостро постає в Україні та є предметом вивчення багатьох науковців і практиків в області кримінального права, психології, педагогіки й криміналістики, таких як О.І. Безпалько, Т.В. Журавель, Н.Г. Максимова, Г.І. Федоришин, Л.П. Войтова, Т.М. Гончарова, Н.М. Ахтирська, О.М. Джужа, М.В. Ковалева, С.С. Косенко, Д.І. Москаль, І.Б. Бондурка, О.Р. Бугера, В.Р. Закірова, А.А. Ноур та інші.

Проблема сексуального насильства над неповнолітніми повинна стосуватися кожного громадянина суспільства. Тому проведення відповідної роботи в міжсекторальній і комунікаційній сфері спрямоване на розв'язання дуже важливих питань сексуального насильства щодо неповнолітніх.

Натеper існує низка обурень зі сторони суспільства стосовно скоєння найбільш

резонансних злочинів. Такі злочини стосуються посягань на статеву свободу й недоторканість неповнолітніх. Тому статева злочинність являє собою сукупність факторів, які можуть бути спрямовані проти статевої свободи й недоторканості, ці злочини можуть вчинятися з будь-якими видами насильства з метою задоволення сексуальної потреби в будь-якій формі [1, с. 420].

У демократичному суспільстві кожна особа незалежно від віку має право на захист своїх прав і свобод, а саме психічно здорова особа має право самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати будь-якого примусу у сфері статевого спілкування. Тому суспільство повинно створювати сучасні умови, які спрямовані на захист і безпеку, своїм громадянам.

Треба звернути увагу на те, що вчинення статевих злочинів або примус до скоєння таких злочинів і розповсюдження такої злочинності може ставити під загрозу одну з важливих сфер суспільних відносин, а саме сімейне життя, яке містить дозвіл на спільне проживання та продовження свого роду.

В Україні нинішня ситуація характеризується соціально-економічною та політичною нестабільністю та може зумовлювати зростання злочинності й насильства. Найбільшою проблемою натеper у суспільстві є зростання кількості насильницьких злочинів сексуального характеру щодо неповнолітніх. Тому держава повинна визначити першочергові завдання щодо захисту неповнолітніх від різних негативних проявів сучасного суспільства, тому що неповнолітні є найменш захищеними ланками суспільства. Соціально-правовий захист неповнолітніх може містити один із важливих показників розвитку сучасного суспільства, його цивілізованість і перспективність.

Статеві злочини щодо дитини можуть представляти одну з небезпечних форм антисоціальної поведінки. Останнім часом зросла кількість випадків сексуального насильства щодо неповнолітніх. Людство почало усвідомлювати, наскільки поширене сексуальне насильство й сексуальна експлуатація щодо дитини та яку травму це може становити для дитини. Тому деякі вчені визначають, що існують декілька особливостей вікового цензу щодо ризиків сексуального насильства. До них можна віднести такі: це діти від двох до шести років і підлітки до 14 років. Треба звернути увагу на те, що діти в ранньому віці більш піддаються сексуальному насильству. Останнім часом були зроблені спроби виявити масштаби сексуального насильства над неповнолітніми згідно зі статистичними даними в різних регіонах України. Було виявлено, що кожна п'ята дівчинка й кожний сьомий хлопчик відчували на себе небезпечні дотики сексуального характеру зі сторони дорослих, яким вони довіряли. А кожна третя дівчин-

ка шкільного віку пережила досвід сексуального домагання. Натепер за оцінкою експертів різні категорії дітей від 7–9 років до 12–13 років і старше частіше стають жертвами статевих злочинів [2, с. 106]. Сексуальне насильство нині є прихованою проблемою, тому що встановити точну кількість потерпілих надзвичайно складно. За даними Ради Європи, на початок 2021 року кожна сьома дитина страждає від різних форм сексуального насильства. За статистичними даними Національної поліції у 80–90% випадках злочинцем, якій може скоювати статеві злочини щодо неповнолітнього, є близький знайомий або родич. Тому в 90% діти, які постраждали від сексуальних злочинів, не повідомляють у правоохоронні органи про скоєння з ними злочину, бо вважають це соромом, і коли вони стають доросліше й відчувають безпеку, тоді вони можуть розповісти про скоєний із ними в дитинстві злочин. Проте сексуальні злочини, які відбуваються з неповнолітніми, можуть мати серйозні порушення як зі сторони їхнього здоров'я, так і зі сторони психіки, і можуть мати все життя сексуальні травми. Але не існує ніяких особливих психічних симптомів, які б були пов'язані із сексуальними злочинами щодо неповнолітніх. Частіше можна визначити депресію, яка може перерости в спробу скоєння самогубства, в осіб, які у своєму житті хоч раз становилися жертвами насильства, а також інші форми самодеструктивної поведінки, що можуть призвести до вживання наркотичних засобів або сприяти анорексії чи булімії [3, с. 5]. До непрямих ознак сексуального насильства можна віднести нічні кошмари, зміст яких завжди однаковий, тому що наша підсвідомість повертає нас до визначних подій, які ми намагаємося забути. До ознак теж можна віднести небажання згадувати й розповідати іншим про страшні епізоди з дитинства. Тому діти, які переживали сексуальну травму, відчувають упродовж всього свого життя, що це погано, і намагаються передати суть того, що з ними сталося, або словами, або своєю поведінкою. Більшість неповнолітніх додумують те, що з ними відбулося, або стараються обіграти цю ситуацію та вигадати не правдиві факти. Та в деяких випадках жертви злочину можуть брати свої слова назад, і це може розглядатися як підтвердження обману, або обмовляти невинну особу. Їх важко зрозуміти, але вони потребують особливої уваги для того, щоб потерпіла особа не приміряла на себе роль злочинця. Тому деякі психологи вважають, що такі діти страждають синдромом пристосування. Це означає той факт, що неповнолітній розуміє, що сексуальний контакт повинен триматися в таємниці, тому вони стають безпорадними щодо свого кривдника. Цей синдром може залежати від віку й рівню розвитку й відносин між злочинцем і скривдженим. Треба зазначити той факт, що сексуальне насильство

над неповнолітніми є невідкладною та очевидною проблемою, яку потрібно вирішувати. Розв'язати проблему сексуального насильства щодо неповнолітніх можна, тільки досягнувши спільного результату з педагогами, соціальними працівниками, які володіють інформацією стосовно тої чи іншої сім'ї, де скоюються злочини або існують прецеденти скоєння злочинів, і батьків або опікунів, які так чи інакше причетні до виховання своєї дитини. Ці органи повинні ставити за мету можливість допомогти тим сім'ям, в яких відбувається насильство або є наслідки цього насильства.

Треба відзначити той факт, що сектор сексуального насильства може містити не тільки статеві зносини без згоди будь-якої особи, а й приниження сексуального характеру. Це можуть бути будь-які брутальні жести або вислови й небажані дотики до тіла. А також сексуальна експлуатація, яка містить втягнення неповнолітнього в проституцію або виготовлення порнографічного відео. Створення центрів психологічної допомоги постраждалим від сексуального насильства може потребувати комплексного підходу з формуванням спеціальних державних програм, спрямованих на захист неповнолітніх зі сторони держави [4, с. 40]. Пріоритетними напрямками діяльності таких закладів є виявлення осіб, які потребують невідкладної допомоги, і підтримка й реалізація реабілітаційних заходів, спрямованих на супровід осіб під час реабілітаційного періоду. Водночас слід підкреслити, що від правильного й ефективного підходу щодо розв'язання цієї проблеми може залежати підвищення правової компетентності молоді, що може зменшити скоєння сексуальних злочинів і підвищити психічне, соматичне й сексуальне здоров'я дитини, а у майбутньому допоможе їй стати повноцінним членом нашої держави [5, с. 2]. Отже, можна переконливо сказати, що статеві злочини щодо неповнолітніх є феноменом, якій може мати свої передумови й тягнути за собою будь-які руйнівні наслідки, що можуть залишити слід як на особистості дитини, так і на всьому

суспільстві в цілому. Тому потрібно не залишати без уваги найменший прояв насильства, розуміючи його наслідки щодо психічного стану дитини. У такому випадку потрібно надавати своєчасну кваліфіковану психологічну допомогу. До психічної допомоги можна віднести методи роботи із жертвою насильства як наодинці, так і групою або зі всією сім'єю взагалі. Отже, за умови комплексного й компетентного підходу щодо феномену можна своєчасно виявляти й попереджати ті обставини, які можуть призвести до насильства. Соціальна політика нашої держави повинна бути спрямована на визначення інтересів дітей і точних знань і розуміння справжнього становища дітей, а також їхніх потреб і шляхів їх задоволення. Тому кожна держава в процесі прийняття змін законодавства щодо захисту прав і свобод дітей зобов'язано враховувати міжнародні стандарти соціального захисту, спрямованого на незахищені ланки суспільства.

Література

1. Голіна Г.Я., Головкін Б.М., Валуйська М.Ю. Криміналістика : навчальний посібник. Харків : Право, 2014. 440 с.
2. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним з сексуальним насильством : монографія / за наук. ред. О.М. Джужа. Київ : Атіка, 2009. 239 с.
3. Проблема сексуального насильства над дітьми / за ред. І.І. Загайкевич. Вінниця, 2017. 7 с.
4. Ворник Б.М. Сексуальное насилие по отношению к детям и молодежи в Украине: Ситуационный анализ. Киев : Фонд Народонаселения ООН, 1998. 51 с.
5. Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей – комплексний підхід. *Ватутинська міська рада* : вебсайт. URL: <http://vatytino-rada.gov.ua/index.php/novini/4053-poperedzhennya-seksualnogo-nasilstva-ta-seksualnoj-ekspluatatsiji-ditej-kompleksnij-pidkhd>.
6. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л. Соціально-психологічний аспект проблем насильства : навчальний посібник. Київ : 2003, 337 с.
7. Грицевич О.В., Лозован О.М., Онишко Ю.В. Попередження насильства над дітьми : навчальний посібник. Київ : 2007, 224 с.

УДК 343.8
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.262>

Д. О. Пилипенко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-1299-6178

СТАДІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню стадій і моделей розвитку принципів кримінально-виконавчого права. У роботі проаналізовано загальнотеоретичні концепції щодо визначення стадій утворення правових принципів. Наголошено, що ключову роль під час реалізації стадії відіграють науковці, які формують теоретичні концепції, погляди, уяви про певний принцип і / або систему принципів кримінально-виконавчого права. Теоретичні погляди покладено в основу утворення принципу права з подальшим його відтворенням у відповідних нормах чинного кримінально-виконавчого законодавства. У статті наведено авторську думку, що стадія систематизації принципів кримінально-виконавчого права характеризується фактором угруповання принципів за певними критеріями в різні групи, які своєю чергою є підґрунтям для подальшого утворення норм права й формування їх у відповідні інститути. Наголошено, що процедура стадійності існування принципів завершується їх реалізацією, цей аспект існування принципів відбивається в правозастосуванні. У дослідженні висловлено авторську думку щодо моделей існування принципів у сучасній кримінально-виконавчій дійсності. Розглянуто лінійну модель розвитку принципів. Наголошено на особливостях існування такої моделі в умовах чинного кримінально-виконавчого права. Проаналізовано маятникову модель існування принципів права. Зосереджено увагу на характерності моделі для розвитку принципів кримінально-виконавчого права. Наголошено на позитивних аспектах і недоліках моделі. У статті досліджено спіралеподібну модель життєвого циклу принципів кримінально-виконавчого права. Зауважено, що така модель найактуальніша для відтворення закономірностей утворення та подальшої реалізації принципів і груп принципів кримінально-виконавчого права. Висловлено авторський погляд, що спіралеподібна модель існування принципів за своєю сутністю всебічно охоплює та відбиває стадії розвитку принципів кримінально-виконавчого права, утворюючи належні структурні передумови. Модель є найпридатнішою для відтворення процедури стадійності.

Ключові слова: принципи кримінально-виконавчого права, стадії та моделі розвитку принципів кримінально-виконавчого права, систематизація принципів кримінально-виконавчого права, реалізація принципів кримінально-виконавчого права, спіралеподібна модель розвитку принципів кримінально-виконавчого права.

Pylypenko D. O. STAGES AND MODELS OF DEVELOPMENT PRINCIPLES OF CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

The article is devoted to the study of stages and models of development of the principles of criminal executive law. The article analyzes the general theoretical concepts for determining the stages of formation of legal principles. It is emphasized that the key role in the implementation of this stage is played by scientists who form theoretical concepts, views and ideas about a certain principle and / or system of principles of criminal executive law. Theoretical views are the basis for the formation of the principle of law with its subsequent reflection in the relevant provisions of current criminal law. The author's point of view is given in the article that the stage of systematization of principles of criminal executive law is characterized by the factor of grouping principles according to certain criteria into different groups, which in turn are the basis for further formation of legal norms and their formation into appropriate institutions. It is emphasized that the procedure of gradual existence of principles ends with their implementation, this aspect of the existence of principles is reflected in law enforcement. The author's point of view on the models of existence of principles in the modern criminal-executive reality is expressed in the article. The linear model of development of principles is considered. Emphasis is placed on the peculiarities of the existence of such a model in the current criminal executive law. The pendulum model of existence of principles of law is analyzed. Attention is focused on the characteristics of this model for the development of the principles of criminal executive law. The positive aspects and disadvantages of this model are emphasized. The article investigates the spiral model of the life cycle of the principles of criminal executive law. It is emphasized that such a model is the most relevant for reflecting the patterns of formation and further implementation of the principles and groups of principles of criminal executive law. The author's view is expressed that the spiral model of existence of principles, in its essence, comprehensively covers and reflects the stages of development of the principles of criminal executive law, forming appropriate structural preconditions, this model is the most suitable for reflecting the procedure of stages.

Key words: principles of criminal executive law, stages and models of development of principles of criminal executive law, systematization of principles of criminal executive law, realization of principles of criminal executive law, spiral model of development of principles of criminal executive law.

Постановка проблеми. Реформування та розвиток сучасної України зумовлює відповідні якісні перетворення у сфері права. Цей аспект безумовно стосується і внутрішньодержавної сфери протидії та боротьби зі злочинністю. У такому контексті

відбувається реформування галузі кримінально-виконавчого права. За таких умов насамперед потребує відповідного з'ясування та вдосконалення теоретичні, фундаментальні аспекти, що являють собою підґрунтя для формування

та існування галузі кримінально-виконавчого права. Одними з базових, структурних елементів кримінально-виконавчого права є відповідні принципи, що являють фактично собою смисловий зміст прикладного напряму функціонування цієї галузі права. Ураховуючи вагомість таких категорій, як принципи кримінально-виконавчого права, детального дослідження потребують їх ключові фактори утворення, формування та реалізації. До таких факторів належать насамперед стадії та моделі розвитку принципів кримінально-виконавчого права. Попри наявність у теорії кримінально-виконавчого права досить великої кількості досліджень, присвячених розгляду теоретичних аспектів цієї галузі права, зазначені елементи кримінально-виконавчої дійсності здебільшого залишаються поза увагою науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з визначенням стадій і моделей принципів кримінально-виконавчого права, розглядалися в роботах таких науковців, як І.Г. Богатирьов, А.М. Васильєв, О.М. Джужа, О.Г. Колб, О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, В.П. Філонов, П.Л. Фріс, А.І. Фролов, І.С. Яковець, М.М. Яцишин та інші.

Метою статті є визначення стадій і моделей розвитку принципів кримінально-виконавчого права з урахуванням наявних теоретичних концепцій із такого питання.

Виклад основного матеріалу. Принципи як фундаментальні аспекти функціонування всієї системи кримінально-виконавчого права характеризуються певними критеріями стадійності їх формування та розвитку. Із цього приводу доречною є позиція А.М. Васильєва, який зазначав, що правові ідеї-принципи, маючи тенденцію до впровадження в життя закладеного в них правового ідеалу, проходять три основні стадії, якими є: правова теорія, система правових норм, правопорядок. На кожній із них правові ідеї одержують специфічне втілення: на першій відбувається розробка правових ідей як принципів правового регулювання, їхній розвиток у певній системі правових понять і категорій, обґрунтування та доказування, а також первинна об'єктивізація в законодавстві, в системі правових норм; на стадії системи правових норм принципи виступають як узагальнене, концентроване, синтезоване вираження основних ідейних засад, що розвиваються та конкретизуються в правилах і вимогах такої правової системи; на третій – як відправні засади принципів права знаходять відбиття під час реалізації норм права, в правозастосовчій діяльності, втілюються в правопорядку, а тому правопорядок учений вважає заключною формою (стадією) реалізації правових принципів. Таким чином, правова ідея опредметнюється у сфері практичної діяльності, що характеризує

значення та роль принципів права в правовому регулюванні суспільних відносин [1, с. 14]. Погоджуючись з автором щодо окреслення стадійності об'єктивного існування принципів права, вважаємо, що запропонована модель є цілком актуальною і для сфери кримінально-виконавчого права. Так, на першій стадії найяскравіше простежується взаємозв'язок і невід'ємність кримінально-виконавчої політики й кримінально-виконавчого права, оскільки саме на цій стадії відбувається зародження та формування «ідеальної» уяви про певні категорії, їх критерії та умови подальшого їх впливу на сферу кримінально-виконавчого права. Ідеалістичне уявлення про зародження фундаментальних категорій на цій стадії не є примарним, адже суб'єкти, залучені на цьому етапі утворення принципів, цілком реально реалізують цю процедурність. Одними із суб'єктів, залучених до цього процесу, є науковці. До такого процесу також можуть долучатися як державні органи, так і представники громадськості, релігійних організацій тощо. Проте саме представники наукової спільноти, враховуючи специфіку їх діяльності, є «яскравими» представниками зазначеної стадії утворення принципів. Наукові концепції, вироблені вченими, які здійснюють дослідження у відповідному напрямі, є тим самим підґрунтям, що завдяки сформованим теоретичним уявленням про сутність явища відповідних категорій синтезують надалі чітку модель сприйняття конкретного елемента кримінально-виконавчого буття як принципу.

Наступна стадія характеризується явищем систематики певних правових норм із наявним імперативним правилом відтворення принципів як основоутворюючих елементів кримінально-виконавчої системи. Непохитний постулат про фундаментальність принципів для всієї сфери кримінально-виконавчого права означає основоположність та обов'язковість цих категорій як для окремої норми кримінально-виконавчого права, так і для системи таких норм, інститутів цієї галузі права тощо. Формування зазначених елементів кримінально-виконавчої дійсності відбувається на підставі й з обов'язковим урахуванням принципів кримінально-виконавчого права. Водночас, будучи певними орієнтирами в нормоутворюючому процесі й формуванні відповідних систем кримінально-виконавчого права, вплив принципів відбуватиметься перманентно, що фактично гарантує вчасне й оптимальне подальше оновлення елементів кримінально-виконавчої дійсності з урахуванням чинної кон'юнктури існування суспільства й держави в цілому.

Третя стадія характеризується прикладними умовами реалізації принципів кримінально-виконавчого права у відповідних правових нормах, правилах, які сформовано й для яких забез-

печено практичне їх здійснення. За таких умов принципи являють собою «фундаментальні тригери», які фактично спрямовують реалізацію відповідних норм у межах коректного змісту й задля досягнення ідеально визначеної мети. Реалізовані норми кримінально-виконавчого права утворюють подальше належне функціонування відповідних інституцій у межах галузі права, формуючи й реалізуючи дієву, унормовану й упорядковану правозастосовчу модель. Ця правова модель відбивається та втілюється в правопорядку як ключового атрибута існування сфери кримінально-виконавчого права. Утім, на наше переконання, твердження про те, що це є заключною формою (стадією) реалізації правових принципів, не безспірне.

Аналізуючи вказану модель існування принципів у системі кримінально-виконавчого права, вважаємо, що вона, безумовно, відтворює собою ключові аспекти екзистенції принципів кримінально-виконавчого права, проте така модель, як вбачається, не завершена. Наведена система, стадійності існування принципів кримінально-виконавчого права, яка містить три базисних напрями з моменту утворення принципів до моменту їх реалізації, фактично відбиває прогресивну лінійну модель. Подібна інтерпретація існування певного явища, як приклад, характерна для наукових досліджень генези розвитку й становлення суспільства й держави в цілому. Для історичної науки лінійна модель розвитку являє собою образ історії як незворотної послідовності подій; геометричним аналогом цієї моделі спрямованості історії є пряма. Лінійність – це послідовність таких подій, які ведуть до певного стану суспільства. Ця парадигма сприйняття історичного часу визначає здебільшого уявлення про рух історії як лінію неухильного прогресу [2, с. 164]. Водночас слід зазначити, що прогресивний напрям може бути не єдиним та остаточним за таких умов. Так, лінійний розвиток суспільства може відбуватися у двох напрямках – прогресивному й регресивному. Прогрес і регрес являють собою суперечливу єдність протилежностей, одна з яких на певному етапі відіграє домінуючу роль. Ця єдність виявляється, по-перше, в тому, що прогрес суспільства не може бути вічним, зазвичай він супроводжується зворотним рухом або стагнацією. По-друге, прогрес в якійсь одній сфері суспільного життя супроводжується регресом в інших. Тому будь-яка історична зміна в одному відношенні може розглядатися як прогресивне, а в іншому – як регресивне. Відносність понять «прогрес» і «регрес» проявляється також у тому, що прогрес суперечливий, він може містити й стан стагнації, і регресу. Останнє відбувається у випадку, коли система в цілому розвивається прогресивно, а який-небудь її елемент – регресивно [3]. Екстраполюючи зазначену модель на сферу кримінально-виконавчого

права, слід зазначити, що вона дещо збігається з процесом утворення, розвитку й функціонування принципів як базисних категорій, оскільки історіографічно можна відокремити як прогресивну, так і регресивну лінійність «життєвого циклу» принципів. Як приклад можна навести фактор існування та реалізації основоположних категорій кримінально-виконавчого права, у тому числі принципів, за часів знаходження України в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Характерна на той час репресивна модель кримінального судочинства була також базисною і для сфери виконання кримінальних покарань. Так зване «каральне правосуддя» відбивалося у формуванні базових уявлень про порядок, умови й специфіку функціонування кримінально-виконавчої сфери. Домінуюча модель інквізиційного судочинства суттєво впливала на сприйняття нормативної конструкції виконання кримінальних покарань саме крізь призму жорсткої авторитарної парадигми. Це, звісно, впливало на вироблення, обґрунтування та реалізацію фундаментальних аспектів виконання кримінальних покарань із позиції сили, що врешті-решт спонукало відповідний прогрес цієї сфери. Але ж тут слід зауважити, що таке явище, як формування «репресивної моделі», у сфері виконання кримінальних покарань є прогресивним саме за думкою прибічників такої моделі, адже сучасні уявлення про вже не існуючу модель «інквізиційного правосуддя» цілком свідчать про зворотне, тобто про регресію сфери виконання кримінальних покарань. Проте для радянських часів репресії сприймалися як невід'ємна частина суспільного буття. Отже, наявна асиметрія в сприйнятті сутності сфери виконання кримінальних покарань призводила до поступової регресії та деградації іншої складової частини кримінально-виконавчої діяльності – сфери відбування покарань. Саме цей критерій здебільшого стосується особи, яка відбуває кримінальне покарання. За часів тоталітарного режиму й за широкого розповсюдження на той час переслідування громадян за політичних мотивів, вільнодумство, критику радянської влади тощо створювалися передумови до регресії та деградації теоретичних уявлень про формування сфери відбування покарань на основі гуманістичної концепції. За тих часів диктат сили повністю усуває з порядку денного будь-які уявлення про базисність відбування покарання з урахуванням честі, гідності такої особи, і врешті-решт дотримання її прав і свобод. Таким чином наведений як приклад вже не існуючий тип радянської кримінально-виконавчої системи є наявним прикладом прогресії та одночасно регресії окремих напрямів функціонування кримінально-виконавчої системи, що також прямо впливало й на уявлення про принципи цієї сфери. Проте лінійна модель

існування кримінально-виконавчих принципів хоча й виглядає цілком природною, однак, як ми раніше зазначали, ця система не досконала. У контексті цього слід окремо розглянути циклічну модель розвитку принципів кримінально-виконавчого права. Задля того, щоб відокремити ключові аспекти цієї моделі щодо принципів, насамперед доцільно прослідкувати її особливості щодо впливу на існування суспільства в цілому.

Так, системно-функціональні зміни, характерні для такої моделі, насамперед відтворюються в неодноразовому чергуванні підйомів і криз, повторення одних і тих же фаз функціонування. У результаті підтримується відносно стабільний стан суспільства: відтворюються стійкі форми діяльності людей, їхні традиційні ролі в суспільстві, традиційні економічні відносини, політичні, релігійні й інші суспільні інститути. Виведена з рівноваги соціальна система через певний час знову повертається до попереднього стану – відбувається свого роду маятниковий рух. Цикл є способом існування та збереження суспільства. І особливо наочно це виявляється в суспільствах, відносно замкнутих щодо зовнішнього світу. Типовим прикладом такого «розвитку» є Китай, який зберігав майже незмінний вигляд протягом двох тисяч років і тільки з другої половини XIX ст. став розвиватися за лінійною моделлю. Історичний цикл містить процеси генезису, розквіту й розпаду соціальних систем і відбиває той реальний факт, що суспільство, як і будь-яке матеріальне утворення, має певний термін життя та після його закінчення припиняє своє існування [3]. На наше переконання, циклічна модель розвитку є вдалішою моделлю для сприйняття сутності принципів у кримінально-виконавчому праві, адже розвиток сучасної, національної кримінально-виконавчої системи має ознаки «маятниковості». Так, поступовий розвиток України й суспільства в цілому зазнало суттєвих деструктивних змін, викликаних негативними й трагічними подіями в нашій державі. Цей деструктивний процес продовжується й наразі. Окрім агресії з боку Російської Федерації вітчизняна суспільна система потерпає від пандемії коронавірусної хвороби, що додатково спричиняє й економічну кризу з відповідними негативними наслідками для держави в цілому. Такі негативні аспекти, безумовно, відбиваються на всіх без винятку сферах життєдіяльності нашої держави, у тому числі на правовій сфері. Проте ці деструктивні явища мають свій особистий цикл існування та за певного часу їх вплив зменшиться, а існуюча в державі система знов набуде певної стабільності, яка своєю чергою існуватиме до настання нових викликів. Циклічна модель розвитку є більш універсальною в порівнянні з лінійною моделлю для вибу-

дови моделі існування принципів як базисних елементів формування правових відносин.

Проте попри це існує модель розвитку, яка логічно об'єднує дві попередні, пропонуючи додаткові умови розвитку й становлення системи, – це так звана спіралеподібна модель. Суспільство розвивається саме таким чином, писав Джамбаттіста Віко. На його думку, всі народи проходять три стадії розвитку: століття Богів (дитинство), вік Героїв (юність), вік Людей. Вони складають цикл розвитку, по завершенні якого суспільство проходить ті ж стадії та в тій же послідовності, але на вищому рівні розвитку. Таким чином, суспільство розвивається по спіралі. Ця модель заснована на запереченні й повторенні пройдених етапів, однак повторення відбувається на вищому рівні розвитку. Спіраль містить як етапи й прогрес, так і регрес. Деякі автори вважають, що цей тип розвитку має більше варіантів розвитку, ніж два попередні. Варіативність пов'язана з тим, що напрям, вектор розвитку може змінюватися в критичних точках. Із цього випливають два методологічно важливі висновки: в моделі з'являється більше можливостей для реалізації свободи людини, що своєю чергою приводить до того, що суспільство розвивається по не завжди передбачуваному сценарієм [3]. Така модель дозволяє створювати нові елементи з урахуванням існуючого досвіду утворення вже наявних, водночас нові елементи як міститимуть аспекти вже існуючих елементів, так і враховуватимуть нові критерії, актуальні для чинного етапу розвитку внутрішньодержавної системи. Як приклад слід навести існуючий у чинному Кримінально-виконавчому кодексі (далі – КВК) принцип поєднання покарання з виправним впливом (ст. 5 КВК). Своєю чергою ч. 3 ст. 6 КВК визначає, що одним з основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених є суспільно корисна праця. Відповідно до глави 18 КВК праця засуджених реалізується у двох аспектах: по-перше, як право засуджених (ч. 1 ст. 118 КВК), по-друге, як їх обов'язок (ч. 2 ст. 118 КВК). Водночас попри відношення праці засуджених до категорії їх прав, за загальним правилом праця засуджених є обов'язковою умовою для умовно-дострокового звільнення від відбування засудженим покарання (ст. 81 КК), заміни невідбутої частини покарання м'якшим (ст. 82 КК) і зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 100 КВК) [4]. У виправно-трудовому кодексі України від 1970 р., який втратив чинність у 2004 році, фактор праці засуджених також був обов'язковим елементом виправлення засуджених (ст. 1). За такої умови праця засуджених належала виключно до обов'язку останніх (ст. 49) [5]. Отже, наявною є певна циклічність розвитку уявлень про працю засуджених як ключового аспекту принципу кримінально-виконавчого законодавства

у вигляді поєднання покарання з виправним впливом. Відповідно до окресленої моделі розвитку елемент праці знов знайшов своє відбиття в КВК 2004 року, але з певними нормативними умовами й застереженнями. Ці фактори було відокремлено з урахуванням загальної гуманістичної парадигми й демократизації розвитку суспільства. Відповідно до цих факторів елемент праці знов знайшов своє відбиття в засадничих основах закону, проте вже за видозміненим «сценарієм», який відповідним чином корелюється із сучасним уявами про виконання та відбування кримінальних покарань. Таким чином, на прикладі зазначеного принципу КВК прослідковується актуальність спіралеподібної моделі розвитку для базових структурних елементів кримінально-виконавчої діяльності, і принципів зокрема.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що стадії та моделі розвитку принципів кримінально-виконавчого права являють собою фундаментальні елементи кримінально-виконавчої діяльності, які потребують відповідного теоретичного дослідження. Ураховуючи специфіку «життєвого циклу» принципів у межах кримінально-виконавчого права, їх стадійність

являє собою відповідну тріаду послідовних, логічних етапів. Таким чином, стадії розвитку принципів кримінально-виконавчого права містять стадії утворення, систематизації та реалізації. Найвдалішою моделлю розвитку, яка повною мірою охоплює всі аспекти існування принципів кримінально-виконавчого права й водночас враховує особливості й специфіку цього процесу, є спіралеподібна модель розвитку.

Література

1. Васильев А.М. О правовых идеях-принципах. *Сов. гос. и право*. 1975. № 3. С. 11–18.
2. Ковальчук І.В. Культура і цивілізація. *Практична філософія*. Київ : ПАРАПАН, 2009. Вип. 3 (33). С. 163–168.
3. Дві моделі бачення історичного процесу: циклічна та лінійна. *Bookster* : вебсайт. URL: <https://bookster.com.ua/dvi-modeli-bachennya-istorychnogo-protsesu-tyklichna-ta-linijna/>.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
5. Виправно-трудовий кодекс України : Закон України від 23 грудня 1970 р. № 3325-VII / Верховна Рада УРСР. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07#Text>.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.263>

Н. С. Сидоренко
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-4622-2779

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті досліджується сучасний стан взаємодії органів кримінальної юстиції. Визначено пріоритетні напрями взаємодії. Проаналізовано проблеми, що виникають під час взаємодії, запропоновано шляхи їх розв'язання. Нині в Україні відбувається становлення нової інституційної системи протидії злочинності, зміцнення органів Міністерства внутрішніх справ, системи правоохоронних органів загалом, судової влади. Об'єктивна необхідність співпраці зумовлена, з одного боку, спільними завданнями, що стоять перед різними відомствами й органами у сфері запобігання та протидії злочинності, з іншого, – відмінностями в їх функціональному й структурному статусі. Крім того, потреба у взаємних діях виступає як об'єктивна умова забезпечення цілісності системи під час внутрішньої та між-системної взаємодії. Під час своєї діяльності поліція взаємодіє з правоохоронними й іншими державними органами, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону й інших нормативних актів. Поліція також функціонує в тісній співпраці й взаємодії з населенням, місцевими громадами й громадськими об'єднаннями на партнерських засадах і спрямована на задоволення їх потреб. Саме з метою визначення причин та / або умов вчинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону й проблем територіальних громад. Органи кримінальної юстиції активно взаємодіють між собою та з іншими правоохоронними органами. Незважаючи на різний правовий статус, функції та коло повноважень, вони разом утворюють цілісну систему боротьби зі злочинністю, впливаючи на злочинність у різних напрямках і за різними лініями. Водночас рівність органів кримінального правосуддя та чіткий баланс їх прав дозволяють кожному суб'єкту системи не тільки активно впливати на роботу іншого, але й стримувати його від порушення закону. Забезпечення рівноваги й взаємодії між ними – це надійний механізм стримувань і противаг, ефективний засіб контролю, універсальна гарантія запобігання беззаконня з боку цих суб'єктів. Діяльність органів кримінального правосуддя завжди спрямована на розв'язання спільних проблем у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: органи кримінального судочинства, взаємодія, координація, злочинність, протидія, запобігання.

Sydorenko N. S. INDIVIDUAL ASPECT OF COOPERATION BETWEEN BODIES OF THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM

The article examines the current state of interaction between criminal justice authorities. The priority directions of interaction are defined. The problems that arise during the interaction are analyzed, the ways of their solution are suggested. Today in Ukraine there is a formation and formation of a new institutional system for combating crime, strengthening the bodies of the Ministry of Internal Affairs, the system of law enforcement agencies in general, the judiciary. The objective need for cooperation is due, on the one hand, to the common tasks facing different agencies, bodies and departments in the field of crime prevention and counteraction, on the other hand – differences in their functional and structural status. In addition, the need for mutual action acts as an objective condition for ensuring the integrity of the system during internal and intersystem interaction. In the course of its activities, the police interact with law enforcement agencies and other public authorities, as well as local governments in accordance with the law and other regulations. Police work also in close cooperation and interaction with the population, local communities and public associations on a partnership basis and aimed at meeting their needs. It is for the purpose of determining the causes and / or conditions of committing offenses that the planning of official activities of police bodies and units is carried out taking into account the specifics of the region and the problems of territorial communities. Criminal justice bodies actively interact with each other and with other law enforcement agencies. Despite the different legal status, functions and range of powers, together they form a holistic system of combating crime, influencing crime in different directions and vectors. At the same time, the equality of criminal justice bodies and a clear balance of their rights allow each subject of the system not only to actively influence the work of another, but also to deter it from violating the law. Ensuring balance and interaction between them is a reliable mechanism of checks and balances, an effective means of control, a universal guarantee of prevention of lawlessness by these entities. The activities of criminal justice bodies are always aimed at solving common problems in combating crime.

Key words: bodies of criminal proceedings, interaction, coordination, crime, counteraction, prevention.

Постановка проблеми. Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 (далі – Стратегія), передбачено, що для забезпечення високого рівня готовності суспільства й держави до реагування на широкий спектр загроз, яка передбачатиме дієву координацію та чітку взаємодію органів секто-

ру безпеки й оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства й населення в запобіганні й реагуванні на загрози й подоланні наслідків надзвичайних ситуацій, Україна запровадить національну систему стійкості [1]. Поряд із цим згаданою Стратегією актуалізується питання важливості ефективної взаємодії у сферах безпеки й оборони для

гарантування достатку й безпеки громадян, що досягається за умов сталого й динамічного економічного зростання.

Стан дослідження. Дослідженню різних аспектів здійснення взаємодії між органами кримінального судочинства присвячено праці О.М. Бандурки, Я.І. Гілінського, В.Л. Давиденка, О.М. Джужи, В.П. Захарова, О.Г. Кальмана, М.П. Климчука, С.М. Князева, О.М. Литвинова, В.В. Пивоварова, Л.І. Щербини, А.Є. Фоменка й деяких інших учених. Визнаючи досить значний внесок науковців у розроблення зазначеної проблематики, слід все ж таки звернути увагу на відсутність сучасних досліджень актуальних питань взаємодії органів кримінального судочинства. Проблема потребує свого розв'язання. У зв'язку із цим метою статті є дослідження пріоритетних напрямів взаємодії органів кримінального судочинства під час здійснення діяльності щодо протидії та запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу. В Указі Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» однією зі стратегічних проблем, пов'язаних із поширенням злочинності й неефективним розслідуванням кримінальних правопорушень, названо недостатньо ефективну взаємодію правоохоронних органів України з відповідними органами інших держав, що своєю чергою вимагає діяльності з вдосконалення механізмів такої взаємодії [2].

Нині в Україні відбувається становлення та формування нової інституційної системи протидії злочинності, здійснюється зміцнення органів Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), системи правоохоронних органів у цілому, судової системи. Об'єктивна необхідність взаємодії зумовлюється, з одного боку, спільністю завдань, які стоять перед різними відомствами, органами й підрозділами у сфері запобігання та протидії злочинності, з іншого боку, відмінностями в їхньому функціональному й структурному стані. Крім цього, необхідність взаємних дій виступає як об'єктивна умова забезпечення цілісності системи під час внутрішньої та міжсистемної взаємодії [3].

Як слушно зазначає Є.М. Блажівський, у сучасних умовах офіційні статистичні дані, що концентруються окремо в різних відомствах і правоохоронних органах, про кількість, стан і структуру злочинності, і результати, отримані експертами в ході проведених досліджень, мають значні розбіжності за всіма показниками, часто не порівнювані, тому не можуть бути покладені в основу прийняття рішень, що відбивали б об'єктивну реальність. Мало того, без повної картини кримінальної ситуації навряд чи також можна розрахувати вартість адекватних фінансових витрат та інших засобів, необхідних для протидії злочинності [4, с. 98].

Поліція в процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку й іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону й інших нормативно-правових актів. Також діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці й взаємодії з населенням, територіальними громадами й громадськими об'єднаннями на засадах партнерства й спрямована на задоволення їхніх потреб. Саме з метою визначення причин та / або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону й проблем територіальних громад [4, с. 100].

Поряд із цим у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що одним із повноважень поліції є здійснення у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) і не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями [4, с. 101].

Важливим напрямом взаємодії поліції з громадськістю, органами місцевого самоврядування, населенням, іншими органами кримінального судочинства є інформування про стан злочинності й результати діяльності підрозділів поліції щодо протидії злочинності.

У ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони й захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки й порядку. Також поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку й відповідно до вимог, визначених законом. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції, обов'язково оприлюднюються на вебпорталі центрального органу управління поліції.

Такий підхід у діяльності поліції свідчить про те, що діяльність ґрунтується на принципах прозорості, гласності й відкритості поліції до діалогу, взаємодії та допомозі в межах наділених повноважень.

Зокрема, у ст. 25 Закону України «Про Національну поліцію» одним із повноважень у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення поліції є те, що вона здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав і міжнародними організаціями.

Питанням взаємодії поліції з іншими структурами й відомствами приділяється значна увага в Стратегії розвитку Міністерства внутрішніх

справ України до 2020 року. Акцентується на необхідності підвищення ефективності роботи й взаємодії всіх підрозділів МВС через максимальне використання інформаційно-комунікаційних технологій, а також через створення відповідних механізмів взаємодії сучасного зразка, взявши за основу міжнародний досвід [5].

Пропонується здійснювати подолання викликів такими шляхами: підвищення ролі превентивної діяльності у сфері протидії злочинності й впровадження відповідних програм; удосконалення організаційних і правових основ для посилення боротьби з організованою злочинністю та протидії торгівлі людьми, домашньому й гендерно зумовленому насильству, наркозлочинності й кіберзлочинності; упровадження інституту кримінальних проступків і нових процесуальних форм для підвищення ефективності досудового розслідування; розроблення та впровадження єдиної електронної системи роботи з даними й матеріалами досудових розслідувань у взаємодії з органами прокуратури й судами для забезпечення безперервності й підконтрольності проведення досудового розслідування; запровадження використання різних джерел інформації в діяльності органів системи МВС, комплексне впровадження сучасних систем кримінального аналізу, в тому числі методології Європолу з оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності; розроблення та впровадження разом з іншими державними органами оптимальної системи захисту свідків в Україні; розвиток міжнародної взаємодії у сфері протидії організованих і транснаціональній злочинності; посилення взаємодії між Державною міграційною службою, Держприкордонслужбою, Національною поліцією з питань протидії транскордонній злочинності, торгівлі людьми й неконтрольованої міграції [5].

Як можемо побачити з наведеного вище, покращення взаємодії планується зробити значною мірою шляхом покращення інформаційно-комунікаційних технологій.

Відповідно до Положення про патрульну службу МВС пріоритетним завданням патрульної служби після завдання запобігання кримінальним, адміністративним правопорушенням; попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, випадків насильства в сім'ї, а також виявлення причин та умов, що сприяють їх учиненню, є взаємодія із суспільством. Взаємодія патрульної служби із суспільством проявляється шляхом реалізації підходу «міліція та громада», що полягає в співпраці й взаємодії з населенням, громадськими організаціями, іншими підрозділами органів внутрішніх справ, органами публічної влади з метою запобігання правопорушенням, забезпечення безпеки, зниження рівня злочинності, а також установлення довірливих відносин між міліцією та населенням [6].

Серед суб'єктів кримінального судочинства важливу роль у здійсненні кримінологічної діяльності відіграють слідчі підрозділи Національної поліції України. Згідно з Положенням про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України від 06 липня 2017 року № 570 слідчі підрозділи Національної поліції України (далі – слідчі підрозділи) є структурними підрозділами апарату центрального органу управління поліції, її територіальних органів, які відповідно до кримінального процесуального законодавства є органами досудового розслідування, що забезпечують досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції [7].

З наведеного переліку завдань слідчих підрозділів можемо виділити два основних напрями, в яких ними реалізується здійснення кримінологічної діяльності:

1) виявлення причин та умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень;

2) вжиття заходів щодо усунення таких причин та умов. Безперечно, одноособово слідчий не в змозі усунути криміногенні детермінанти злочинності чи то окремого кримінального провадження.

У зв'язку із цим слідчі підрозділи під час здійснення своїх повноважень взаємодіють із міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, громадськими організаціями й об'єднаннями, а також відповідно до міжнародних договорів України з компетентними й судовими органами іноземних держав [7].

Однією з функцій слідчих підрозділів є організація взаємодії слідчих підрозділів з Офісом Генерального прокурора, регіональними, місцевими прокуратурами, зокрема прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, органами й підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову й судово-експертну діяльність [7].

Низка норм Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України прямо вказує на необхідність взаємодії слідчого, прокурора, суду з фахівцем і судовим експертом під час досудового слідства. Закон наділяє слідчого широкими повноваженнями під час здійснення взаємодії з фахівцями. Зокрема, він надає слідчому право залучати фахівців-лікарів під час проведення огляду трупа й освідування особи (ст. ст. 238, 241 КПК України). Для забезпечення прав слідчого закон передбачає низку прав та обов'язків фахівців і керівників організацій, в яких вони працюють. Згідно зі ст. 71 КПК України фахівець зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого, брати участь у проведенні слідчої дії, використовуючи

свої спеціальні пізнання. Він має сприяти слідчому у виявленні, закріпленні й вилученні слідів злочину, звертати його увагу на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів, давати пояснення з приводу виконаних дій. У процесі розслідування слідчий взаємодіє з експертами державних експертних установ (Міністерства юстиції, експертно-криміналістичними підрозділами Міністерства внутрішніх справ і Міністерства оборони, судово-медичними й судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я). Тут також основні питання взаємодії регламентуються законом. Так, ст. 69 КПК України зобов'язує експерта з'явитися за викликом слідчого й дати об'єктивний висновок за поставленими питаннями. Якщо питання виходить за межі спеціальних знань експерта або представлені йому матеріали недостатні для проведення досліджень, експерт у письмовій формі повідомляє особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи [8, с. 148]. Взаємодія між органом, що проводить розслідування, і експертними установами (підрозділами), спеціалістами здійснюється за різних умов і форм. Однак єдиної думки про форми взаємодії з метою застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві не вироблено.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що органи кримінального судочинства активно взаємодіють як один з одним, так і з іншими правоохоронними органами. Незважаючи на різний правовий статус, функції та коло повноважень, у своїй сукупності вони утворюють цілісну систему протидії злочинності, здійснюючи вплив на злочинність за різними напрямками й векторами. Поряд із цим рівність органів кримінального судочинства, чіткий баланс їхніх прав дають змогу кожному суб'єкту системи не лише активно впливати на роботу іншого, а й стримувати його від порушень закону. Забезпечення балансу й взаємодії між ними – надійний механізм стримувань і противаг, ефективний засіб контролю, універсальний гарант недопущення беззаконня цими суб'єктами. Діяльність органів кримінального судочинства завжди спрямована на вирішення спільних завдань щодо протидії злочинності.

За такої умови, незважаючи на те, що прийнято низку нормативних документів, які стосуються питань координації та взаємодії, вони здебільшого мають декларативний характер. Залишається не достатньо розробленим і відпрацьованим реальний механізм координації органів кримінального судочинства. Недосконалістю характеризується взаємодія органів системи МВС і наявність різних підходів до виконання спільних

загальних завдань. Досить слабкою на практиці є координація запобіжної діяльності. Більшість напрямів взаємодії та координації реалізуються формально. Уважаємо, що виправити ситуацію з взаємодією органів кримінального судочинства допомогло б прийняття нормативного документа, який би регулював питання взаємодії органів кримінального судочинства між собою. Таке рішення дозволило б визначити основні стратегічні напрями взаємодії, їх зміст, завдання, механізм і засоби реалізації. На наше переконання, доцільним є передбачення в структурі органів кримінального судочинства посад кримінологів або аналітичних підрозділів, в яких би працювали кримінологи з фаховою освітою та займалися дослідженням кримінологічних аспектів діяльності окремого суб'єкта протидії злочинності й розробляли на такій основі пропозиції щодо вдосконалення їх діяльності, підвищення ефективності запобіжної діяльності.

Література

1. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 / Президент України. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037/>.
2. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. *Урядовий кур'єр*. 26 березня 2021 року. № 58.
3. Поняття та особливості взаємодії державних органів у сфері запобігання та протидії корупції : навчально-методичний посібник з підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, на яких покладено обов'язки з організації роботи щодо запобігання та протидії проявам корупції (I–VII категорії посад) / Ю.В. Іщенко та інші. Київ, 2011. С. 45–47 / Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/posibnik.pdf>.
4. Блажівський Є.М. Моніторинг протидії злочинності. *Право та державне управління*. 2013. № 1. С. 98–101.
5. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 23 березня 2018 року. № 23. С. 259. Ст. 808.
6. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 02 липня 2015 року № 796 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 54. С. 203.
7. Положення про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06 липня 2017 року № 570 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 15 вересня 2017 року. № 72. С. 65.
8. Семенов В.В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; КНУВС. Київ, 2006. 212 с.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.264>

О. І. Хороновський
кандидат юридичних наук,
здобувач відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України
orcid.org/0000-0001-9448-1180

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ»

У статті розглянуто питання теоретичних і правових основ формування терміна «економічна безпека держави у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності». Досліджено терміни «економічна безпека держави», «протидія злочинності», «транснаціональна організована злочинність» у науковій літературі та нормативно-правових актах. Констатовано, що економічна безпека є складовою частиною національної безпеки, взаємодіє з іншими її складниками, залишаючись основою безпеки держави, забезпечує реалізацію усього комплексу національних економічних інтересів і виступає матеріальною основою життєдіяльності людини, суспільства та держави. Зроблено висновок про те, що протидія злочинності є діяльністю, яка супроводжується здійсненням відповідної системи заходів, спрямованих на виявлення злочинів, у тому числі причин та умов їх вчинення, а також притягнення винних до кримінальної відповідальності. Встановлено, що формування понятійного апарату транснаціональної організованої злочинності у науковій літературі залежить від кількості визначених дослідниками типових ознак, властивих транснаціональним злочинним організаціям. Частина таких ознак характеризує організовані злочинні формування загалом, частина має транснаціональний характер. Запропоновано визначення терміна «економічна безпека держави у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності» як такого стану економічного розвитку країни, який характеризується найбільш повним і раціональним використанням її економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від дії внутрішніх і зовнішніх загроз національній економіці, зумовлених діяльністю транснаціональних злочинних організацій, що сприяє задоволенню економічних і соціальних інтересів особи, суспільства та держави.

Ключові слова: економічна безпека держави, стан національної економіки, протидія злочинності, транснаціональна організована злочинність, злочинна організація.

Khoronovskiy O. I. THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF FORMATION OF THE CONCEPT "ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN THE FIELD OF COMBATING TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME"

The article considers the issues of theoretical and legal bases of formation of the term "economic security of the state in the field of combating transnational organized crime". It is researched the terms "economic security of the state", "fight against crime", "transnational organized crime" in the scientific literature and regulations. It is stated that economic security is a component of national security, interacts with other components, while remaining the basis of state security, ensures the realization of the whole complex of national economic interests and is the material basis of human life, society and the country. It is concluded that the fight against crime is an activity that is accompanied by the implementation of an appropriate system of measures aimed at revealing crimes, including the causes and conditions of their commission, as well as bringing the perpetrators to justice. It is established that the formation of the conceptual apparatus of transnational organized crime depends on the number of typical features identified by scientists, inherent in transnational criminal organizations. It is noted that the characteristics of different sets of features indicate that in some cases they contain features that characterize organized criminal groups in general, and features that distinguish between them transnational character. It is proposed to define the term "economic security of the state in combating transnational organized crime". It is defined as the state of economic development of the country, characterized by the fullest and most rational use of its economic potential, ability to self-reproduction, protection from internal and external threats to the national economy due to the activities of transnational criminal organizations, which contribute to the economic and social interests of the individual, society and country.

Key words: economic security of the state, state of the national economy, crime prevention, transnational organized crime, criminal organization.

Необхідною передумовою стійкого розвитку держави є забезпечення належного рівня її економічної безпеки. Перманентна трансформація чинників розвитку національної економіки значною мірою актуалізує дослідження, спрямовані на забезпечення економічної безпеки України.

Проблемність економічної безпеки за умов сучасної глобалізації набуває статусу найвищого пріоритету в державній політиці. Виняткове значення вона має в аргументації прийняття політичних рішень. Науково-концептуальні засади економічної безпеки забезпечують формування

відповідної політики на рівні держави чи суб'єктів нижчих організаційних рівнів.

Дослідження визначеної нами проблематики розпочнемо із розгляду думок науковців, котрі тлумачать сутність і складники терміна «економічна безпека держави». У сучасній літературі знаходимо різні підходи до визначення цього поняття.

Так, М.М. Пендюра зазначає, що економічна безпека держави є не тільки однією з найважливіших складових частин цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних

інтересів, а й вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів [1].

У свою чергу, І.Я. Богданов вважає, що економічна безпека – це стан економіки країни, за об'ємними та структурними параметрами достатній для забезпечення чинного статусу держави, її незалежного від зовнішнього тиску політичного й соціально-економічного розвитку [2].

Деяко розширює дефініцію «економічної безпеки» Г.А. Пастернак-Таранушенко, зазначаючи, що економічна безпека – це стан держави, який забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців [3].

Представники провідних країн Заходу також допускають досить широку інтерпретацію цього поняття. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє зробити висновок про те, що під терміном «економічна безпека» переважна більшість авторів розуміють такий стан національної економіки, коли економічний добробут нації, стабільність внутрішнього ринку певної країни залежать від дій зовнішніх факторів, але негативний вплив ззовні нейтралізується резервами господарства країни, що дозволяє зберегти економічну, соціальну і політичну стабільність [4–6].

Аналіз наукових підходів до визначення економічної безпеки засвідчив: на думку більшості авторів, економічна безпека є складовою частиною національної безпеки, взаємодіє з іншими її складниками, залишаючись основою безпеки держави, забезпечує реалізацію усього комплексу національних економічних інтересів і виступає матеріальною основою життєдіяльності людини, суспільства та держави. Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення економічної безпеки держави зумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам наявних загроз. Безперечно, координуюча і керівна роль у процесі забезпечення економічної безпеки країни має належати державі, дії якої у певному сенсі іноді суперечать інтересам формування власної економічної безпеки індивідів та економічних агентів цієї держави, проте така суперечність об'єктивно зумовлена функцією держави як гаранта національних інтересів.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначив, що економічна безпека є складовою частиною національної безпеки держави [7]. У Законі України «Про національну безпеку» вказано, що державна політика у сферах національної безпеки й оборони спрямовується на забезпечення економічної безпеки України [8].

Нормативний документ, який дає визначення економічній безпеці – Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013 р., яким затверджено методичні

рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Так, відповідно до цього документа економічна безпека – це такий стан національної економіки, котрий дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [9]. Погоджуємося із наведеним визначенням, проте вважаємо недоцільним виокремлювати таку категорію, як «сім'я», оскільки вона, на нашу думку, охоплюється поняттям «суспільство».

Зупинимося на окремих аспектах інтерпретації терміна «протидія злочинності».

С.Г. Міщенко говорить, що протидія злочинності за своїм характером є правоохоронною діяльністю, яка розглядається як багатофункціональне і різноаспектне поняття, що охоплює практично усі сфери державної діяльності. Вона здійснюється на загальносоціальному та спеціальному рівнях. Загальносоціальна протидія злочинності є основою спеціальної протидії, котра здійснюється шляхом правового реагування на вчинення злочину та спеціально-кримінологічного запобігання новим злочинам [10, с. 10].

Розглядаючи зміст поняття протидії злочинності, О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко зазначили, що вона охоплює як боротьбу зі злочинністю, так і запобігання їй [11, с. 86]. Боротьба зі злочинністю в усіх її виявах, напрямках і формах лежить в основі кримінально-правової політики. О.М. Бандурка й О.М. Литвинов визначають протидію злочинності як інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складається з різноманітних за формами діяльності відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), котрі взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних виявів до соціально толерантного рівня [12, с. 45]. Тож протидія злочинності є діяльністю, яка супроводжується здійсненням відповідної системи заходів, спрямованих на виявлення злочинів, у тому числі причин та умов їх вчинення, а також притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Щодо визначення поняття «транснаціональна організована злочинність» зазначимо, що його нормативні основи закладені ст. 2 та 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., ратифікованої Законом України від 04 лютого 2004 р. (далі – Конвенція) [13].

Ст. 2 Конвенції надає визначення організованої злочинної групи, під якою розуміє структурно оформлену групу у складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє

узгоджено з метою здійснення одного або декількох «серйозних» злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду [13].

Під «серйозним» злочином Конвенція розуміє злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання. Оскільки національне кримінальне законодавство не містить такого терміна, у Законі України «Про ратифікацію Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють» зазначається, що поняттю «серйозний злочин» відповідають поняття «тяжкий» і «особливо тяжкий злочин» [13]. На нашу думку, така норма закону є досить дискусійною, оскільки діяльність окремих транснаціональних організованих злочинних угруповань може охоплюватися також злочинами невеликої тяжкості. Наприклад, діяльність, пов'язана з незаконним виготовленням і збутом підакцизних товарів, яка згідно з ч. 1 та 2 ст. 204 Кримінального кодексу України є злочином невеликої тяжкості [14].

Що стосується власне транснаціональної організованої злочинності, то ст. 3 Конвенції відносить до неї:

- конкретні види злочинів, передбачені ст. 5, 6, 8 і 23 Конвенції (участь в організованій злочинній групі, відмивання доходів від злочинів, корупцію, перешкоджання здійсненню правосуддя);
- «серйозні злочини», якщо ці злочини мають транснаціональний характер і вчинені за участю транснаціональної організованої групи [13].

Поняття транснаціональності діяння, що охоплюється Конвенцією, розкривається у ст. 3: злочин має транснаціональний характер, якщо він скоєний у більше ніж одній державі; якщо він вчинений в одній державі, проте більша частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; якщо він вчинений в одній державі, проте за участі організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більше ніж одній державі; якщо він вчинений в одній державі, проте його істотні наслідки мають місце в іншій державі [13].

У національному законодавстві немає норм, котрі би давали дефініцію поняття «транснаціональна організована злочинність». Лише у п. 7 Указу Президента України від 16 червня 2015 р. № 341/2015 «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» знаходимо посилання на терміни «транскордонна» та «транснаціональна організована злочинність», щодо яких акцентується увага на необхідності моніторингу їх стану та впливу на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси у державі [15]. Водночас відсутні буді-які трактування цього виду організованої злочинності.

У сучасній науковій літературі, яка стосується транснаціональної організованої злочинності, також відсутня єдність щодо вироблення понятійного апарату транснаціональної організованої злочинності.

М.Г. Вербенський транснаціональну організовану злочинність визначає як системне функціонування злочинних організацій і співтовариств, що мають розгалужену мережу філій в інших країнах, використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення глобальних незаконних операцій, пов'язаних із переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних ресурсів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або кількох іноземних державах для одержання істотної економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства та використання суперечностей і прогалин у системах кримінального законодавства та правосуддя різних країн [16].

Подібну дефініцію пропонує і А.Л. Репецька, котра визначає поняття транснаціональної організованої злочинності як функціонування злочинних організацій і співтовариств, які мають розгалужену мережу філій в інших державах, використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення незаконних операцій, пов'язаних із переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або декількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди [17].

Слід зауважити, що особливістю детермінації поняття «транснаціональна організована злочинність» є кількість визначених типових ознак, властивих транснаціональним злочинним організаціям. Частина ознак характеризує організовані злочинні формування загалом, частина має транснаціональний характер. В інших випадках наводяться лише ті ознаки, які є визначальними для розмежування традиційних організованих транснаціональних злочинних організацій.

Отже, дослідивши основні складові елементи поняття «економічна безпека держави у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності», спробуємо детермінувати цей феномен як такий стан економічного розвитку країни, що характеризується найбільш повним і раціональним використанням її економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від дії внутрішніх і зовнішніх загроз національній економіці, зумовлених діяльністю транснаціональних організованих злочинних угруповань, який сприяє задоволенню економічних і соціальних інтересів особи, суспільства та держави.

Література

1. Пендюра М.М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 212 с.
2. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика : учебное пособие. Москва : ИСПИРАН, 2001. 348 с.
3. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2002. 302 с.
4. Brck, T. and B.-A. Wickstr m. The economic consequences of terror: Guest editors' introduction. *European Journal of Political Economy*. 2004. № 20. P. 293–300.
5. Eckstein, Z. and D. Tsiddon. Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel. *Journal of Monetary Economics*. 2004. № 51. P. 971–1002.
6. Li, Q. and D. Schaub. Economic Globalization and Transnational Terrorism: A Pooled Time Series Analysis. *Journal of Conflict Resolution*. 2004. № 48. P. 230–258.
7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення 01.09.2021).
8. Про національну безпеку : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення 01.09.2021).
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення 01.09.2021).
10. Міщенко С.Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.
11. Бандурка О.М., Давиденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков, 2003. 368 с.
12. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків, 2011. 308 с.
13. Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення 01.09.2021).
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 01.09.2021).
15. Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні : Указ Президента України від 16 червня 2015 р. № 341/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-15#Text> (дата звернення 01.09.2021).
16. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 503 с.
17. Репецкая А.Л. Транснациональная организованная преступность : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Иркутск, 2001. 388 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.265>**К. В. Громошенко**

*доктор юридичних наук, заслужений юрист України,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті досліджено сучасні міжнародно-правові аспекти ефективності застосування економічних санкцій. Зазначено, що питання введення міжнародних економічних санкцій займають найважливіше місце в процесі здійснення санкційного режиму. Констатовано, що підтримка миру й безпеки значною мірою залежить від наявності загального розуміння того, коли застосування економічних санкцій легітимне, а його відсутність завжди загрожує ослабленням міжнародного правопорядку. Наголошено, що у зв'язку із цим під час прийняття рішення про введення міжнародних економічних санкцій необхідно виходити насамперед із того, щоб економічні санкції сприяли підтримці міжнародного миру й безпеки й були легітимними з боку положень Статуту ООН та інших норм міжнародного права. Зазначено, що істотною властивістю, що визначає зміст економічних санкцій і відрізняє їх від інших, передбачених Статутом ООН примусових заходів, є досягнення цілей їх введення за допомогою надання впливу на економіку об'єкта санкцій, який може мати як всеосяжний, так і спрямований характер, стримує потенційні можливості об'єктів санкцій із розвитку певних галузей виробництва, економічної інфраструктури, обмежуючи товарообіг конкретних груп товарів та інвестиційний режим.

Констатовано, що міжнародні економічні санкції розглядаються в міжнародній доктрині й практиці як обставини, що виключають відповідальність суб'єктів міжнародного права, які їх застосовують, незважаючи на те, що їх здійснення може вилитися в недотримання міжнародних зобов'язань щодо держави-правопорушника й заподіяти їй шкоду.

Визначено, що санкційні повноваження Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН взаємодоповнюють один одного та є складовими частинами санкційної компетенції ООН у цілому за явної переваги санкційних повноважень Ради Безпеки. Наголошено, що негативна тенденція, простежувана нині, полягає в невисокій оцінці санкційних режимів, і у зв'язку із цим ставиться під сумнів ефективність самого інструменту міжнародних санкцій. Досліджено питання реформування як Ради Безпеки ООН, так і ООН у цілому. Зазначено, що необхідність самого процесу реформування викликана значними змінами ситуації у світі в плані глобальної безпеки. Констатовано, що рушійною силою відповідних реформ повинні стати потреби реального світу. Визначено, що основним критерієм оцінки ефективності економічних санкцій визначаються співвідношення між дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої вони були здійснені. Обґрунтовано, що підвищення ефективності економічних санкцій неможливе без реформування процесу введення, здійснення та закінчення санкційних режимів.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні економічні санкції, міжнародна доктрина, санкційний режим, глобальна безпека, міжнародні зобов'язання, підвищення ефективності санкцій, світова спільнота.

Gromovenko K. V. ECONOMIC SANCTIONS: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF EFFECTIVENESS

The article examines modern international legal aspects of the effectiveness of applying economic sanctions. It is noted that the issue of introducing international economic sanctions occupies an important place in the process of implementing the sanctions regime. It is stated that the maintenance of peace and security largely depends on a common understanding of when the application of economic sanctions is legitimate, and its absence always threatens to weaken the international legal order. It was noted that in this regard, when making a decision on the introduction of international economic sanctions, it is necessary to proceed, first of all, from the point of view of the fact that economic sanctions contribute to the maintenance of international peace and security and are legitimate from the point of view of the provisions of the UN Charter and other norms of international law. It is indicated that an essential property that determines the content of economic sanctions and distinguishes them from other coercive measures provided for by the UN Charter is to achieve the goals of their introduction by influencing the economy of the object of sanctions, which can be both comprehensive and directional, restraining the potential of the objects of sanctions for the development of certain industries, economic infrastructure, limiting the trade turnover of specific groups of goods and investment regime.

It is stated that international economic sanctions are considered in international doctrine and practice as circumstances that exclude the responsibility of the subjects of international law who apply them, despite the fact that their implementation may result in non-compliance with international obligations towards the offending state and cause harm to it.

It is determined that the sanctions powers of the UN Security Council and the UN General Assembly complement each other and are components of the UN sanctions competence as a whole, with a clear predominance of the sanctions powers of the Security Council. It is noted that the negative trend currently observed is a low assessment of sanctions regimes, and in this regard, the effectiveness of the instrument of international sanctions itself is called into question.

The issues of reforming both the UN Security Council and the UN as a whole are investigated. It is noted that the need for the reform process itself is caused by significant changes in the situation in the world in terms of global security. It is stated that the driving force of the relevant reforms should be the needs of the real world. It is determined that as the main criterion for evaluating the effectiveness of economic sanctions, the relationship between the actual result and the goal for which they were implemented is determined. It is proved that improving the effectiveness of economic sanctions is impossible without reforming the process of introducing, implementing and ending sanctions regimes.

Key words: international law, international economic sanctions, international doctrine, sanctions regime, global security, international obligations, improving the effectiveness of sanctions, international community.

Постановка проблеми. Укладачі Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) визнавали, що здійснення примусу може виявитися необхідним для запобігання та усунення загрози миру, придушення актів агресії або інших порушень миру. Застосований законним і належним чином, примус є найважливішою складовою частиною будь-якої дієвої системи колективної безпеки. Аналіз сучасних міжнародних відносин дозволяє з упевненістю говорити про значне застосування економічних санкцій. Так, протягом останнього десятиріччя ООН ввела більше режимів економічних санкцій, ніж будь-коли раніше. Цей період називають десятиріччям економічних санкцій ООН. Діапазон заявлених цілей введення санкцій за такої умови безперервно розширюється, охоплюючи відтворення агресії, відновлення демократичних урядів, захист прав людини, припинення воєнних конфліктів, боротьбу з тероризмом і підтримку мирних угод.

Зростання числа застосування економічних санкцій зумовлене низкою об'єктивних причин. Насамперед це глобалізація міжнародних економічних процесів, що характеризуються зростаючим ступенем інтенсивної інтеграції як ринків товарів і послуг, так і капіталів. Наслідком поглиблення взаємодії національних економік більшості держав, інтернаціоналізації фінансового й виробничого капіталу є посилююча взаємопов'язаність держав диверсифікованими зв'язками економічного співробітництва, від нормального функціонування яких залежать їхні життєві інтереси. Загальновідомо, що нині стабільне становище держави визначається насамперед рівнем розвитку її економіки. У зв'язку із цим припинення або обмеження економічних відносин може мати істотні наслідки, роблячи економічні санкції потужним інструментом впливу на правопорушника. Це положення особливо актуально для країн, що розвиваються. Крім того, поява все більш руйнівних засобів і гібридних методів війни створило об'єктивні передумови необхідності відмови від широкого використання збройних насильницьких заходів.

Істотний вплив на зміну концепції примусу здійснила й зміна характеру загроз міжнародному миру й безпеці. Необхідно визнати, що найсерйозніші загрози безпеці, з якими ми стикаємося натепер, далеко не зводяться до агресивних війн між державами, в яких велику роль має прямий

військовий примус. Сучасні загрози містять злидні, погіршення стану навколишнього середовища, не припиняються локальні конфлікти, поширення та можливість застосування ядерної, хімічної та біологічної зброї, міжнародний тероризм і транснаціональна організована злочинність. Ці загрози походять як від держав, так і недержавних суб'єктів.

Ураховуючи такі фактори, економічні санкції набувають все більшого значення, будучи дієвим засобом у процесі колективної реакції на порушення норм міжнародного права, недотримання яких кваліфікується як загроза або порушення міжнародного миру й безпеки. Ефективність застосування економічних санкцій належить до найскладніших і значущих питань сучасного міжнародного права. Санкції не завжди приносять однакові результати в плані спонукання до виконання резолюцій Ради Безпеки ООН, і в останні роки їх ефективність все частіше ставиться під сумнів. Пов'язано це з низкою серйозних проблем, що виникають у процесі здійснення режимів економічних санкцій, існування яких є основною причиною критичних зауважень щодо їх ефективності.

Ураховуючи труднощі в практиці застосування міжнародних економічних санкцій, у всьому світі стали вивчати питання про те, як зробити санкції більш тонким та ефективним інструментом, застосовуючи їх більш спрямовано, удосконаливши планування та здійснення санкційних режимів.

Усе вищезазначене й зумовило актуальність статті.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Певним аспектам теоретико-правового дослідження міжнародно-правових аспектів застосування економічних санкцій приділялась увага таких науковців, як В. Бруза, М. Голліард, А. Грачова, Г. Гуфбауер, К. Еліот, Ц. Ель-Ашкер, Д. Кононенко, Г. Курдюкова, Г. Лауріла, І. Лукашук, Т. Мейдіс, Л. Мінгазова, Б. Оегг, В. Пахіля, Я. Ришка, С. Романенко, П. Рудольф, Ю. Седляр, А. Сищук, Д. Скотт, І. Суханова, В. Сушова-Сальмінен, К. Фліссак, В. Чубарев, В. Шайдулліна, Г. Шнайдер, М. Штайнеггер. Слід наголосити, що в умовах стрімкого розвитку й зміни міжнародного законодавства багато досліджень у сфері частково втратило свою актуальність. Водночас нагальним питанням, яке постає нині перед наукою міжнародного права, є дослідження правових механізмів підвищення ефективності застосування

економічних санкцій на світовій арені в умовах мінливої економіко-політичної ситуації.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження сучасних міжнародно-правових аспектів ефективності застосування економічних санкцій.

Виклад основного матеріалу. Питання введення міжнародних економічних санкцій займають найважливіше місце в процесі здійснення санкційного режиму. Принциповим є такий момент. Підтримка миру й безпеки значною мірою залежить від наявності загального розуміння того, коли застосування економічних санкцій легітимне. Навпаки, його відсутність завжди загрожує ослабленням міжнародного правопорядку [11].

У зв'язку із цим під час прийняття рішення про введення міжнародних економічних санкцій необхідно виходити насамперед із того, щоб економічні санкції сприяли підтримці міжнародного миру й безпеки й були легітимними з боку положень Статуту Організації Об'єднаних Націй та інших норм міжнародного права [13].

Сучасний розвиток міжнародних відносин ставить перед світовою спільнотою найважливіше завдання встановлення верховенства права в міжнародних справах [11].

Гл. VII Статуту ООН передбачає такі види санкцій, що вживаються Радою Безпеки ООН «для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки»: повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин. Крім того, якщо Рада Безпеки ООН вважає, що зазначені заходи можуть виявитися недостатніми або вже виявилися недостатніми, вона уповноважена здійснювати такі дії за допомогою повітряних, морських або сухопутних сил, які будуть необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки. Такі дії можуть містити демонстрації, блокаду й інші операції повітряних, морських або наземних сил членів ООН. Зауважимо, що перелік заходів, що міститься в статті 41 гл. VII Статуту ООН, не вичерпний. Різноманіття міжнародного життя може викликати нові специфічні види санкцій [7].

Таким чином, в арсеналі застосовуваних Радою Безпеки ООН примусових заходів, урахувавши їх відмінний характер, спрямованість, механізм введення, здійснення та закінчення, юридичні й фактичні наслідки застосування, можна виділити примусові заходи економічного характеру або так звані економічні санкції.

Ст. 41 гл. VII Статуту ООН економічними санкціями називає повне або часткове переривання економічних відносин [7]. Аналіз практики застосування Радою Безпеки ООН зазначених заходів дозволяє зробити висновок, що реалізація форму-

ли повного або часткового переривання економічних відносин передбачає широкий діапазон форм здійснення, які містять такі: ембарго, бойкот, економічну блокаду, заморожування фінансових ресурсів, включаючи кошти, одержувані або здобуті завдяки майну, що знаходиться у володінні або під прямим чи непрямим контролем об'єкта санкцій, заборону капіталовкладень в економіку об'єкта санкцій, а також надання йому фінансової, матеріальної, технічної та іншої допомоги [9].

Істотною властивістю, що визначає зміст економічних санкцій і відрізняє їх від інших, передбачених Статутом ООН, примусових заходів, є досягнення цілей їх введення за допомогою надання впливу на економіку об'єкта санкцій [20]. Залежно від перерахованих вище форм здійснення економічних санкцій подібний вплив може мати як всеосяжний, наприклад, у разі введення економічної блокади, так і спрямований характер, стримуючи потенційні можливості об'єктів санкцій із розвитку певних галузей виробництва, економічної інфраструктури, обмежуючи товарообіг конкретних груп товарів та інвестиційний режим.

Слід зауважити, що подібні санкції, мотивовані інтересами забезпечення міжнародного миру й безпеки, безсумнівно, мають політичний характер, проте їх вираження або метод примусу є економічним.

Міжнародні економічні санкції розглядаються в міжнародній доктрині й практиці як обставини, що виключають відповідальність суб'єктів міжнародного права, які їх застосовують, незважаючи на те, що їх здійснення може вилитися в недотримання міжнародних зобов'язань щодо держави-правопорушника й заподіяти їй шкоду [8]. Правомірність санкційних дій суб'єктів, які застосовують санкції, зумовлена тим, що ст. 103 Статуту ООН встановила переважну силу зобов'язань за статутом перед зобов'язаннями за будь-яким договором. Рішення Ради Безпеки ООН про введення економічних санкцій приймаються на основі ст. 41 і ст. 42 Статуту, згідно з якими Рада може вимагати від членів ООН застосування цих заходів. Своєю чергою відповідно до ст. 25 Статуту ООН члени погоджуються підкорятися рішенням Ради Безпеки ООН і виконувати їх. Таким чином, рішення Ради Безпеки ООН, прийняте відповідно до гл. VII Статуту, розглядається як обставина, що виключає протиправність невиконання договору [7]. Така думка знайшла відбиття і в матеріалах Комісії міжнародного права ООН, що належать до контрзаходів і санкцій [5].

Однак видається обов'язковим положення про те, що застосування міжнародних економічних санкцій не тягне за собою жодних відхилень від таких зобов'язань: утримуватися від погрози силою або її застосуванням, закріпленим у Статуті ООН; захищати основні права людини; а також

виконувати інші зобов'язання відповідно до імперативних норм міжнародного права [2].

Статут ООН, виконуючи життєво важливу функцію надавати законність поведінці держав-членів, забезпечує чіткі рамки для застосування примусу. Статут ООН забороняє державам-членам застосовувати або погрожувати застосуванням сили одне проти одного, допускаючи лише два винятки: дії в порядку самооборони відповідно до ст. 51 Статуту ООН і прийняття Радою Безпеки ООН на підставі ст. 41 і ст. 42 гл. VII Статуту ООН заходів для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки [7].

Через те, що суб'єкти, які приймають рішення про введення економічних санкцій, зобов'язані діяти чітко й у рамках тих повноважень на застосування примусу, якими вони володіють згідно з нормами міжнародного права й прийнятих статутних документів, проблема легітимності їх застосування безпосереднім чином пов'язана з питаннями санкційної компетенції.

Основоположні критерії розмежування санкційної компетенції суб'єктів міжнародного права містяться в Статуті ООН. Санкційна компетенція інших суб'єктів міжнародного права не повинна суперечити приписам Статуту ООН, оскільки вона є організацією, покликаною об'єднувати сили міжнародного співтовариства для підтримки міжнародного миру й загальної безпеки й забезпечити охорону міжнародного правопорядку в життєво важливих областях міжнародного співробітництва. Крім того, санкційна компетенція повинна реалізовуватися під час дотримання процесуальних вимог, що передбачаються статутом міжнародної організації та правилами процедури її органів [4].

Згідно зі Статутом ООН санкційними повноваженнями наділені Рада Безпеки ООН і Генеральна Асамблея ООН [7]. Характер санкційних повноважень Ради Безпеки й Генеральної Асамблеї та практика їх реалізації дозволяють зробити висновок, що стосовно один до одного Рада безпеки й Генеральна Асамблея володіють частково винятковими, частково паралельними, частково спільними повноваженнями.

Паралельні повноваження Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН полягають у повноваженні кожного із цих органів обговорювати в різний час і приймати незалежно один від одного резолюції про застосування неозброєних примусових заходів. Однак резолюції Ради Безпеки ООН мають юридично обов'язковий характер, а резолюції Генеральної Асамблеї ООН завжди є рекомендаціями, що мають факультативний характер. Разом із тим під час виконання Радою Безпеки ООН її функцій щодо певного спору або ситуації Генеральна Асамблея ООН може обговорювати й пропонувати заходи боротьби з порушеннями загального миру

й безпеки й звертати на це увагу Ради Безпеки ООН тільки в тих випадках, коли вона не «зайнята» виконанням покладених на неї функцій. Причому резолюції Генеральної Асамблеї ООН із цих питань, як було зазначено вище, мають рекомендаційний (факультативний) характер [8].

Спільна компетенція Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН проявляється в їх прерогативах щодо призупинення прав і привілеїв держав-членів і виключення із членства в ООН. Так, Генеральна Асамблея має повноваження приймати за рекомендацією Ради Безпеки юридично обов'язкові резолюції, які передбачають призупинення прав і привілеїв держави-члена ООН, якщо проти неї за рішенням Ради Безпеки вживаються дії превентивного або примусового характеру (ст. 5), або виключення з ООН держави-члена, яка систематично порушує принципи Статуту ООН (ст. 6) [7].

Виключна прерогатива Ради Безпеки полягає в прийнятті резолюцій про застосування збройних примусових заходів, у той час, як виключним повноваженням Генеральної Асамблеї є прийняття резолюцій про позбавлення права голосу [8].

Таким чином, санкційні повноваження Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН взаємодоповнюють один одного та є складовими частинами санкційної компетенції ООН у цілому за явної переваги санкційних повноважень Ради Безпеки.

Перевага проявляється в тому, що відповідно до ст. 24 Статуту ООН головна відповідальність за підтримання загального миру й безпеки покладена на Раду Безпеки ООН, яка діє від імені всіх держав-членів ООН і рішення якої є обов'язковими для виконання кожною з них. Відповідно до ст. 39 Статуту Рада Безпеки ООН визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії та робить рекомендації або вирішує про те, які заходи слід вжити відповідно до ст. 41 і ст. 42 для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки [7].

Рада Безпеки ООН має всі повноваження відповідно до гл. VII Статуту ООН займатися всім спектром загроз, з якими стикаються держави. Ураховуючи це, можна з повним правом стверджувати, що ефективність ООН у справі підтримки миру й безпеки безпосередньо залежить саме від дієвої роботи Ради Безпеки ООН [4].

Наслідком того, що не всі ситуації, що загрожують міжнародному миру й безпеці й заслуговують на увагу Ради Безпеки ООН, стали об'єктом такої уваги й були підкріплені ефективними примусовими діями, стало ослаблення міжнародної підтримки ООН у цілому [10].

У зв'язку із цим не можна не торкнутися широко обговорюваного останнім часом питання реформування як Ради Безпеки ООН, так і ООН у цілому. Необхідність самого процесу реформування викликана значними змінами ситуації

у світі в плані глобальної безпеки. Так, якщо раніше забезпечення безпеки означало захист території від зовнішнього нападу, то зараз одним з основних положень концепції безпеки, що формується, стає захист усього населення та конкретних людей від насильства, породженого всередині держави [15].

Наслідком зростаючої глобалізації стало те, що в сучасному світі загроза одній державі часто являє собою загрозу всім. Людство стикається з новими загрозами, які неможливо було передбачити в момент заснування ООН. Так, тероризм являє собою універсальну загрозу як для держав-членів ООН, так і для самої Організації [17].

Існує нагальна потреба в стратегії боротьби з тероризмом, яка водночас характеризувалася б повагою до прав людини й дотриманням законності. Така стратегія повинна передбачати прийняття примусових заходів, коли це необхідно, і створення нових інструментів, які допомагали б державам боротися із загрозою на національному рівні [11].

Таким чином, рушійною силою реформ повинні бути потреби реального світу. Безпомилкова перевірка така: чи допомагає передбачувана зміна розв'язати проблему, створювану загрозою для міжнародного миру й безпеки.

Слід особливо відзначити, що ніяка реформа ООН не була б повною без реформування Ради Безпеки ООН. Необхідність реформи Ради Безпеки ООН як головного діючого органу, відповідального за міжнародні мир і безпеку, підтверджується нині всіма об'єднаними націями [4]. В іншому випадку існуюче уявлення про неефективність роботи Ради веде до повільного, але неухиного підриву її авторитету, що своєю чергою має серйозні наслідки для міжнародного правопорядку.

Завдання реформи Ради Безпеки ООН полягає в підвищенні як ефективності, так і її авторитетності й, що найважливіше, в зміцненні здатності й готовності діяти перед обличчям загроз міжнародному миру й безпеці. Це вимагає твердого консенсусу держав щодо характеру нинішніх загроз, зобов'язань у плані ширшої колективної безпеки, необхідності запобігання та щодо того, коли й чому Рада Безпеки ООН повинна санкціонувати застосування примусових заходів. Авторитет Ради Безпеки ООН повинен ґрунтуватися на готовності приймати оперативні й реалістичні рішення та на здатності їх виконувати.

Повертаючись до питань санкційної компетенції та, зокрема, застосування економічних санкцій іншими міжнародними організаціями, слід сказати, що аналіз Статуту ООН і статутів міжнародних організацій дає підставу для таких висновків.

Якщо поведінка держави загрожує миру, порушує мир або є актом агресії, а також суперечить вимогам статуту такої міжнародної організації, то вона може застосувати економічні санкції, якщо інше не передбачено її статутом, самостійно,

узгоджуючи їх із діями ООН, коли такі вчиняються, а також керуючись головними цілями ООН, коли її органи з певних причин не застосовують примусових заходів щодо подібної державі.

Статут ООН особливо підкреслює необхідність узгодженого функціонування ООН і системи міжнародних організацій, включаючи регіональні організації колективної безпеки. Так, ст. 54 Статуту ООН передбачає, що Рада Безпеки ООН повинна бути завжди повністю поінформована про дії, що вживаються або намічаються через регіональні угоди або регіональними органами для підтримки міжнародного миру й безпеки [7].

Слід зазначити, що тенденцією останнього десятиліття стало широке використання інструменту економічних санкцій міжнародними регіональними й спеціалізованими організаціями. Показовою в такому плані є діяльність Європейського Союзу, що приймає рішення про введення економічних санкцій у відповідь на порушення зобов'язань державами [12].

Питання ефективності економічних санкцій, що вводяться Радою Безпеки ООН, унаслідок зростання числа їх застосування та виконуваної ролі займають пріоритетне місце в роботах, присвячених тематиці міжнародних санкцій [1; 8; 10].

Дослідження ефективності неминує призводити до необхідності її вимірювання. Як основний критерій оцінки ефективності економічних санкцій визначимо співвідношення між дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої вони були здійснені. Подібний підхід до оцінки ефективності санкцій отримує все ширше визнання і в рамках самої ООН. Так, у доповіді Генерального секретаря ООН про роботу Організації ефективність санкцій безпосередньо пов'язується з результатами в плані спонукання до виконання резолюцій Ради Безпеки ООН [4; 14].

Негативна тенденція, простежувана нині, полягає в невисокій оцінці санкційних режимів, і у зв'язку із цим ставиться під сумнів ефективність самого інструменту міжнародних санкцій. У розвиток зазначеної тенденції існує ряд досліджень, що свідчать про пошук альтернативних механізмів впливу на правопорушників [11].

Ставиться питання про виправданість застосування в міжнародних відносинах економічного примусу [16]. Виділимо такі причини явища.

По-перше, аналіз як режимів економічних санкцій, що здійснюються натеper, так і тих, які припинили свою дію, свідчить про те, що їх результатом не завжди й не повною мірою стає модифікація політики об'єктів санкцій, що ставлять під загрозу міжнародний мир і безпеку, відповідно до норм міжнародного права. Економічні санкції часто не досягають цілей їх введення через неналежне виконання державами санкційних норм резолюцій Ради Безпеки ООН, і своєю чергою

організоване спостереження та контроль із боку відповідних комітетів Ради Безпеки ООН щодо санкцій за дотриманням режимів видається недостатнім [18]. Повна або часткова відмова держав брати участь у здійсненні економічних санкцій позбавляє санкційний режим всеосяжного й координованого характеру, що істотно знижує його ефективність. Рішення Ради Безпеки ООН можуть зобов'язувати до застосування адекватних примусових заходів, але насправді ці заходи завжди будуть неефективними, якщо суб'єкти міжнародного права не стануть сумлінно їх виконувати.

Низька ефективність економічних санкцій також може бути зумовлена відсутністю ясності щодо цілей санкцій, «втомою санкцій» і стратегічними інтересами окремих держав [16].

Найгостріше стоїть проблема, що полягає в нанесенні так званої «супутньої шкоди» цивільному населенню країни, яке не є офіційно проголошеним об'єктом санкцій («гуманітарний аспект»), і неминучому порушенні економічних, соціальних та інших прав людини, що із цього витікає: небезпека негативного впливу санкцій на безвинне населення або треті сторони особливо підкреслює внутрішнє напруження, властиве двоякому мандату ООН – зберігати міжнародний мир і забезпечувати захист тих благ, яких потребує людина [19].

Не знаходять адекватного розв'язання й так звані «спеціальні економічні проблеми» третіх держав, з якими вони стикаються внаслідок переривання економічних відносин з об'єктом санкцій.

Вищевикладене дозволяє говорити про те, що підвищення ефективності економічних санкцій неможливе без реформування процесу введення, здійснення та закінчення санкційних режимів. Такий момент визнається на найвищому рівні. Так, необхідність удосконалення економічних санкцій відбита в Офіційному переліку пріоритетних проблем для розгляду самітів ООН «із тим, щоб забезпечити більш оперативне й дієве реагування на нинішні й майбутні загрози міжнародному миру й безпеці; щоб було якомога більше можливостей змусити тих, проти кого вони спрямовані, виконувати резолюції Ради Безпеки ООН під час одночасного зведення до мінімуму негативних наслідків санкцій для цивільного населення та інших держав» [4].

Важливо підкреслити найактивнішу позицію України з розглянутих питань. Зокрема, Україна надіслала Генсеку ООН офіційного листа, висловивши принципову позицію щодо неприпустимості скасування санкцій проти держав та осіб, які скоїли злочини й продовжують порушувати Статут ООН і міжнародне право. Крім того, Постійне представництво України при ООН звернуло увагу інших іноземних країн на справжню сутність ініціатив щодо скасування санкцій.

Тим часом більшість держав-членів ООН має схоже з Україною розуміння ситуації [3].

Численні обговорення проблемних аспектів здійснення економічних санкцій, що проводяться в рамках ООН та її установ, і організація неофіційної робочої групи Ради Безпеки ООН із загальних питань, що стосуються санкцій, мандат якої передбачає підготовку рекомендацій загального характеру щодо шляхів підвищення ефективності санкцій ООН, продемонстрували готовність до практичних кроків щодо вдосконалення санкційних режимів. Робоча група повинна використовувати весь накопичений досвід, пов'язаний із санкціями, і, зокрема, заслуховувати на індивідуальній основі відповідних експертів. З метою підвищення ефективності санкцій група виділила для вивчення такі питання в усіх аспектах:

- методи роботи комітетів із санкцій і координація зусиль комітетів;
- можливості Секретаріату ООН;
- координація в рамках системи ООН і співпраця з регіональними й іншими міжнародними організаціями;
- концепція резолюцій щодо санкцій, включаючи умови збереження / скасування санкцій;
- доповіді, що готуються до проведення аналізу ситуації та після нього, а також безперервна оцінка режимів санкцій;
- контроль і забезпечення дотримання санкцій;
- непередбачені наслідки санкцій;
- вилучення з гуманітарних міркувань;
- цілеспрямовані санкції;
- надання державам-членам допомоги в здійсненні санкцій;
- здійснення рекомендацій [4].

У рамках Робочої групи почалася робота над проектом документа, в якому була зроблена спроба визначити шляхи можливого підвищення ефективності санкцій, що вводяться Радою Безпеки ООН.

З моменту заснування Робочої групи згаданий документ неодноразово піддавався ґрунтовному перегляду в прагненні досягти консенсусу між членами групи щодо найкращих шляхів підвищення ефективності санкцій, які вводяться Радою Безпеки ООН. Завершенню роботи над документом перешкождали розбіжності між членами групи щодо досить обмеженого числа питань, зокрема терміну дії та тривалості санкцій. Останній варіант проекту містить 65 рекомендацій, розроблених робочою групою в процесі здійснення свого мандата [4].

Аналізуючи практику останніх років, можна з упевненістю зробити висновок, що багато з рекомендацій, сформульованих у процесі діяльності Робочої групи й зазначених у вищезгаданому проекті висновків привели до значних змін у діяльності Ради Безпеки ООН із розробки, введення

та здійснення режимів економічних санкцій. Відзначимо такі.

Прийняті Радою Безпеки резолюції, що дозволяють введення режимів економічних санкцій, містять формулювання, які чітко визначають умови, котрі повинні бути виконані об'єктом санкцій для їх зміни або зняття.

Порядок здійснення та зміст режимів економічних санкцій коригується з урахуванням змін ситуації, що складається на місцях, зокрема зміни характеру загроз міжнародного миру й безпеки й негативних гуманітарних наслідків.

Рада Безпеки ООН уживає заходів для оцінки можливих гуманітарних наслідків економічних санкцій із метою зведення їх до мінімуму. У діючі режими економічних санкцій включаються положення про вилучення, що уповноважують комітети Ради Безпеки ООН із санкцій виносити рішення щодо їх застосування з гуманітарних міркувань. Ембарго на постачання зброї нерідко передбачають вилучення в частині поставок несмертоносного військово-технічного майна, призначеного для використання виключно в гуманітарних, захисних або суміжних цілях [6].

Зміни торкнулися роботи комітетів Ради Безпеки ООН щодо санкцій, а також Сектора допоміжних органів Ради Безпеки в частині розширення можливостей із надання ефективнішої підтримки чинним комітетам Ради в питаннях адміністративного забезпечення їх діяльності.

Комітети Ради Безпеки ООН із санкцій почали заохочувати діалог із державами, в тому числі за допомогою їх участі в засіданнях комітетів. Комітети проводять відкриті брифінги з метою інформувати інші держави про роботу комітетів і повідомляти їм про свої процедури, наприклад, про додавання або виключення з переліків осіб і груп, щодо яких діють економічні санкції.

Комітети користуються підтримкою контрольних експертних органів, які допомагають їм перевіряти й оцінювати здійснення санкцій, а також надають консультативну допомогу з технічних питань. Контрольні органи своєю чергою проводять брифінги для комітетів і на регулярній основі представляють їм доповіді, які, зокрема, містять рекомендації щодо поліпшення здійснення санкцій і підвищення їх ефективності, а також пом'якшення можливих негативних наслідків. Комітети також отримують інформацію з питань, що стосуються санкцій, від національних експертів, відповідних міжнародних, регіональних організацій та установ.

Комітети із санкцій, а також контрольні експертні органи, які надають їм сприяння, стали більш ґрунтовно вивчати письмові доповіді, що подаються окремими державами щодо національних заходів, вжитих ними з метою здійснення санкційного режиму. Такі доповіді допомага-

ють комітетам із санкцій визначати, якою мірою дотримуються режими санкцій, і виявляти потреби держав у тій чи іншій допомозі [4].

Сектором допоміжних органів Ради Безпеки ООН створені інтернет-сайти, що відкривають доступ державам і широкій громадськості до відповідної інформації та документації комітетів Ради Безпеки ООН щодо санкцій. Сектор також бере участь у розробці бази даних із метою збору й обробки інформації про випадки порушення режимів економічних санкцій, що надходить від відповідних контрольних органів.

Висновки. Істотною властивістю, що визначає зміст економічних санкцій і відрізняє їх від інших, передбачених Статутом ООН, примусових заходів, є досягнення цілей введення за допомогою надання впливу на економіку об'єкта санкцій. Санкційні повноваження Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН взаємодоповнюють один одного та є складовими частинами санкційної компетенції ООН у цілому за явної переваги санкційних повноважень Ради Безпеки.

Наслідком того, що не всі ситуації, що загрожують міжнародному миру й безпеці й заслуговують на увагу Ради Безпеки ООН, стали об'єктом такої уваги й були підкріплені ефективними примусовими діями, стало ослаблення міжнародної підтримки ООН у цілому. Негативна тенденція, простежувана натеper, полягає в невисокій оцінці санкційних режимів, і у зв'язку із цим ставиться під сумнів ефективність самого інструменту міжнародних санкцій. У розвиток зазначеної тенденції існує ряд досліджень, що свідчать про пошук альтернативних механізмів впливу на правопорушників. Ставиться питання про виправданість застосування в міжнародних відносинах економічного примусу. У зв'язку із цим не можна не торкнутися широко обговорюваного останнім часом питання реформування як Ради Безпеки ООН, так і ООН у цілому. Необхідність самого процесу реформування викликана значними змінами ситуації у світі в плані глобальної безпеки. Русійною силою реформ повинні стати потреби реального світу.

Як основний критерій оцінки ефективності економічних санкцій визначають співвідношення між дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої вони були здійснені. Подібний підхід до оцінки ефективності санкцій отримує все ширше визнання і в рамках самої ООН. Підвищення ефективності економічних санкцій неможливе без реформування процесу введення, здійснення та закінчення санкційних режимів.

Література

1. Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва : Волтере Клувер, 2004. 432 с.
2. Международные санкции. *Биржевой лидер* : веб-сайт. URL: <http://www.profi-forex.org/wiki/mezhdunarodnye-sankcii.html>.

3. Міністерство закордонних справ України. Офіційний сайт. URL: <https://mfa.gov.ua/>.
4. Організація Об'єднаних Націй. Україна. Офіційний сайт. URL: <https://ukraine.un.org/>.
5. Положення про Комісію міжнародного права : Міжнародний документ № 995_a01 від 21 листопада 1947 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a01#Text.
6. Постійні місії та делегації в Женеві. URL: <https://www.geneve-int.ch/whoswho>.
7. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Міжнародний документ № 995_010 від 16 вересня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.
8. Фліссак К. Економічні санкції та специфіка їх позиціонування в сучасних міжнародних відносинах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 1 (17). 2019. С. 72–80.
9. Au enminister Sigmar Gabriel zu US-Sanktionsgesetzen gegen Russland, Iran und Nordkorea. www.auswaertiges.amt.de/DE/Infoservice/Presse/Meldungen/2017/170728_BM_Sanktionen.html.
10. Barry E. Carter. International Economic Sanctions: Improving the Naphazard U.S. Legal Regime. URL: <http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1924&context=californialawreview>.
11. Borodaenko A.A. Sanctions and measures in the international Law: the challenge of codification and interpretation. URL: <https://doi.org/10.24158/tipor.2018.5.25>.
12. Council of the European Union, 10198/1/04, Basic Principles on the Use Restrictive Measures (Sanctions). URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv>.
13. Davidsson E. Towards A Definition of Economic Sanctions. *The Economist*. 2003. № 18. URL: http://aldeilis.net/wp-content/uploads/sites/3/2010/05/2878_econsanc-definition.pdf.
14. Economic Sanctions as Tools of Foreign Policy. Report to the Chairman. Committee on Foreign Relations, U. S. Senate. Washington D.C. : DIANE Publishing, 1992. URL: <http://www.gao.gov/assets/160/151591.pdf>.
15. EU-Sanktionen. URL: http://ec.europa.eu/comm/external_relations/cfsp/sanctions/index_de.htm.
16. Handelsbilanz: Nebelkerzen aus Amerika. Aussenhandel. 24 Mai 2018. URL: <http://www.iwd.de/artikel/handelsbilanz-nebelkerzen-aus-amerika-389431/>.
17. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.
18. UNCTAD Handbook of statistics. 2017. United Nations publication, 2017. 107 p.
19. UNDP. Human Development Report. New York and London : Oxford University Press. 2017. 245 p.
20. What Are Economic Sanctions? Council on foreign relations. URL: <http://www.cfr.org/sanctions/economic-sanctions/p36259>.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 1-051(430) «17/18»: 177.63-051(044)
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.266>

І. М. Коваль
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
orcid.org/0000-0002-5332-6958

ГЕГЕЛЬ: ЙОГО ДРУЗИ, ШАНУВАЛЬНИКИ, УЧНІ (ДО 190 РОКІВ ВІД ДНЯ СМЕРТІ)

З плином часу постать великого німецького мислителя Г.В.Ф. Гегеля все більше й більше привертає увагу науковців різних галузей знань. Велику спадщину Гегель залишив не тільки у філософії, але й у політології, праві, соціології, етиці, естетиці, релігієзнавстві.

У статті здійснено спробу розглянути деякі аспекти біографії мислителя, акцентується на його взаємовідносинах і комунікації із соціальним оточенням. Значний інтерес має приватне життя філософа, його взаємозв'язки з рідними, близькими, друзями, товаришами й учнями. У роботі розглядається їх вплив на формування характеру, поведінки, а також творчість Гегеля, оцінюється його діяльність як вченого, керівника й педагога.

У дослідженні акцентовано на формуванні «Гегелівської школи» й продовженні його учнями ідей вчителя. Різні аспекти життя та творчості Гегеля були в центрі уваги багатьох відомих вчених, діячів науки й культури, серед яких західноєвропейські мислителі Т. Адорно, М. Гайдеггер, В. Дільтей, Ф. Енгельс, Ж. Іпполіт, А. Камю, Д. Лукач, К. Маркс, Г. Маркузе, Р. Норман, К. Фішер, Е. Фромм, Ю. Хабермас, К. Ясперс та інші.

Серед відомих російських філософів творчості Гегеля присвятили свої праці В. Асмус, С. Булгаков, М. Бердяєв, А. Гулига, А. Дворцов, І. Ільїн, О. Лосєв, Д. Керимов, А. Піонтковський, В. Нерсесянц, Т. Ойзерман, С. Франк, Г. Шпет та інші.

Серед вітчизняних науковців значний внесок у вивчення творчості Гегеля здійснили П. Копнін, С. Кримський, М. Попович, Д. Чижевський, В. Шинкарук та інші.

Зазначимо, що серед всіх вищезитованих вчених найбільший інтерес має книга А. Гулиги «Гегель», в якій автор в яскравій публіцистичній формі розкриває життя та творчість мислителя. Варто звернути увагу на творчість відомого німецького вченого К. Фішера, який у своїх філософсько-історичних творах найглибше й усебічно розкрив роль і місце Гегеля у світовій науці й культурі.

Установлено, що на творчість німецького філософа значний позитивний вплив мало не тільки глибоке вивчення ним творів видатних мислителів Античності, Середньовіччя, Нової доби й сучасності, але й допомога й дружба підтримка його друзів і шанувальників, а також сім'я.

Ключові слова: наука, філософія, педагогіка, сім'я, друзі, шанувальники, учні.

Koval I. M. HEGEL: HIS FRIENDS, FANS, STUDENTS (UP TO 190 YEARS FROM THE DAY OF DEATH)

Over time, the figure of the great German thinker G. W. F. Hegel more and more attracts the attention of scientists in various fields of knowledge. Hegel left a great legacy not only in philosophy but also in political science, law, sociology, ethics, aesthetics, and religious studies.

The article attempts to consider some aspects of the biography of the thinker, which focuses on his relationship and communication with the social environment. The philosopher's private life, his relationships with relatives, friends, comrades and students are of considerable attention and interest. The article considers their influence on the formation of character, behavior, as well as the work of Hegel, the assessment of his activities as a scientist, leader and teacher.

The article focuses on the formation of the "Hegel School" and the continuation of its students' ideas of the teacher. Various aspects of Hegel's life and work were the focus of many famous scientists, scientists and cultural figures, including: Western European thinkers T. Adorno, M. Heidegger, W. Dilthey, F. Engels, J. Hippolytus, A. Camus, D. Lukacs, K. Marx, G. Marcuse, R. Norman, K. Fischer, E. Fromm, J. Habermas, K. Jaspers and others.

Among the famous Russian philosophers Hegel's works were dedicated to V. Asmus, S. Bulgakov, M. Berdyaev, A. Guliga, A. Dvortsov, I. Ilyin, O. Losev, D. Kerimov, A. Piontkovsky, V. Nersesyants, T. Oiserman, S. Frank, G. Shpet and others.

Among domestic scientists, P. Kopkin, S. Krymsky, M. Popovych, D. Chyzhevsky, V. Shinkaruk, and others made a significant contribution to the study of Hegel's work.

It should be noted that among all the above-cited scholars, A. Guliga's book Hegel is of the greatest interest, in which the author reveals the life and work of the thinker in a vivid journalistic form. It is worth paying attention to the work of the famous German scientist K. Fischer, who in his philosophical and historical works most deeply and comprehensively revealed the role and place of Hegel in world science and culture.

It has been established that the German philosopher's work was significantly influenced not only by his in-depth study of the works of prominent thinkers of antiquity, the Middle Ages and modern times, but also by the help and friendly support of his friends and admirers and family.

Key words: science, philosophy, pedagogy, family, friends, fans, students.

У великого німецького мислителя Г. Гегеля (1770–1831 роки життя) були друзі, щирі шанувальники й віддані вчителю учні.

Під час навчання в Тюбінгенському університеті молодий студент подружився зі своїми однокурсниками Ф. Гільдерміном і майбутнім німецьким філософом Ф. Шеллінгом, а також з І. Нитхаммером. З останнім він підтримував тісні й щирі дружні зв'язки до кінця життя. Тепла дружба пов'язує Гегеля та Шеллінга довгі роки. Вони були духовно рідними, їх об'єднували не тільки філософські інтереси, але й чисто людські симпатії. «Я б дуже хотів, – писав Гегель Шеллінгу в Берн 16 квітня 1795 року, – як-небудь із тобою побачитись, щоб ми могли повідомити одне одному дещо, і вислухати один одного» [1, с. 225].

«На філософському горизонті, – писав А. Гуліга, – зірка Шеллінга засяяла дуже рано. У 1798 році, в двадцять три роки він стає <...> професором Ієнського університету, <...> блискучий оратор, <...> він був кумиром студентів. Гегель радів успіхам друга й однокласника» [2, с. 35].

Шеллінг звертається до свого друга з проханням рецензії своїх робіт, на що Гегель скромно відповідає: «Ти даремно став би читати моїх зауважень, – пише Гегель Шеллінгу, – з приводу твоєї роботи. Тут я – тільки учень» [1, с. 230].

«Крім того, – заявляє Гегель, – я можу зробити комплімент твоїй дотепності й ученості. Твій приклад і твої зусилля знову надихають мене у спробах, наскільки це можливо, йти в ногу з освіченістю, досягнутою нашим часом» [1, с. 230].

Шеллінг у листах до Гегеля постійно цікавиться його науковими розвідками, на що Гегель щиро признається другу: «Про мої роботи не слід і говорити, причому із часом буду просити тебе про дружню допомогу й по історії церкви, в чому я дуже слабкий і щодо чого й кращі поради можу отримати в тебе» [1, с. 231].

Гегель постійно хвилювався щодо здоров'я свого друга. «Насамперед заради себе й твоїх друзів бережи своє здоров'я» [1, с. 232].

Зауважимо, що в характері й поведінці Гегеля були закладені основи поваги, співчуття та радості за успіхи своїх друзів. Так, в одному з листів Гегель звертається до Шеллінга, щоб він допоміг Рейнцу, аби той «не закопав свій талант і заохотити його на дослідження. Допоможи йому подолати його скромність. У мене в Саксонії є друзі, котрі допомогли б йому влаштувати свої справи» [1, с. 214].

Шеллінг високо цінував інтелект і глибоку ерудицію свого друга. Він постійно підштовхував його щодо підготовки дисертації. У листі до Гегеля в Лейпциг 20 липня 1796 року він пише: «Людина таких сил і здібностей ніяким чином не повинна допускати такої нерішучості. Ти бачиш, я високо ціную нашу дружбу й тільки тому говорю так прямо» [1, с. 232–233].

Постійна морально-психологічна підтримка Гегеля з боку Шеллінга щодо необхідності захисту дисертації дала свої плоди. Під впливом настанов друга Гегель підготував до захисту докторську дисертацію. Офіційним опонентом роботи виступає Шеллінг, на адресу якого Гегель щиро й відверто подякував за об'єктивну оцінку «достойному професору, істинному філософу – Шеллінгу» [2, с. 44].

Тісна й щира дружба пов'язувала Гегеля з Іммануїлом Нитхаммером. Він був єдиною людиною, з яким Гегель зберігав близькі й теплі відносини, починаючи з Ієні й до кінця життя. Земляк Гегеля, на чотири роки старший за нього, він вчився з ним у Тюбінгенському університеті. Про їх дружбу з Гегелем А. Гуліга писав так: «З Гегелем звела їх подібність характерів. Останній часто бував в його будинку в Ієні, <...> третина листів Гегеля адресована Нитхаммеру. Він був хрещеним батьком сина Гегеля, якого Гегель назвав на честь Нитхаммера. Останній не раз допомагав другу й виручав його» [2, с. 55].

Слід вказати й на те, що знаменитий твір Гегеля «Феноменологія духу» був своєчасно виданий завдяки енергії, дипломатичній майстерності й добрій волі Нитхаммера [2, с. 56].

Важливу роль Нитхаммер і його дружина зіграли у виборі супутниці Гегеля. «Мені незабаром виповниться сорок», – писав він Нитхаммеру, висловлюючи побажання, щоб «краща із жінок», тобто дружина Нитхаммера, підшукала йому супутницю життя: «кому-небудь іншому в цьому відношенні я не довіряю, і менше всього самому собі» [2, с. 89].

Філософ ставився до цієї проблеми з почуттям величезної відповідальності й не приховував від майбутньої дружини своїх поглядів на шлюб як на союз насамперед релігійний. Гегель був глибоко релігійною людиною. «Релігія, – заявляв він, – одна з найважливіших справ нашого життя» [3, с. 47].

«Шлюб, – писав він своїй нареченій у Нюрнберг влітку 1811 року, – це в сутності релігійний союз» [1, с. 123].

Гегель із радістю та великою вдячністю в листі до Нитхаммера 10 жовтня 1811 року писав: «Дорогий друг, я хотів би засвідчити Вам, як я зворушений Вашою участю в щасливій зміні мого положення. Ви творець мого щастя. Я досягнув своєї земної мети, бо служба й улюблена дружина – це все, що потрібно на цьому світі» [1, с. 324–325].

Дружні відносини пов'язували Гегеля з багатьма відомими представниками науки, освіти й культури, серед яких був президент Баварської академії в Мюнхені – філософ Ф. Якобі, активний учасник суспільно-літературного руху «Бурі й натиску» [4, с. 670].

Так, у листі до Нитхаммера в Нюрнберг 23 листопада 1815 року Гегель писав: «З нетерпінням

чекаю другу частину творів мого дорогого й незрівнянного Якобі, чекаю, щоб нагадати про філософію та загорітися нею. Прощу передати привіт оберфінанпрату Роту та його дружині й такий же сердечний Якобі та його сестрам» [1, с. 353].

З великою повагою Гегель ставився до Ф. Якобі. Отримавши твори Якобі, Гегель разом зі своєю дружиною 28 листопада 1815 року в листі до Нитхаммера виражають свою вдячність: «Я не можу утриматись, щоб не подякувати люб'язному дідуся за його благородний і високий дух і прекрасну душу» [1, с. 353].

Гегель був надзвичайно чуйною людиною до проблем, які виникали в його друзів чи знайомих, і не тільки співчував, але й прагнув допомогти. У листі до Нитхаммера в Нюрнберґ 20 лютого 1809 року у зв'язку із закриттям газети, в якій філософ працював головним редактором, його хвилює подальша доля власника газети. «Я цій людині, – пише Гегель, – багато в чому зобов'язаний, але й без того я б зробив для нього все, що в стані зробити, у зв'язку з його чесністю та порядністю. Він найвище заслуговує того, щоб йому допомогти» [1, с. 311].

Гегеля, як і будь-яку людину, радувало добре відношення до нього з боку як друзів, так і шанувальників його наукової діяльності. Особливу цінність для нього мали оцінки авторитетних вчених з інших країн. Яскравим прикладом є оцінка зі сторони французького філософа Кузена й голландського філософа й державного діяча Ван Гарта й інших.

Так, у листі до Кузена в Гейдельберґ 5 серпня 1818 року він занотував: «Я був щасливим отримати від Вас повідомлення та насамперед переконався, що Ви пам'ятаєте мене й зберігаєте дружні почуття, котрі я так цінив і буду цінити» [1, с. 373].

На запрошення Ван Гарта відвідати Голландію Гегель у листі до нього щиро дякує за запрошення. Серед відомих друзів і шанувальників Гегель з особливою повагою ставився до великого німецького поета Гете. Знаходячись у zenіті слави, автор «Феноменології духа» писав у 1825 році Гете: «Якщо я вдивляюсь у те, як протікав мій духовний розвиток, то мені хочеться назвати себе вашим сином, ваша творчість була сигнальним вогнем на моєму шляху» [5, с. 12–13].

Увесь внутрішній духовний світ Гегеля, його характер і воля були спрямовані на постійне самовдосконалення. «Як професор, – говорить Гегель, – я тільки-но розпочав свою діяльність, але залишається ще багато зробити для самого себе для занять» [1, с. 377].

Гегель багато й натхненно працював, він ніколи не вважав, що досягнув найвищої досконалості. Як у житті, так і в науковій творчості він наслідував своїх вчителів. «Мій наставник Леффлер був одним із моїх найулюбленіших вчителів, – писав Гегель, – можу назвати його найкращим.

Це була чесна й неупереджена людина. Головною його турботою було принести користь своїм учням і всьому світу» [6, с. 4].

Це була щира думка п'ятнадцятилітнього юнака, який протягом всього життя прагнув бути гідним свого вчителя. Гегель постійно наставляв своїх студентів щодо необхідності багато й творчо працювати. «Щоб досягнути істини, – вчив Гегель, – потрібно багато працювати, а це важкий труд» [7, с. 21].

Так, у своєму листі Крейцеру від 30 жовтня 1819 року Гегель із гордістю пише, що «знайшов в юнаках інтерес і схильність до філософії, тут серед слухачів лекцій є майори, полковники, таємні радники» [1, с. 380].

Серед щирих шанувальників Гегеля був відомий державний діяч Пруссії І. Шульце, який був слухачем лекцій філософа. «Я надзвичайно зобов'язаний, – говорив І. Шульце, – його лекціям, творам і дружнім бесідам своєю науковою освітою <...> Я з глибокою вдячністю моєму покійному другу відкрито говорю, що він буде завжди моїм вірним, проникливим, безкорисним радником» [6, с. 106].

У дружніх стосунках знаходився Гегель з очільником міністерства освіти Прусського королівства бароном фон Альтенштейном, який високо цінував Гегеля як філософа й педагога, наставника молоді. Барон протягом одинадцяти років наполегливо добивався обрання Гегеля в академію наук. Серед щирих шанувальників свого великого вчителя особливий інтерес викликає оцінка відомих німецьких діячів і мислителів.

«Я, – заявляв К. Маркс, – відкрито оголошую себе учнем цього великого мислителя» [8, с. 104]. Шанувальником філософської творчості Гегеля був і Ф. Енгельс, який надзвичайно цінував мислителя. «Гегель, – писав Ф. Енгельс, – володів не тільки генієм, але й енциклопедичною ученістю. Він був одним з освіченіших людей усіх часів» [9, с. 545].

«Дякуючи Гегелю, – писав Л. Феєрбах, – я усвідомив самого себе, усвідомив світ. Він став моїм <...> батьком, а Берлін – моєю духовною вітчизною. Це була єдина людина, котра змусила мене відчутти й зрозуміти, що таке вчитель» [10, с. 373].

Після смерті Гегеля свої щирі співчуття щодо втрати «глибоко талановитого духовного вождя, людини й друга» висловив Гете [11, с. 58].

Після смерті вчителя його вірні учні й шанувальники брали активну участь в підготовці і виданні творів Гегеля. Так, К. Дауб допомагав і брав активну участь у підготовці «Енциклопедії наук», Е. Ганс – «Філософії історії», Г. Михалет – «Історії філософії», Г. Гого свої лекції в Берлінському університеті читав, спираючись на філософію Гегеля. Він видав лекції з естетики свого вчителя. Доктор філософії В. Карове читав гегелівські лекції з «Філософії права». Учень і послідовник Гегеля – Хинрихе – проводив семінари

за книгою Гегеля «Феноменологія духу». Зусиллями Е. Ганса, К. Гомайера, Г. Гого, К. Грисхайма, Д. Штрауса були внесені суттєві доповнення у «Філософію права» [12, с. 379–483].

Яскравим прикладом увіковічення пам'яті Гегеля є проведення Всесвітніх гегелівських конгресів, що вже стало доброю традицією, на яких учені багатьох країн світу вшановують творчість філософа. «Його творчість, – говорив німецький вчений М. Бур, – гідна подиву, вона належить не тільки німецькому народові, але й всьому людству» [13, с. 174].

Висновки. Усе своє життя Гегель присвятив науці, але його з повним правом можна назвати талановитим освітянином і педагогом. Німецький мислитель мав багато друзів, шанувальників та учнів, які любили й поважали його, надавали необхідну допомогу. Своєю чергою філософ платив їм своєю щирою любов'ю та вдячністю.

Він надзвичайно цінував дружбу. Гегель для багатьох співвітчизників буде не тільки видатним вченим, але й поєднував у собі високу культуру й морально-християнські чесноти, що виступали приваблюючою силою до його особистості.

Зі школи Гегеля вийшла блискуча плеяда мислителів, які у своїй творчості продовжили ідеї філософа, популяризували його ідеї у своїх важливих наукових розвідках – у філософії, етиці, естетиці, праві, політичній економії, історії, культурології, релігії. Гегельянство, неогегельянство й інші напрями й натеper викликають не тільки численні дискусії, але й інтерес і повагу до наукової творчості Гегеля.

Література

1. Гегель. Работы разных лет. В 2 Т. / Ред. и вступ. статья А.В. Гулыги. Москва : Мысль, 1973. Т. 2. 630 с.
2. Гулыга А.В. Гегель. Москва : Молодая гвардия, 1970. 272 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Народная религия и христианство. Работы разных лет : в 2 т. / сост., общ. ред. и вступ. статья А.В. Гулыги. Москва : Мысль, 1972. Т. 1. 668 с.
4. Антология мировой философии. В 4-х т. Т. 3 : Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. / Ред. коллегия Н.С. Нарский (ред.-сост. третьего тома и авт. вступит. статьи и др. Москва : Мысль, 1971. 760 с.
5. Гете. Собрание сочинений в тридцати томах. Т. XIII. Письма. Вторая часть / Под общ. редакцией А.В. Луначарского и М.Н. Розанова ; Редакция, предисловие и комментарии Н.Н. Вильмонта. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1949. С. 5–52.
6. Фишер Куно. Гегель, его жизнь, сочинения и учение. Москва-Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство. 1933. Т. VIII. 607 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. Часть первая / Пер. Г.Г. Шпета. Санкт-Петербург : Наука, 1999. 443 с.
8. Маркс К. Послесловие ко второму немецкому изданию 1872 года первого тома «Капитала». Избранные произведения. В 3-х томах / // К. Маркс, Ф. Энгельс. Москва : Политиздат, 1966. Т. 1. С. 313–410.
9. Энгельс Ф. Карл Маркс «К критике политической экономии». Избранные произведения. В 3-х томах / // К. Маркс, Ф. Энгельс. Москва : Политиздат, 1966. Т. 1. С. 539–548.
10. Фейербах Л. История философии. Отношение к Гегелю. Собрание произведений в трёх томах. Москва : Мысль, 1967. Т. 3. 485 с.
11. Дворцов А.Т. Гегель. Москва : Мысль. 1972. 171 с.
12. Гегель Г.В.Ф. Приложение (новые источники по «Философии права»). Философия права / Г.В.Ф. Гегель ; Пер. с нем. ; Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц ; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
13. Фогелер Я.Г., Заиченко Г.А. На VIII международном гегелевском конгрессе. Философские науки. 1971. № 1. С. 173–179.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Д. Є. Волкова</i>	
Конституційні засади створення та функціонування релігійних організацій.....	3
<i>I. V. Idesis</i>	
Legislative regulation of local self-government of Ukrainian cities.....	7
<i>Н. Ю. Королевська</i>	
Поняття «соціальна держава» в роботах українських фахівців із політичних наук: конституційна проблематика (частина перша).....	11
<i>С. О. Халюк</i>	
Структура конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя: загальнотеоретичний аспект	15

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

<i>П. Д. Гуйван</i>	
Теоретичні основи обмеження в часі захисної здатності суб'єктивного права.....	19

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>М. Р. Гарат</i>	
Юридична особа як суб'єкт адміністративних правопорушень у сфері містобудівної діяльності ...	24
<i>В. А. Медяник</i>	
Характеристика методів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики	29
<i>У. О. Олексій</i>	
До питання розвитку публічних фінансів в умовах цифрової трансформації.....	33
<i>О. О. Панова</i>	
Щодо класифікації адміністративних правопорушень у сфері публічної безпеки України.....	37
<i>М. К. Смакограй</i>	
Поняття фінансової відповідальності за податкові правопорушення	42
<i>Д. В. Смерницький</i>	
Правові основи підготовки фахівців для сфери технічного регулювання.....	47

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>І. Є. Жданова, К. В. Бородата</i>	
Кримінальна відповідальність неповнолітніх	50
<i>О. Л. Іванова</i>	
Проблематика сексуального насильства щодо неповнолітніх в Україні.....	54
<i>Д. О. Пилипенко</i>	
Стадії та моделі розвитку принципів кримінально-виконавчого права	57
<i>Н. С. Сидоренко</i>	
Окремі аспекти взаємодії органів кримінального судочинства.....	62

О. І. Хороновський

Теоретико-правові основи формування поняття «економічна безпека держави у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності» 66

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**К. В. Громошенко**

Економічні санкції: міжнародно-правові аспекти ефективності 70

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**І. М. Коваль**

Гегель: його друзі, шанувальники, учні (до 190 років від дня смерті) 78

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Volkova D. Ye.</i>	
Constitutional basements of establishment and functioning of religious organizations.....	3
<i>Idesis I. V.</i>	
Legislative regulation of local self-government of Ukrainian cities.....	7
<i>Korolevska N. Yu.</i>	
The concept of “social state” in the works of Ukrainian specialists in political sciences: constitutional issues (part one).....	11
<i>Khaliuk S. O.</i>	
Structure of constitutional and legal status of the high council of justice: general-theoretical aspect	15

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

<i>Guyvan P. D.</i>	
Theoretical fundamentals of limitation in time of protective capacity of subjective law	19

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

<i>Harat M. R.</i>	
Legal entity as a subject administrative offenses in the field of urban planning.....	24
<i>Mediannyk V. A.</i>	
Characteristics of methods of administrative and legal support of state social policy.....	29
<i>Oleksii U. O.</i>	
To the issue of public finances in the context of digital transformation	33
<i>Panova O. O.</i>	
On the classification of administrative offenses in the field of public safety of Ukraine	37
<i>Smakohrai M. K.</i>	
The concept of financial liability for tax offenses	42
<i>Smernytskyi D. V.</i>	
Legal basis of training specialists for the field of technical regulation.....	47

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Zhdanova I. Ye., Borodata K. V.</i>	
Criminal liability of minors	50
<i>Ivanova O. L.</i>	
Problems of sexual violence against minors in Ukraine	54
<i>Pylypenko D. O.</i>	
Stages and models of development principles of criminal and executive law.....	57
<i>Sydorenko N. S.</i>	
Individual aspect of cooperation between bodies of the criminal justice system	62
<i>Khoronovskyi O. I.</i>	
Theoretical and legal basis of formation of the concept “economic security of the state in the field of combating transnational organized crime”	66

INTERNATIONAL LAW

Gromovenko K. V.

Economic sanctions: international legal aspects of effectiveness 70

PHILOSOPHY LAW

Koval I. M.

Hegel: his friends, fans, students (up to 190 years from the day of death) 78

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/2021

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – Н. Кузнецова

Підписано до друку 16.09.2021 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 9,74, ум. друк. арк. 9,99.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1021/392.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua